

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
LATVIEŠU UN VISPĀRĪGĀS VALODNIECĪBAS KATEDRA

**GRAFISKO LĪDZEKĻU IZMANTOJUMS MŪSDIENU LATVIEŠU
PROZĀ**

MAĢISTRA DARBS

Autore: **Sintija Ķauķīte**

Studenta apliecības Nr.: sk12215

Darba vadītāja: asoc. prof. *Dr. philol.* Ilze Lokmane

Rīga 2017

ANOTĀCIJA

Valodai ir divas izpausmes formas – runas un rakstu. Lai runātu valodu atspoguļotu rakstos, cilvēki izmanto speciālas grafiskas zīmes, piemēram, interpunkcijas zīmes. Maģistra darba „Grafisko līdzekļu izmantojums mūsdienu latviešu prozā” pirmajā nodaļā dots valodas izpausmes formu salīdzinājums, bet otrā nodaļa veltīta grafisko zīmju nozīmei tekstveidē. Nākamajās četrās nodaļās aplūkots daudzpunktes, domuzīmes, pēdiņu, izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes lietojums tekstā. Pēdējās trīs nodaļas veltītas citu grafisko līdzekļu izmantojumam prozas tekstā.

Pētījuma pamatā ir mūsdienu latviešu prozā izmantotie grafiskie līdzekļi.

Maģistra darbā izmantota aprakstošā metode. Pētījuma beigās sniegti galvenie secinājumi.

Atslēgvārdi: runa, rakstība, grafēma, grafiskā zīme, interpunkcijas zīme, lielais burts, burtveidols, prozas teksts.

ANNOTATION

Writing is reflection of spoken language. In order to image spoken language in written texts, people use special graphical approaches. Forms of language expression and the meaning of graphical signs in text-formation are described in the first and second chapter of the master's thesis "Use of graphical means in modern Latvian prose". Research paper's third, fourth, fifth and sixth chapter looks at dots, dashes, inverted commas, exclamation marks and question marks use in text. Last three chapters are devoted to other graphical means use in the prose text.

Graphical means in the modern Latvian prose are the base of the research.

The descriptive method is used. At the end of the paper the main conclusions are summarized.

Keywords: speech, writing, grapheme, graphical sign, punctuation mark, capital letter, typeface, prose text.

SATURS

Ievads	5
1. Valodas runas un rakstu forma	8
1.1. Runātas un rakstītas valodas atšķirības	8
1.2. Rakstības attīstība	10
2. Grafiskie paņēmieni tekstveidē	12
2.1. Grafēmas un to nozīme tekstveidē	12
2.2. Interpunkcijas zīmes un to funkcijas tekstā	18
3. Daudzpunktes lietojums prozas tekstā	21
3.1. Daudzpunktes izmantojums teikuma vidū	21
3.2. Daudzpunktes izmantojums teikuma beigās	26
3.2.1. Daudzpunkte kombinācijā ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi	27
4. Domuzīmes lietojums prozas tekstā	32
4.1. Domuzīmes lietojums atdalītājpieturzīmes funkcijā	32
4.2. Domuzīmes lietojums izdalītājpieturzīmes funkcijā	35
5. Pēdiņu lietojums prozas tekstā	37
5.1. Pēdiņu lietojums nosaukumos un citātos	37
5.2. Pēdiņu lietojums stilistiskos nolūkos	40
6. Izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes lietojums prozas tekstā	43
6.1. Izsaukuma zīme	43
6.2. Jautājuma zīme	47
6.3. Izsaukuma zīmes savienojums ar jautājuma zīmi	49
7. Lielo burtu lietojums prozas tekstā	52
7.1. Lielo burtu lietojums sintaktiskā funkcijā	54
7.2. Lielo burtu lietojums abreviatūrās	54
7.3. Lielo burtu lietojums īpašvārdu rakstībā	57
7.4. Lielo burtu lietojums stilistiskā funkcijā	58
8. Dažādu burtveidolu lietojums prozas tekstā	66
8.1. Slīpraksta lietojums	66
8.2. Treknraksta lietojums	70
9. Citu grafisku līdzekļu izmantojums prozas tekstā	72
9.1. Burtu atkārtojums vārdā	72
9.2. Anafora	73
9.3. Teksta grafisks izkārtojums	73

Secinājumi	76
Avotu un izmantotās literatūras saraksts.....	78
Dokumentārā lapa.....	85

IEVADS

Maģistra darbs ir bakalaura darba „Interpunkcijas stilistiskās funkcijas publicistikā” turpinājums. Tajā tika aplūkots dažādu interpunkcijas zīmju lietojums stilistiskos nolūkos mūsdienu publicistikā – interneta portālu komentāros un preses izdevumos. Maģistra darbā pievērsta uzmanību dažādu grafisko līdzekļu izmantojumam mūsdienu latviešu prozā. Tā kā bakalaura darbā autore aplūkojusi interpunkcijas zīmju lietojumu stilistiskā funkcijā un tas darīts arī maģistra darbā, tajā izmantota daļa no bakalaura darbā izmantotās teorētiskās literatūras.

Pētījuma lielāko daļu veido interpunkcijas zīmju – pēdiņu, domuzīmju, daudzpunktes, izsaukuma un jautājuma zīmes – lietojuma atspoguļojums prozas tekstā. Darbā apskatīti arī citi grafiskie tekstveides paņēmieni – lielie burti, burtveidols, teksta grafisks izkārtojums, burtu atkārtojums, teikuma sākuma atkārtojums.

Darba mērķis ir atklāt dažādu grafisko zīmju lomu tekstveidē.

Lai sasniegtu darba mērķi, tika izvirzīti šādi darba uzdevumi:

- 1) iepazīties ar teorētisko literatūru par valodas runas un rakstu formu, grafēmām, interpunkcijas zīmēm, lielajiem burtiem, burtveidoliem;
- 2) ekscerpēt piemērus no mūsdienu latviešu prozas, pievēršot uzmanību dažādu grafisko līdzekļu – interpunkcijas zīmju, lielo burtu, burtveidolu, teksta grafiska izkārtojuma, burtu un teikuma sākuma atkārtojuma – izmantojumam tekstā;
- 3) klasificēt un analizēt ekscerpētos piemērus.

Darbā izmantota aprakstošā metode, lai analizētu un ar piemēriem no prozas tekstiem ilustrētu grafisko līdzekļu izmantojumu mūsdienu latviešu prozā.

Par galveno analīzes materiālu maģistra darbā izvēlēts prozas teksts, jo, salīdzinot ar citiem daiļliteratūras veidiem, piemēram, dzeju, tajā spilgtāk atklājas autora vēlme ar dažādu grafisko līdzekļu palīdzību paust gan savas (paša autora), gan varoņu emocijas un attieksmi. Prozas teksti analizēti pēc grafisko līdzekļu lietojuma, respektīvi, atkarībā no tā, kādus tekstveides paņēmienus izmantojis konkrēts autors savā tekstā, ko viņš ar to ir centies pateikt u. tml. Analīzei izmantoti mūsdienu latviešu prozas teksti. Vecākais no tiem izdots 1995. gadā, bet jaunākie 2017. gadā. Kopējais izmantoto prozas darbu skaits ir 41. Ekscerpēto un analizēto izmantoto piemēru skaits ir 444.

Maģistra darba aktualitāti nosaka tas, ka 21. gadsimtā nav veikti pētījumi par grafisko līdzekļu izmantojumu prozas tekstā. 20. gadsimtā pētīti dažādi interpunkcijas jautājumi. Inita Vītola savā doktora disertācijā apskatījusi interpunkcijas stilistiskās funkcijas latviešu modernisma prozā (19. un 20. gs. mijā, 20. gs. pirmajā trešdaļā), kā arī publicējusi rakstu

„Interpunkcijas lietojums 20. gs. sākuma impresionisma prozā Latvijā”. Anna Bergmane kopā ar Ainu Blinkenu izdevusi grāmatu „Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi” (1986), Aina Blinkena izdevusi monogrāfiju „Latviešu interpunkcija” (1969). Šajās grāmatās autore sniegušas ieskatu latviešu interpunkcijas vēsturē, pieturzīmju lietošanas principos, aplūkojušas interpunkcijas funkcijas tekstā, ilustrācijai izmantojot arī piemērus no prozas tekstiem. Dace Strelēvica-Ošiņa publicējusi rakstus par slīpraksta un pēdiņu lietojumu latviešu presē. Lielo burtu lietošanas nosacījumi aprakstīti Velgas Laugales un Dzintras Šulces, Tamāras Porītes, G. Smiltnieces u. c. autoru darbos. Latviešu valodas grafētikas un grafētikas jautājumi aplūkoti Alīses Lauas, Vairas Strautiņas darbos.

Lai analizētu grafisko paņēmieni izmantojumu tekstveidē un sniegtu ieskatu piecu interpunkcijas zīmju vēsturiskajā attīstībā, ekscerpēti piemēri no prozas tekstiem, trīs periodiskajiem izdevumiem – „Ilustrētā Junioriem”, „Praktiskais Latvietis”, „Privātā Dzīve” – un deviņiem interneta portāliem.

Maģistra darbā izmantoti 78 teorētiskās literatūras avoti, no tiem 7 interneta avoti. Nodaļai par valodas runas un rakstu formu teorētiskais pamats gūts no latviešu, lietuviešu, krievu un angļu valodā rakstītiem pētījumiem par šo tēmu. Svarīgākie izmantotie avoti: Sarmas Kļaviņas grāmata „Valodas daba: Ievads vispārīgajā valodniecībā”, Pera Linella (*Per Linell*) grāmata „The Written Language Bias in Linguistics: its nature, origins, and transformations”, Zitas Nauckūnaites (*Zita Nauckūnaitē*) raksts „Loginiai ir lingvistiniai sakytinēs ir rašytinēs raiškos skirtumai” no krājuma „Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika”, Ignaces Džeja Gelba (*Ignace Jay Gelb*) grāmatas „A study of writing” tulkojums krievu valodā, Harija Fromkina, Roberta Haltina, Nīla Logana, Viktorijas A. Rodmanas (*Fromkin, Harry, Hultin, Robert, Logan, Neil, Rodman, Victoria A.*) grāmata „An Introduction to Language”.

Teorētiskā literatūra par grafiskajiem paņēmieniem tekstveidē iegūta gan no latviešu, gan citu valodu avotiem. No angļu valodā rakstītām grāmatām, kurās aplūkots grafisko līdzekļu izmantojums tekstveidē, visvairāk autore atsaukusies uz angļu lingvista Deivida Kristala (*David Crystal*) darbiem. Maģistra darbā izmantoti arī vairāki latviešu autoru darbi, piemēram, Vairas Strautiņas grāmata „Latviešu valodas grafētika un ortogrāfija” u. c. Autore atsaukusies uz vienu avotu vācu valodā – autoru kolektīva sastādīto enciklopēdiju „Sprache, Schrift, Buchwesen, Presse, Funk”. No lietuviešu valodā pieejamiem avotiem autore izmantojusi Juoza Abaraviča (*Juozas Abaravičius*), gan Nijoles Sližienes (*Nijole Sližienė*) rakstīto par šo tēmu. Autore izmantojusi arī vairākus krievu valodā pieejamus avotus par šo tēmu.

Turpmākajās nodaļās par atsevišķu pieturzīmju lietojumu prozas tekstā autore galvenokārt atsaukusies uz Ainas Blinkenas darbiem „Latviešu interpunkcija” un „Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi”, bet izmantojusi arī citu autoru darbus, piemēram, Jāņa Endzelīna, Kārļa Mīlenbaha „Latviešu gramatika”, Prana Kņūkštas (*Pranas Kniūkšta*) un Antana Lībera (*Antanas Lyberis*) vārdnīcu „Mokomasis lietuvīų kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas”.

Nodaļā par lielo burtu lietojumu prozas tekstā izmantoti dažādi gan latviešu valodas, gan citu valodu teorētiskās literatūras avoti. Nodaļā par burtveidolu lietojumu prozas tekstā autore atsaukusies uz dažādām vārdnīcām un vairākiem Daces Strelēvicas-Ošiņas darbiem.

Maģistra darbu veido anotācija latviešu un angļu valodā, ievads, 9 nodaļas ar apakšnodaļām, secinājumi, avotu un izmantotās literatūras saraksts, dokumentārā lapa. Pirmajā pētījuma nodaļā salīdzināta valodas runas un rakstu forma, bet otrajā nodaļā darba autore aprakstījusi un ar piemēriem no prozas tekstiem un publicistikas ilustrējusi grafisko paņēmienu izmantojumu tekstveidē. Nākamajās četrās nodaļās aplūkots interpunkcijas zīmju – daudzpunktes, domuzīmes, pēdiņu, izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes – lietojums prozas tekstā. Darba septītajā nodaļā pievērsta uzmanība lielo burtu lietojumam, bet pēdējās divas nodaļas veltītas burtveidolu un citu grafisko līdzekļu lietojumam prozas tekstā.

1. VALODAS RUNAS UN RAKSTU FORMA

Valoda ir zīmju sistēma. Tā sastāv no iekšēji organizētu, savstarpēji saistītu un nosacītu elementu kopuma (Freimane 1993, 25; Linell 2005, 113). Sīkākā valodas vienība ir skaņa. Svarīgākā no valodas zīmēm ir vārds – sabiedriski nostiprinājusies skanējuma un nozīmes vienība. No savstarpēji saistītām vārdu formām veidojas teikums vai vārdu savienojums. Bet no teikumiem veidojas teksts. Valoda nodrošina cilvēka saikni ar ārpusauli un arī starp cilvēkiem pašiem. Cilvēka pasaule sastāv no daudz dažādām zīmēm, piemēram, valodas zīmēm, simboliem, signāliem u. tml. Tās atspoguļo kopīgas vienošanās rezultātā noteiktu kāda materiāla elementa apzīmējumu. Skaniskas, artikulētas valodas zīmes var tikt aizstātas ar rakstu zīmēm (Kļaviņa 1997, 24–25, 27–29; Agejevs 2005, 7; Гельб 1982, 13; Nauckūnaitē 2013, 79). Kā atsevišķa vizuāla sazināšanās zīmju sistēma funkcionē neverbālā komunikācija – žesti un mīmika. Tie papildina vārdisku komunikāciju starp saziņas dalībniekiem (Гельб 1982, 14).

1.1. Runātas un rakstītas valodas atšķirības

Ejot laikam un parādoties jaunām tehnoloģijām, saziņas iespējas kļūst aizvien daudzveidīgākas. Katrs var izvēlēties sev piemērotāko sazināšanās veidu gan mutvārdos, gan rakstveidā. Valodai ir divas izpausmes formas – runas un rakstu forma. Šīs abas formas viena bez otras mūsdienās ir grūti iedomājamas, jo, lai informāciju, kuru kāds ir izteicis mutvārdu formā, varētu sasniegt plašāka auditorija, ir nepieciešams to fiksēt rakstos. Rakstība ir mutvārdu valodas atspulgs. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” runa definēta kā potenciāli cilvēka apziņā esošas valodas abstraktas zīmju sistēmas konkrēta izpausme tekstā mutvārdos ar maņu orgāniem uztveramā veidā. (Skujiņa 2007, 325–326). Savukārt rakstība definēta kā rakstisku sazināšanās līdzekļu sistēma, ko veido rakstzīmju kopums un to izmantošanas principi. (Skujiņa 2007, 319–320).

Mūsdienās lielākajā daļā pasaules valodu izmanto gan mutvārdu, gan rakstveida formu. Rakstīts teksts var tikt fiksēts runātā formā, bet mutvārdu forma – rakstītā formā (Nauckūnaitē 2013, 79; СВИНЦОВ 1979, 72–73; Панов 1983, 74; Истрин 1965, 13, 25). Atšķirība ir tajā, ka valodas rakstu formu uztver ar redzi (optiski), bet mutvārdu formu – ar dzirdi (akustiski). Runāta valoda līdz uztverei nonāk ar skaņas viļņiem, bet rakstīts teksts sastāv no grafiskām zīmēm.

Valodas runas formu cilvēks apgūst vispirms, bet rakstīt iemācās vēlāk. Valoda katrai tautai lielākoties ir sava, bet grafiskās zīmes var būt kopējas ar citām valodām. Ar runātas valodas palīdzību cilvēki sazinās konkrētā runas brīdī, bet rakstīts teksts adresātu sasniedz pēc

noteikta laika, izņemot situācijas, kad noris aktīva sarakste ar mobilā telefona vai datora starpniecību. Aci pret aci saziņa ietver sevī acumirkliņu domu apmaiņu (dialogu), bet rakstīts teksts ir gatavs produkts. Tas var tikt plānots, vairakkārt rediģēts. Runa ir ierobežota laikā un telpā, dinamiska, bet rakstība statiska, tai nav laika ierobežojuma. Runu var saglabāt skaņu ierakstos, tā garantējot tās palikšanu sākotnējā fonētiskajā veidolā. Šāda runātas valodas saglabāšanas iespēja nav pastāvējusi visu laiku, bet tikai kopš 19. gadsimta beigām. Taču tik un tā visu, ko cilvēks kopš tā brīža izrunājis, nav spējis ierakstīt, jo ne visiem senāk bija pieejamas skaņu ierakstīšanas iekārtas (Истрин 1965, 12, 28).

Gan rakstīta, gan runāta valoda tiek normēta. Tām ir savs statuss sabiedrībā. Ja agrāk rakstīta valoda radās no runātas, tad mūsdienās pastāv atgriezeniskā saite starp abām valodas izpausmes formām (Crystal 1987, 181; Strautiņa 1994, 3; Linell 2005, 19–21). Rakstība ir vairāk konservatīva nekā runa, rakstu valodas formā bieži saglabātas senas formas, kuras vairs nelieto (Гельб 1982, 212). Runāta valoda saistīta ar ķermeņa kustībām, bet rakstos šāda saskarsme nav iespējama (Linell 2005, 19). Runa nav tik strukturēta kā rakstība, tā sastāv no nepilniem teikumiem, maz lietots pakārtojums, vairāk lietots aktīvs, nevis pasīvs (Fromkin, Hultin, Logan, Rodman 2001, 401; Nauckūnaitē 2013, 81).

Lai gan ar dažādiem grafiskiem līdzekļiem ir iespējams rakstītu valodu pietuvināt runātai, tomēr runāta valoda ir primāra attiecībā pret rakstu valodu. Pirms radās rakstība, cilvēki savā starpā sazinājās un informāciju no paaudzes paaudzē nodeva tikai mutvārdu formā. Sākotnēji cilvēki neizjuta vajadzību pēc rakstīta teksta, jo valoda kalpoja par tiešo saziņas līdzekli starp kolektīva locekļiem konkrētās saziņas situācijās. Vēlāk, attīstoties valodai un domāšanai, radās arī rakstu valodas forma, kas sniedza un vēl joprojām turpina sniegt iespēju cilvēkam pārvarēt laiku un telpu, fiksēt sava laika atziņas un nodot tās nākamajām paaudzēm (Bergmane, Blinkena 1986, 4, 8; Andronovs, Leikuma 2008, 110; Hughes 1985, 698; Kļaviņa 1997, 64). Kamēr teksts ir cilvēka prātā, tikmēr tas ir atkarīgs no cilvēka atmiņas, no tā, cik ilgi tas tiks saglabāts, bet pierakstīts teksts kļuvis patstāvīgs, neatkarīgs no tā radītāja, kļuvis mūžīgs (Свинцов 1979, 73–74, 75).

Mutvārdu formā spilgtāk izpaužas runātāja attieksme pret runas objektu un adresātu nekā rakstu formā (Rozenbergs 195, 123). Tāpat kā vārdus, teikumus un citas teksta vienības var izteikt gan rakstiski, gan mutiski, tā emocijas un attieksmi iespējams paust gan neverbāli ar mīmiku, žestiem un kustībām, gan verbāli – vai nu runā un rakstos ar vārdiem un teikumiem, vai rakstos ar dažādiem grafiskiem līdzekļiem, piemēram, ar interpunkcijas zīmēm, emocijzīmēm, attēliem, burtveidolu, pasvītrojumiem u. c (Vītola 1996, 75; Chilton 2009, 430; Колшанский 1974, 56; Fromkin, Hultin, Logan, Rodman 2001, 400). Grafiski var attēlot, piemēram, izlaistas zilbes, saīsinātas vārda beigas, nepilnus teikumus, elipsi u. c

(Nauckūnaitē 2013, 80). Tomēr šāda veida komunikāciju nevar salīdzināt ar kontaktu starp runātājiem, kas rodas sarunas brīdī, atrodoties aci pret aci vienam ar otru.

Līdz ar interneta parādīšanos pasaule ir iepazinusi trešo valodas izpausmes formu – runātas un rakstītas valodas apvienojumu. Internetā ir iespējams sazināties gan mutiski (interneta vietne skype.com), gan rakstiski (čats, interneta portālu sadaļa Komentāri, e-pasts u. c.) (Sīlis 2012, 151). Atšķirība starp komunikāciju internetā un tradicionālu runas situāciju ir tāda, ka, sazinoties par noteiktu tematu internetā, mēs varam vienlaicīgi komunicēt ar vairākiem cilvēkiem, pat no visas pasaules, izvēloties atbildēt uz tik daudz komentāriem vai jautājumiem, cik mēs konkrētā brīdī vēlamies, atkarībā no mūsu interesēm un spējas ātri rakstīt. Turpretī tradicionālā runas situācijā mums nav iespējams vienlaicīgi iesaistīties tik liela apjoma komunikācijā. Ritms, kādā interneta lietotāji komunicē savā starpā, ir daudz lēnāks nekā runas situācijā, jo ne vienmēr sarunas dalībniekiem ir pieejams internets, tāpēc arī atbildes uz jautājumiem, ko sarunas dalībnieki uzdod viens otram, var sasniegt jautātājus gan sekundes, gan pāris mēnešu laikā, salīdzinot ar runas situāciju klātienē, kad atbildes lielākoties iespējams sniegt uzreiz (Crystal 2005, 154).

Runas un vēlāk arī rakstības rašanās iezīmēja jaunu laikmetu cilvēces vēsturē. Šīs valodas izpausmes formas jau kopš pašiem pirmsākumiem ir kalpojušas par sazināšanās līdzekli starp cilvēkiem. Laika gaitā tās ir pilnīgojušās, ietekmējušās viena otru, radušās atšķirīgas izpausmes valodā. No valodas runas un rakstu formas kombinācijas ir radies trešais sazināšanās veids – internets. Tajā ir iespējams sazināties gan mutiski, gan rakstiski.

1.2. Rakstības attīstība

Tekstveidē izmantojamās grafiskās zīmes ir radušās rakstības attīstības gaitā. Tām ir sena vēsture. Pakāpeniski no vienkāršām, shematiskām zīmēm radās simboli, zīmes, kas ir mūsdienās lietoto rakstzīmju pamatā. Piemēram, interpunkcijas zīmju sistēma radusies līdz ar grāmatiespiešanas rašanos, pirms tam robežas starp vārdiem iezīmēja ar punktiem vai ornamentālām zīmēm (Bergmane, Blinkena, 194; Vītola 1997, 23).

Lai rastos mūsdienu rakstība, rakstam bija jāiziet vairākas attīstības pakāpes. Pirmās liecības, ko cilvēki atstāja viens otram, bija ķermeņa daļu un priekšmetu nospiedumi, piemēram, pēdas. (Karulis 1962, 5–7). Pirmsākumos rakstība kalpoja gan par sazināšanās, gan atcerēšanās līdzekli (mezglu jeb kipu raksts, vampumi). Mantas uzskaitē lietoja birkas jeb burtkokus, bet uz piederību norādīja īpašuma zīmes uz priekšmetiem (Kļaviņa 1997, 64–65; Karulis 1962, 15, 18, 23; Гельб 1982, 15). Piktogrammās tika attēlotas situācijas, tās apzīmēja tekstu. (Kļaviņa 1997, 65–66; Karulis 1962, 9). Ideogrammas apzīmēja jēdzienus.

Zīmes bija vienkāršas, shematiskas, ar laiku kļuva par simboliem. (Karulis 1962, 27; Kļaviņa 1997, 66–67; Loja 1958, 325). Logogrāfiskās rakstu zīmes apzīmēja vārdus, morfēmas (Crystal 1987, 203; Trask 2007, 326). Fonogrāfiskās rakstu zīmes attēloja zilbes un skaņas. Zilbju rakstu izmantoja ēģiptieši, šumeri, heti, kiprieši. Savukārt skaņu rakstu lietojuši feniķieši (Karulis 1962, 37). No šīs tautas rakstības radās alfabēts, ko pārņēma citas tautas. (Kļaviņa 1997, 70–71). Alfabētiskajā rakstībā katrai fonēmai valodā atbilst sava zīme – burts (Hughes 1985, 671; Crystal 1987, 202).

Latvijā rakstība attīstījies vairākos posmos. Lietots gan mezglu raksts, gan ornamentālais raksts (segas, jostas). No 12. gs. ir liecības par īpašuma zīmēm uz traukiem, burtkokiem, bet kopš 10. gs. no kaimiņzemēm Latvijā ienāca priekšmeti ar burtu rakstu, piem., latīņu no vāciešiem. 17. gadsimtā Georgs Mancelis radīja t.s. veco ortogrāfiju ar gotiskiem burtiem jeb fraktūru, savukārt 19. gs. sākās pakāpeniska pāreja uz antīkvu. 20. gadsimta sākumā jauno rakstību izstrādātāja Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns. Oficiāli to izsludināja 1919. gadā, bet pilnīga pāreja uz to notika pakāpeniski (Kļaviņa 1997, 75–77; Mīlenbahs 2011, 106; 322; Blinkena 2014, 352).

Mūsdienās lielākoties tiek izmantotas fonogrāfiskās rakstu zīmes. Izplatītākie alfabēti ir latīņu, slāvu (kirilica), arābu un indiešu jeb devanagari (Kļaviņa 1997, 73). Ķīnā, Korejā un Japānā tiek lietoti hieroglifi. Piktogrāfiskās un ideogrāfiskās rakstības principi saglabājušies piemēram, mūsdienu ceļazīmēs, simbolos mobilā telefona vai datora ekrānā, pieturzīmēs (Agejevs 2005, 141; Crystal 1987, 199, 200; Strautiņa 1994, 4). Logogrāfiskā rakstība sastopama matemātikā un loģikā, piemēram, +, –, X, ≤ u. c (Crystal 1987, 200).

Ikdienā lietotās zīmes radušās pakāpeniski no vienkāršām, shematiskām zīmēm. Cilvēki tās izmanto ik uz soļa dažādās dzīves jomās. Zīmes var būt ne tikai vizuālas, bet arī audiālas – pastāv gan mutvārdos, gan rakstveidā. Nākamajā maģistra darba nodaļā sniegts ieskats tajā, kā dažādus grafiskos līdzekļus izmanto tekstveidē. Ar piemēriem no dažādiem avotiem ilustrēts to lietojums zinātniskā tekstā, lietišķa stila tekstā, daiļliteratūrā, publicistikā un ikdienas saziņā.

2. GRAFISKIE PAŅĒMIENI TEKSTVEIDĒ

Daiļliterāras tekstā nozīmīgas ir divas valodas funkcijas: komunikatīvā jeb saziņas un emocionālā (ekspresīvā) funkcija. Pirmā no tām atklājas dialogos, monologos, bet otrā norāda uz teksta autora attieksmi pret rakstīto, atspoguļo, piešķir personāža valodai kādu satura niansi, padara to tuvāku ikdienā lietotai sarunvalodai. Prozas tekstā papildus rakstos atspoguļotai runātai valodai izmantoti dažādi grafiski līdzekļi, kas aizstāj neverbālus izteiksmes līdzekļus – mīmiku, žestus, kustības, pauzes, intonāciju –, piemēram, interpunkcijas zīmes, lielie burti, burtveidols. Tie var atspoguļot arī stilistisku papildinformāciju, emocionālu ekspresiju. Maģistra darbā pievērsta uzmanība piecu interpunkcijas zīmju – daudzpunktes, domuzīmes, pēdiņu, izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes –, lielo burtu, slīpraksta un treknraksta, kā arī citu grafisko līdzekļu lietojumam mūsdienu latviešu prozā.

2.1. Grafēmas un to nozīme tekstveidē

Rakstzīmju sistēmas pamatvienība ir grafēma (Trask 2007, 108; Crystal 1992, 161; Brown, Miller 2012, 200; Crystal 2005, 105). Tā var apzīmēt zilbi, fonēmu, vārdu. Katrai no tām var būt savi varianti (alografi), piemēram, grafēmas „a” varianti ir lielais A, mazais a (Skujiņa 2007, 131; Crystal 1987, 269; Sližienē 1984, 33–34). Atbilstošais termins angļu valodā – *grapheme*, vācu valodā *Graphem*, krievu valodā *графема*, bet lietuviešu – *grafema*.

Ja divi burti apzīmē vienu fonēmu, veidojas digrāfs (Crystal 1995, 269; Skujiņa 2007, 92). Latviešu valodā šādas fonēmas ir līdzskaņi dz, dž, divskaņi ai, au, ei, ie, uo, eu, iu, oi, ui. Eksistē arī trīs fonēmu kombinācija – trigrāfs. Tāds savienojums sastopams vācu valodā, kur trīs burti – s, c, h – apzīmē vienu fonēmu sch [š].

Grafisko zīmju (grafēmu) kopumu, kuru izmanto runāta teksta atspoguļošanai rakstos, sauc par *grafēmiku* (Skujiņa 2007, 131). Atbilstošais termins angļu valodā – *graphemics*.

Latviešu valodas grafēmika veidojusies pēc latīņu valodas parauga, atmetot burtus x, y, q un burtiem pievienojot diakritiskās zīmes. Latviešu grafēmikā tiek izdalīti lielie un mazie burti, rakstītie un iespiestie burti. Mūsdienu latviešu valodas alfabēts sastāv no 33 burtiem (Strautiņa 1994, 5).

Valodas skaņu atveidei rakstos tiek izmantots kādas valodas burtu un citu grafisko zīmju kopums – *grafētika* (Skujiņa 2007, 131; Crystal 2005, 97). Atbilstošie termini angļu valodā – *script*, *graphetics*.

Grafētikas veidošanās katrā valodā ir atšķirīga. To nosaka konkrētas valodas skaniskā struktūra. Mūsdienu latviešu valodas grafētikas pamatā ir latīņu alfabēta burti, kurus, papildinot ar dažādām diakritiskām zīmēm, ir izveidots no 33 lielajiem un mazajiem burtiem sastāvošs latviešu valodas alfabēts (Laua 1986, 4).

Deivids Kristāls (*David Crystal*) enciklopēdijā „The Cambridge Encyclopedia of Language” lieto terminu *grafoloģija* (*graphology*), ar to saprotot zinātņi par simbolu sistēmu, kas radīta, lai runātu valodu atspoguļotu rakstos (Crystal 1987, 194; arī Trask 2007, 328; Ernst, A. et. al. 1959, 57), bet 1992. gadā izdotajā enciklopēdijā „An Encyclopedic Dictionary of Language and Linguistics” – valodas rakstības sistēmu vai valodniecības zinātnes nozari par šo sistēmu (Crystal 1992, 161). Latviešu valodniecībā terminam *grafoloģija* ir cita nozīme – mācība par cilvēka rokrakstu (Skujiņa 2007, 131).

Grafēmu izmantojums rakstībā ir atkarīgs no ortogrāfijas (runas vienību pareiza atveide rakstos) un interpunkcijas likumu ievērošanas. Gan grafētikā, gan interpunkcijā pastāv noteiktas likumības, kas valodas lietotājiem jāievēro, lai saprašanās vienam ar otru neradītu grūtības. Grafētikā ir nepieciešams vārdus citu no cita atdalīt ar atstarpēm, tekstu dalīt rindkopās, rakstīt no kreisās uz labo pusi. Savukārt interpunkcijā ir jāievēro noteikti pieturzīmju lietošanas principi, lai lasītājam (adresātam) atvieglotu teksta uztveri.

Pieturzīmju izmantojums tekstā ir atkarīgs no pieņemtām normām, kas nodrošina stabilitāti. To lietojums ir atkarīgs no situācijas – konkrēta teksta nolūka. Ir teksti, kur pieļaujams tikai noteikts pieturzīmju minimums (zinātnisks teksts, lietišķa stila teksts), un tādi, kas pieprasa ekspresīvu grafisko līdzekļu lietojumu. Piemērs no Ministru kabineta noteikumiem Nr. 131, kur redzams pieturzīmju lietojums lietišķa stila tekstā:

Ja notikuma vietā noslēgt rakstisku vienošanos nav iespējams, darbu vadītājs un resursu īpašnieks (valdītājs) vai viņa pilnvarota persona rakstisku vienošanos noslēdz piecu darbdienu laikā pēc resursu iesaistīšanas attiecīgajā pasākumā. (www.likumi.lv)

Akcenta radīšanai pieturzīmes lietotas lietišķa stila tekstos, publicistikā, daiļliteratūrā. Emocionālu ekspresiju ar tām izsaka publicistikā, daiļliteratūrā, bet par kaut ko signalizē, pievērš uzmanību reklāmas tekstā. (Валгина 1989, 163–164; Ефимов 1957, 422). Piemēri no prozas tekstiem, kur redzams izsaukuma un jautājuma zīmes lietojums emocionālas ekspresijas izteikšanā:

– *Es izlaidu?! Interesanti, kuram viņš katru nakti guļ pie kājām?* (Jēruma 2016, 6)

Nē! Nē! Nē! Nedrīkst tā sašļaukāties! Jāturas. (Bērziņš 2015, 118).

– *Ārā!!! – auroja Skalpelis.* (Seleckis 2016, 20)

Interpunkcijas neesamību tekstā varētu uztvert par retorisku figūru. Teksts bez interpunkcijas ir zaudējis intonāciju, modalitāti un daļu no emocionāli ekspresīvas izteiksmes

(Blinkena 2009, 8; Blinkena 1969, 7; Abaravičius 1992, 3; Abaravičius 2002, 47; Валгина 1989, 5).

Tomēr prozas tekstā autors personāža valodas atspoguļošanai var apzināti neievērot pieturzīmju lietošanas principus. Šajos piemēros redzams, kā rakstniece Inga Jēruma romānā „Plaisa” atteikusies no interpunkcijas zīmju un lielo burtu lietojuma, lai attēlotu alkohola reibumā esošas sievietes runu:

Tur jau daudz nevajadzēja mirla bija un mirla palika tablete tāpat nebūtu glābusi paliku zem akmeņa varbūt atrada kāds kam riktīgi palīdzēja ... (Jēruma 2016, 131)

Nākamais piemērs ilustrē izvairīšanos no interpunkcijas zīmju gramatiskā principa ievērošanas rakstībā. Kā redzams, daudzpunktes lietotas runāta teksta paužu grafiskam attēlojumam:

Labi jau labi eju jau eju bet Marģerītim... khe... he... he... oioioi... vāks viņam es tev saku vāks... (Jēruma 2016, 65)

Nora Ikstena romānā „Jaunavas mācība” citējusi garu monologu, kurš iesākts un pabeigts ar daudzpunkti, tajā nav izmantotas citas interpunkcijas zīmes, teikumi nav nodalīti viens no otra un nav sākti ar lielo sākumburtu, toties ievērots lielo burtu rakstījums īpašvārdos:

...kāpēc tu kauj tās dzīvības nost tev būs bērni un tev būs tiesības runā ar Lamsteru lai tas Gogis iet šķērsu pār Rīdziņu ne jau viņš tas maka turētājs ne jau viņam ar dievu būs jāskaidrojas par septiņreiz pārkāptu vienu un to pašu bausli tu zini to bausli tev nebūs nokaut tā tur melns uz balta rakstīts un nevar zināt cik reizes vēl tev būs to bausli pārkāpt it kā ne savas vainas dēļ sievietēm vienmēr jācieš jo.. tu kamp kas tev tāpat vien nebija nav un nebūs dots ak tu neņemsi nu neņem es nespiežu oi gandrīz rūgts oi labi oi tūlīt kritīs ārā no eņģēm, tūlīt vējš, tūlīt es kampšu to vēju, oii... (Ikstena 2001, 69–70)

Rakstītā tekstā lieto papildu zīmes – diakritiskās zīmes –, ko raksta virs vai zem burta, blakus vai pāri tam. Latviešu valodā tā var norādīt uz skaņas garumu (ā, ē, ī, ū), mīkstinājumu (ģ, ļ, ļ, ņ) vai šņācošu kvalitāti (č, š, ž, dž). Fonētiskajā transkripcijā – rakstības sistēmā, ko veido īpaši fonētiskie apzīmējumi (simboli) – diakritiskās zīmes lieto, lai apzīmētu zilbes intonāciju, piemēram, *sāns* [sāns]. Fonēmu simboli tiek likti slīpās iekavās, piemēram, /i/, /i:/, bet alofonu simbolus liek kvadrātiekvās – /n/ alofons [ŋ] (termini.lza.lv; Ernst, A. et. al. 1959, 57; Auziņa 2013, 23–24).

Emociju vai attieksmes paušanai rakstītā tekstā tiek izmantotas arī no interpunkcijas zīmēm un lielajiem un mazajiem burtiem vai citām grafiskām zīmēm veidotas emocijzīmes (*emoticon*) – drukas zīmītes, kas ir pievienotas rakstītam tekstam un paredzētas emociju un

attieksmes paušanai biežāk drukātā, retāk ar roku rakstītā tekstā (Ptaszynski, Rzepka, Araki, Momouchi 2011, 1). Pirmoreiz emociju paušanai to sāka lietot 1982. gadā, kad ASV datorzinātnieks Skots Fālmans radīja emotikonus :-) un :-((Ptaszynski, Rzepka, Araki, Momouchi 2011, 1; www.cs.cmu.edu/smiley/). Emocijzīmes rakstītā tekstā var aizstāt gan sejas mīmiku, gan žestus un kustības. Tās izplatītas publicistikā – interneta portālu komentāros, periodiskajos izdevumos. Šajos piemēros redzams emocijzīmju, kas veidotas no lielo burtu un interpunkcijas zīmju savienojuma, izmantojums interneta portālu komentāros:

ķīmisku apdegumu no e cigarešu šķidrums? :DD kurā vietā? tur augstākais ko var dab;tu ir kairinājums ādai un gļotādai, bet par to iedzeršanu, jā, nikotīnu var daudz uzņemt, bet nu 100% vecāku atbildība. (www.kasjauns.lv)

Isti viriesi un istas sievietes nekaros sava starpa..un vel ir tada stelle ka "Cryptamnesia".. =P (www.kasjauns.lv)

Vai tad uz jēlgavštrāses nav barjera pa vidu :O (www.apollo.tvnet.lv)

Emocijzīmes var veidot arī no kola vai semikola un apaļās iekavas savienojuma. Tā iespējams paust gan pozitīvas, gan negatīvas emocijas vai attieksmi. Šajos piemēros ar emocijzīmēm grafiski atspoguļotas negatīvas emocijas. Iekavas zīmi raksta uz labo vai kreiso pusi, tā izsakot ironiju, sašutumu, dusmas u. tml.:

par veikalu cenaam :))) protams plauksts maksaaa bargu naudu;)...ieejiet Carnikavas MEGO VEIKALĀ ,KAS CENTRĀ PRETIM KLUBAM BRAUCU GARĀM IEGAJU IEKŠĀVO TUR IR CENAS TAADAS KA NETIEK NEVIENS GUDRS ,KĀ VIŅAS CEĻAS ,PIEM. PANKUUKAS AR SIETU .. MAXSIMAA UN RIMI NO 1,15LĪDZ 1.40 AMĒRAM ,TAD TUR , 1.85 – UN TAS VEL MAZAAKAIS .:)))) (www.kasjauns.lv)

во всем россия виновата как всегда =) (www.kasjauns.lv)

Ja man nebūtu uzlikts solārijā nepareizais režīms tad es ar būtu tikuse:((www.kasjauns.lv)

Pozitīvu emociju marķēšanai izmantota apaļā iekava un kols. Šajos piemēros redzams emocijzīmju lietojums periodiskajos izdevumos un interneta portālu komentāros:

Nokavēji gada abonēšanu? Vienpadsmit mēneši vēl priekšā! Abonē un lasi :) (Praktiskais Latvietis, 19.–25.01.2015., 40)

Neatkarīgi kurš rakers un kurā portālā, komentāros vienmēr viss ir ļoti negatīvi, nosodoši... Man raksts patika, Ieva ir ļoti skaista sieviete ar skaistu dvēseli un prot dzīvot harmonijā ar sevi. Raksts iedvesmoja vairāk Laika veltīt sev un piedomāt pie savas labsajūtas ikdienas steigā. Paldies vārda masai par to:) (www.kasjauns.lv)

Izcils iznākums! Prieks par Dināru! :) (www.skaties.lv/izklaide)

Dzeltenā sejiņa, ko lieto elektroniskajā saziņā, radusies 1972. gadā. Tai acu vietā bija divi punktiņi, savukārt muti iezīmēja izliekta līnija (www.smithsonianmag.com/arts-culture/who-really-invented-the-smiley-face-2058483/). Šajā piemērā redzams sejiņas lietojums žurnālā „Ilustrētā Junioriem”:

Lai palīdzētu, režisores asistents filmēšanas laikā meitenēm metās lasīt mācītāja cienīgu runu, laiku pa laikam tekstā iepinot frāzi: “Kamerā skatīties nedrīkst!” ☺ (Ilustrētā Junioriem, 10.2016., 23)

Daudz retāk nekā publicistikā vai ikdienas saziņā ar mobilā telefona vai datora starpniecību, šī sejiņa var tikt lietota daiļliteratūrā. Nākamais piemērs atspoguļo tās lietojumu rakstnieces Ilzes Eņģeles romānā „Solo vijolei un termometram”, kur citēts teksts no īsziņas mobilajā telefonā:

– Ai, kas tad tas? Par mums domā! – Grendzene iesaucas un saldēdienam piebāž man pie sejas savu tālruni. Ienākošā SMS. Grendzenei. No Normunda. „Ceru, ka jūs abas lieliski pavadāt laiku ☺” (Eņģele 2016, 135)

Rakstībā var lietot arī speciālas rakstu zīmes – @, &. Pirmā no tām apzīmē angļu valodas vārdu *at* ‘pie’. Šī zīme sākotnēji lietota tikai grāmatvedībā, bet šobrīd to galvenokārt lieto e-pasta adresu ievadē, tādu sociālo tīklu kā Twitter, StatusNet un Facebook vajadzībām (en.wikipedia.org/wiki/At_sign) un citviet. Tā norāda uz atrašanās vietu:

@TomsGrevins 18 Dec 2016 – Un tā @Dons_tviito ir kļuvis par pirmo latviešu mūziķi par kura skaņdarbu #DodPieci kāds ziedojis 2000 eur! (twitter.com/dons_tviito)

@RalfsEilands 14 Mar 2017 – Boba Mārlija "Redemption Song" akustiski no @RadioSWH <https://www.facebook.com/RalfsEilands/videos/1498323876853737/> ... (twitter.com/RalfsEilands)

Now that's a team I can work with. So excited to share the new poster for @xXxMovie. Xander Cage is back! (www.facebook.com/NinaDobrev/)

Piemēri no mikroblogošanas vietnes Twitter, kur redzams, ka ierakstu sociālajā tīklā lietotāji papildina arī ar emocijzīmēm vai citām grafiskām zīmēm:

@Dons_tviito Feb 12 – Turamies pie tradīcijām! Gatavojamies Arēnas koncertiem, šodien spontāns koncerts/mēģinājums Brocēnos. Sāksim 18:00. Gaidīsim ciemos! 😊 (twitter.com/dons_tviito)

@RenarsZeltins Feb 26 – Veiksmi šovakar Triana Park Supernovas finālā! 🙌 ([witter.com/renarszeltins](https://twitter.com/renarszeltins))

@Astraume123 Feb 16 – @AgneseKrap Jāsarosās visiem cisiem @trianapark faniem
jo starpība starp Santu ir tikai dažas var paspēt, tāpēc spiežam
(twitter.com/AgneseKrap)

Iepriekš minēto grafisko zīmi var lietot arī kā emocijzīmi, parādot, ka kāds ir par kaut ko dusmīgs, neapmierināts:

„nu lohi jūs esat, pa tv vel iet tas pasākums, *... jums jāliek iekšā jau kurš vinēēja:@”
(www.kasjauns.lv)

Emocijzīmes funkcijā @ zīmi var lietot arī bez kola pirms tās:

Liels nopelns pie tā ir arī tādiem kangariem kā "gods zagt no Rīgas". Kā roboti, paceļ rociņas, nolaiž rociņas pēc nesaskaņas rīkojuma. Pašiem savu domu vairs nav? jeb tā iebaroti, ka viss vienalga, tikai maka biežums ko nozīmē? @ miljonus mūsu naudas jau prēmijās uz Jauno gadu sadalīšot. (www.apollo.tvnet.lv)

Šī zīme var lietot arī daiļliteratūrā citātos no ierakstiem interneta portālos. Rakstniece Ilze Eņģele romānā „Mazā Mis” ievietojuši citātus no www.twitter.com, kur lietota arī @ zīme:

Ar @crixou feinā tusiņā, paldies @mazamis_LV, grāmatiņas jau nogādātas bērniem, jūs esat viss labākie! – un fotogrāfija ar pierādījumu. (Eņģele 2014, 99)

Saikļa and ‘un’ apzīmēšanai rakstos izmanto speciālu grafisku zīmi – &. To var lietot, lai apvienotu divus personvārdus, jēdzienus, piemēram, *Dolce&Gabbana*, radošais vasaras simpozījs „*Māksla&Nauda*” (en.wikipedia.org/wiki/Ampersand; www.google.lv).

Interneta ziņu portāls TVNET šo zīmi saikļa un funkcijā izmanto rakstu sadaļas nosaukumā – *Izklaide&Kultūra* (www.tvnet.lv/).

1. attēls & zīmes lietojums žurnāla „Privātā Dzīve” reklāmā

Šī zīme lietota ne tikai publicistikā, bet arī daiļliteratūrā. Rakstniece Laima Mukstupāvela to izmantojusi romāna „Mīla. Benjamina” nodaļas virsrakstā, kur tā aizstāj saikli un: .. *rozes (sarkanās & baltas), vainagi (lauru & skuju)*.. (Mukstupāvela 2005, 357)

Rakstnieks Arno Jundze & zīmi lietojis romāna „Bergs & relikviju mednieki” virsrakstā (Jundze 2016).

Teksts sastāv no dažādām zīmēm. Tās var būt gan teksta pamatā (grafēmas un to savienojumi – vārdi, vārdu savienojumi), gan papildināt to – interpunkcijas zīmes, emocijzīmes. Šo zīmju lietošanā ir jāievēro noteiktas likumības. To lietojums ir atkarīgs no funkcionēšanas sfēras – zinātnisks teksts, publicistika u. tml.

2.2. Interpunkcijas zīmes un to funkcijas tekstā

Rakstos bez iepriekš minētajām grafiskajām zīmēm izmanto arī specifisku grafisko zīmju tipu – pieturzīmes jeb interpunkcijas zīmes.

Termina *interpunkcija* pamatā ir latīņu valodas vārdi *inter* ‘starp’, *pungere* ‘durt, dzelt’, arī *punctum* ‘punkts’. Ar to saprot 1) pieturzīmju kopumu, kas tiek izmantots gramatisko vai jēdzienisko izsacījuma vienību atdalīšanai rakstos, 2) šo pieturzīmju lietošanas principus (Blinkena 2009, 8; Skujiņa 2007, 162–163; Beitiņa 2009, 230).

Tā kā interpunkcijas zīmes gan pēc formas, gan pēc galvenajām funkcijām vairumā valodu ir vienādas, tad arī terminoloģija pamatos ir līdzīga. Terminiem, kas nosauc tās rakstu zīmes, kuras neapzīmē skaņas, saknē ir vai nu no latīņu valodas aizgūtais leksiskais elements *punkt-*, piemēram, angļu *punctuation*, krievu *пунктуация*, vācu *Interpunktion* (arī *Zeichensetzung* un *Satzzeichen*), latviešu *interpunkcija*, vai arī nosaukums, kurš norāda uz šo zīmju pamatfunkciju – valodas vienību nošķiršanu, atdalīšanu ar pauzēm vai intonatīvi –, piemēram, krievu *знаки прерывания*, lietuviešu *skyrybos ženklai*, arī latviešu *pieturzīmes jeb pieturas zīmes* (Bergmane, Blinkena 1986, 198; Ernst, A. et. al. 1959, 45).

Latviešu valodā speciāls termins šo zīmju nosaukšanai radies līdz ar pirmajiem apcerējumiem un norādījumiem, kas veltīti interpunkcijas lietojumam. Terminus *interpunkcija* un *pieturas zīmes* pirmais pieminējis Stērstu Andrejs savā 1880. gadā izdotajā gramatikā (Stērste 1880, 62).

Interpunkcijai rakstu valodā ir četras funkcijas – gramatiskā, intonatīvā, semantiskā un stilistiskā funkcija. Gramatiskā funkcija nozīmē pieturzīmju lietojumu atbilstoši teksta gramatiskajai struktūrai, piemēram, ar pieturzīmēm atdala vienlīdzīgus teikuma locekļus, iespraudumus, uzrunu un citas teksta vienības. Šādi tekstā ar komatiem atdalīts divdabja teiciens: *Māte stāv viesistabas durvīs, uzmetusi plecos mēļo zīda rītakleitu, un cieši turas pie stenderes* (Repše 2016, 70).

Interpunkcijas zīmes intonatīvā funkcijā izmanto, lai rakstos iespējami tuvu atspoguļotu runāta teksta pauzes un intonāciju. Šādi ar jautājuma zīmi atspoguļota teikuma intonācija:

Divdesmit deviņi gadi. **Iedomājies?** Nē, laikam pat divdesmit astoņi, dzimšanas dienu nesagaidīja (Repše 2016, 87).

Semantiskā funkcijā interpunkcijas zīmes lieto atbilstoši teikuma jēdzieniskajām niansēm, piemēram, teikumos „**Sodīt nedrīkst, apžēlot!**” un „**Sodīt, nedrīkst apžēlot!**”, pārceļot komatu, izteikta cita doma.

Interpunkcijas zīmju lietojums stilistiskā funkcijā norāda uz teksta autora vēlmi izteikt kādu stilistisko papildinformāciju: *Vai jums šķiet, ka tas ir veiksmīgs eksperiments?!* (Rēdliha 2013, 7)

Latviešu valodā pastāv 16 pieturzīmes: punkts, jautājuma zīme, izsaukuma zīme, daudzpunkte, defise, domuzīme, slīpsvītra, kols, semikols, apostrofs, pusiekava, pēdiņas, vienpēdiņas, divpunkte, komats un iekavas. A. Blinkena min vēl divas interpunkcijas zīmes – diarēze (..) un biedruzīme (=) –, ko mūsdienās vairs nelieto (Blinkena 2009, 411).

Latviešu literārās valodas rakstos tiek izmantotas arī citas grafiskās zīmes tādas kā vienlīdzības zīme (=), pluszīme (+), mīnuszīme (–), reizināšanas zīme (x), atkārtojuma zīme (:,:), sejiņa jeb emocijzīme (:), :() un zvaigznīte (*). Lielākā daļa no tām, pretēji interpunkcijas zīmēm, tiek izmantotas kā matemātiski simboli. Šajā piemērā redzams pluszīmes un vienlīdzības zīmes lietojums: „**2 + 2 = 4**”. Emocijzīmju piemēri jau tika aplūkoti iepriekš šīs nodaļas apakšnodaļā par grafēmām.

Pieturzīmju klasifikācijas iespējas ir dažādas. Atkarībā no novietojuma teikumā tās iedala divās grupās, proti, teikuma beigu pieturzīmes un teikumā ievietotās pieturzīmes. Teikuma beigu pieturzīmes norāda uz to, ka kāda teksta vienība beidzas un sākas nākamā, vai arī uz teikuma komunikatīvo tipu – stāstījuma teikums, izsaukuma teikums, jautājuma teikums, vēlējuma teikums, pamudinājuma teikums. Savukārt teikumā ievietotās pieturzīmes atrodas starp teikuma vārdiem un komponentiem un norāda gan uz to robežām, gan savstarpējām attieksmēm.

Nemot vērā veidu, kā tiek parādīts teksta sintaktiskais vai jēdzieniskais dalījums, A. Blinkena grāmatā „Latviešu interpunkcija” izdalījusi īstās pieturzīmes, kas izdala noteiktas sintaktiskas konstrukcijas, – punkts, komats, semikols, kols, domuzīme, iekavas (gan apaļās, gan kvadrātiekas), izsaukuma zīme, jautājuma zīme un daudzpunkte –, un papildu pieturzīmes, kas palīdz lasītājam uztvert tekstu, piemēram, pēdiņas, vienpēdiņas, divpunkte, apostrofs un defise (Blinkena 2009, 53).

Interpunkcijas zīmes tekstā lieto gramatiskā, intonatīvā, semantiskā un stilistiskā funkcijā. Šīs grafiskās zīmes var iedalīt gan pēc atrašanās vietas tekstā (beigu pieturzīmes, teikumā ievietotās pieturzīmes), gan pēc to funkcijas tekstā – īstās pieturzīmes, papildu

pieturzīmes (Moze 1997, 4; Beitiņa 2009, 234). Tekstā tās lieto vienas pašas vai savienojumā ar citām interpunkcijas zīmēm.

Maģistra darba 3., 4., 5., 6. nodaļa veltīta interpunkcijas zīmju lietojumam mūsdienu latviešu prozā. Par analīzes materiālu izvēlēts daudzpunktes, domuzīmes, pēdiņu, izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes izmantojums prozas tekstā, jo šīs pieturzīmes daiļliteratūrā lieto ne tikai gramatiskā funkcijā, bet tās atspoguļo arī stilistisku un emocionālu papildinformāciju.

3. DAUDZPUNKTES LIETOJUMS PROZAS TEKSTĀ

Daudzpunkte (...) ir pieturzīme, ko galvenokārt lieto stilistiskos nolūkos. Teikuma beigās tā norāda uz iespējamu domas turpinājumu vai zemtekstu, bet starp teikuma vārdiem tā var atspoguļot pauzes, iezīmēt stilistisku norobežojumu. Ar daudzpunkti parāda, ka nav pabeigts kādu parādību uzskaitījums (Skujiņa 2007, 78).

Pirmoreiz šis termins lietots formā daudzpunkts 1800. gadā izdotajā Stērstu Andreja grāmatā „Latviešu valodas mācība” (Blinkena 2009, 99). J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikā” šis termins lietots daudzskaitlī – *daudzpunkti* (Endzelīns, Mülenbachs 1934, 278). Atbilstošie termini citās valodās: angļu *dots*, vācu – *Auslassungspunkte*, *Gedankenpunkte*, krievu – *многоточие*, lietuviešu – *daugtaškis*. Latviešu interpunkcijā šī pieturzīme sāk parādīties 18. gadsimtā kopā ar daļu no mūsdienās lietotajām pieturzīmēm tādām kā domuzīme, apaļās pēdiņas, apostrofs. Tas noticis gadsimta beigās Gotharda Frīdriha Stendera (Vecā Stendera) darbu ietekmē (Blinkena 2009, 65).

Agrāk tagadējo trīs punktu vietā tā apzīmēta ar četriem un vairāk punktiem, piemēram, Z. Zūleksa un H. Zīles grāmatā „Vadonis latviešu valodas mācībā” (1891): *Es gāju viņam pakaļ.....* (Blinkena 2009, 101). Tradicionālās daudzpunktes (...) vietā mūsdienu prozas tekstā var parādīties arī daudzpunkte, kas sastāv no četriem vai pieciem punktiem. Šāds daudzpunktes lietojums norāda uz burtu izlaidumu vārdā:

Nu, jo....., bļ....., h.... viņam kāds maksās, bļ...! Ko deva, bļ....., tādu sprāgoņu?! (Jēruma 2016, 170)

Šīs nodaļas apakšnodaļās aprakstīts un ar piemēriem no prozas tekstiem analizēts daudzpunktes izmantojums teikuma vidū un teikuma beigās, kā arī daudzpunktes izmantojums kombinācijā ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi.

3.1. Daudzpunktes izmantojums teikuma vidū

Prozas tekstā daudzpunkte kā stilistisku pieturzīmi lieto gan teikuma vidū, gan kā teikuma beigu pieturzīmi. Teikuma vidū tā var norādīt uz psiholoģisku pauzi, pārtraukumu runas plūsmā, pakāpenisku vai strauju izteiktās domas secību maiņu, bet teikuma beigās uz nepabeigtu domu, iespējamu izteiktās domas turpinājumu. Beigu pieturzīmes funkcijā iespējami arī daudzpunktes savienojumi ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi.

Daudzpunkte starp teikuma daļām grafiski attēlo psiholoģiskās pauzes, kas rodas runas plūsmā, ja runātājs vēlas vērst uzmanību vārdiem, kas seko pēc pauzes:

Un tomēr žēl Nikolaja, jo tieši Alvīnes tantes dēļ viņam ar jaunākiem sievišķiem iet... es pat nezinu, vai maz iet. Pie Koļas sāniem nevienu manījīs neesmu, tāpēc bilde ir miglaina:

kāpēc viņš nekāro iekāpt vīra svārkos? Bet... varbūt viņš nemaz vairs nejaudā? (Bērziņš 2015, 10)

Un tu tiešām guli ar to... veco? – tas bija nākamais jautājums, ko viņa pārprasīja. (Muktupāvela 2005, 186)

Nu, jūs taču teicāt... ka jums zvanīja, lai ziņotu par mums. (Sakss, Liepnieks 2014, 350)

Teksta autors runā ievēro pauzi, apdomājas, nevar uzreiz atrast īstos vārdus domas formulēšanai. Grafiski tas atspoguļots ar daudzpunkti teikuma vidū:

Es... mēs... nevaram gaidīt līdz svētdienai. Mūsu tēvs... (Bauere 2015, 128)

– Piedod... – Silvija ievilka elpu, – man vajag... man jāpaņem... – un viņa devās uz guļamistabu. (Jēruma 2016, 40)

Viņai viss izdosies... – šņukstēja Kamilla, beidzot ļaudamās vīra spēcīgajām rokām. – ...viss izdosies. (Rēdliha 2013, 30)

Daudzpunkte teikumā var iezīmēt pauzes, kas rodas runas plūsmā, teksta autoram vēloties precizēt, papildināt iepriekš pausto informāciju:

Tāds, lūk, plāns... nu, būs pasaulē par vienu Volfgangu Vengeru vairāk, lai ir. (Bērziņš 2015, 59)

Tāda putra galvā burbuļo... gribas izurķēties un tikt skaidrībā – te, lūk, mana neliekuļotā sirsnība pret tuvāko, bet šeit glīti nomaskots savtīgums? (Bērziņš 2015, 233)

Tikai tad, kad sākās viss šis... ap Marutu... viņa norāvās, un to var saprast. (Jēruma 2016, 149)

Ar daudzpunkti no pārējā teksta var nošķirt izsaukmes vārdus, ko izrunā lēnākā tempā un kam runā seko pauze (Blinkena 2009, 392). Piemēri no rakstnieka Māra Bērziņa romāna „Svina garša”:

*Matīsam viss vēl priekšā. **Hm...** lai izaug par labu cilvēku.* (Bērziņš 2015, 15)

*Baltie matiņi asinīs... **eh...*** (Bērziņš 2015, 220)

***Pasarg die's...** to es tā, pa jokam.* (Bērziņš 2015, 31)

Ar daudzpunkti grafiski iespējams atspoguļot pakāpenisku domu secību vai strauju to maiņu:

Baltais dzīvnieks lūkojās uz Florenci un ar aso mēli neatņemdamies strīķēja bērna ausi... drīz vaigu... drīz kaklu... (Ābele 2001, 41)

– Viņa brauca tramvajā... viņš – mašīnā... viņi saskatījās caur logu. Viņš parādīja viņai dīvainas zīmes... viņa – nākamajā pieturā izkāpa... (Ābele 2001, 83)

Man nav nekāda pamata ļaut vaļu asarām, tomēr tās saveļas kamolā, aizžņaudz kaklu... un, vecākiem nemanot, es zibenīgi pārlaižu plaukstu pār acīm. (Tjarve 2002, 237–238)

Ar daudzpunkti parāda pārtraukumus runas plūsmā, kas rodas fizioloģisku vai ārēju traucējumu dēļ:

– *Labi. Labi. – Ja gribu no šejienes izkļūt, man jābūt stiprai un jāsaglabā skaidrs prāts. – Ko tie... dakteri... dara?* (Dreiže 2012, 260)

– *Matīs... Matīs... nedari tā... – aizkritušā balsī viņa čukst, bet es tēloju, ka nedzirdu.* (Bērziņš 2015, 52)

– *Mēs šeit esam sapulcējušies ļoti neparastā un, jāteic, diezgan nepatīkamā sakarā. Jūs jau visi esat informēti, ka... ir uzietas... ir atrastas... Marutas mirstīgās atliekas.* (Jēruma 2016, 60)

Daudzpunkti teikuma vidū lieto, lai parādītu vārdu vai burtu izlaidumu:

*Paskaties uz šīm sienām! Tās ir **sap**... – Reina pagriezās un sastapa viņa acis. Lukasa seja bija satumsusi. Izbijusies viņa tik tikko spēja izrunāt vārdu līdz galam: – ...**uvu**šas.* (Rēdliha 2013, 59)

– *...**bina** Benetija! Vai nu tūlīt pat izstāstīsi, kas par lietu, vai es ...* (Dreiže 2012, 7)

– *Bet mani sauc Linda... M... M... M... Mīļā, – viņa izstomīja.* (Jundze 2016, 53)

Daudzpunkte teikumā no abām pusēm atdala sarunvalodā lietojamus diskursa iezīmētājus:

– *Ja es jau nebūtu tik **mmm... ē... ā... slavena, es pieteiktos mmm... ē... ā... Mis Rīga un Mis Latvija konkursos. Bet tā nebūs mmm... ē... ā... godīga konkurence, tā teikt, fair play!*** (Eņģele 2014, 42)

– *Ē... Man labāk kaut kas... priecīgāks. Ē... deju mūzika!* (Eņģele 2016, 131)

– *Ē... es minu krustvārdu mīklas, un viens jautājums ir tieši par šo reģionu.* (Rēdliha 2013, 65)

Daudzpunkte var atrasties ne tikai starp teikuma vārdiem, bet arī teikuma sākumā. Nākamais piemērs no Laimas Muktupāvelas romāna „Mīla. Benjamiņa” ilustrē daudzpunktes lietojumu dialogā. Tekstā izmantota parcelācija – pirmais runātājs ar daudzpunkti beidz teikumu, bet otrais iesāk. Aiz daudzpunktes teksts rakstīts ar mazo burtu – otrs sarunas dalībnieks turpina iepriekšējā runātāja teikto:

– *Kortelīti kungam! Miroņa pirkstus, kādu duci un...*

– *... kādu reņģīti, zirnīšus, speķīti... – viņš izvaidēja un bija laimīgs. Un dabūja kāroto.*

(Muktupāvela 2005, 39)

Arī rakstniece Margarita Grietēna grāmatā „Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem” izmantojusi šo pašu dialoga principu – otrais runātājs turpina pirmā runātāja teikto:

– *Es neesmu alkoholiķis... Labi, es varbūt kādreiz iedzeru tā pavairāk, bet...*

- ...īstenībā nemaz nevēlies piedzerties, bet vienmēr „tā sanāk”. To jau es dzirdu ne pirmo gadu! (Grietēna 2016, 18)
- *Biju Centrāltirgū, – Īrisa pavēstīja. – Man bija beigušies...*
- ...kartupeļi? (Grietēna 2016, 52)

Tālāk ievietots piemērs, kur pirmā runātāja teikto beidz ar daudzpunkti, bet nākamie divi ar to iesāk. Aiz daudzpunktes teikums turpinās ar mazo burtu. Tā grafiski nošķirts nākamo divu runātāju teksts no iepriekšējā. Tie iestarpināti pa vidu pirmās runātājas teiktajam:

– .. *Es domāju pietiktu mums sākumam pat tikai ar to, ka mēs zinātu, cik labuma dod katrs darbinieks...*

– ... *par ko viņa runā? – kāds ormanis ļoti aizdomīgi pajautāja otram, es saklausīju.*

– ... *par govīm, nedzirdi? – ar strupu pirkstu pabakstīdams zirni uz notaukotā galda, otrs manī neklausījās, bet atkārtoja Kārļa teikto. Tas viņam šķita pārlicinošāks sarunu biedrs.* (Muktupāvela 2005, 42)

Nākamais piemērs ilustrē citu dialoga variantu – pirmais runātājs nepabeidz teikumu līdz galam (ievēro pauzi runā), bet otrs uzdod jautājumu. Pēc tam pirmais runātājs turpina iesākto teikumu. Daudzpunkte šoreiz likta pirmā teikuma beigās un pirms izteiktās domas turpinājuma:

– *Lielbritānijas pilsonim Dousonam būs jāpārdod savs Rīgas dzīvoklis...*

– *Dousonam?*

– ...*kuram patiesībā arī pieder Normunda dzīvoklis.* (Ermlere 2016, 157)

Ar daudzpunkti var beigties viena runātāja teiktais – doma nav pabeigta līdz galam – un sākties, turpinot izteikto domu, otra sarunas dalībnieka piebilde:

–*Es negribēju, lai mani ievelk tajā jandāliņā, tāpēc izlēmu noslēpties...*

–...*noliktavā, kas atrodas vistuvāk raidītājam. – Larsons nāk tuvāk un izstiepj roku.*

Šoreiz viņš nesmaida. – Atdodiet telefonu, Benetijas jaunkundz. (Dreiže 2012, 296)

–*Nokritu no debesīm! – Maruta smējās. – Dieviņš mani sūtīja pie tevis, lai...*

–...*lai es beidzot saprastu, kas ir mīlestība! – Margērs viņu pārtrauca.* (Jēruma 2016, 44)

Nākamajā piemērā aiz kola atsevišķā rindkopā ar daudzpunkti teikuma sākumā no piebildes izdalīta tiešā runa. Aiz kola teksts turpināts ar mazo burtu:

Mēs bijām izdzēruši kortelišus sausus, nograuzuši visus sālītos mironpirkstiņus, un es sapratu, ka gribu beigt tā skaisti:

– ... un tikai kārtīgi un nenogurstoši pārbaudīdami mūsu darbinieku atdevību darbam, mēs izaudzināsim labus strādniekus un mierīgi varēsim šķirt no viņiem mācekļus! (Muktupāvela 2005, 42)

Viens dialoga partneris teikto iesāk bez pauzes, bet otrs ar to – teikums iesākts ar daudzpunkti:

Es redzēju, kā Elks ieiet lomā. Vismaz viņš pats tā man teica: „Mīla, tu redzi, kā pa manu ķermeni sāk plūst Kornvolas hercoga asinis. Kādā krāsā tās ir?”

– ... nu, kā visiem...

– *Zilas! Kā tu nespēj iedomāties, ka šajā brīdī manas kļūst zilas? Dižciltīgas... – Elks uz mirkli ir izlēcis no lomas, kurā bija iegājis kā blakus istabā.* (Muktupāvela 2005, 62)

Nora Ikstena romānā „Jaunavas mācība” daudzpunkti rindkopas sākumā lietojusi, lai no pārējā teksta nodalītu paralēlas darbības atspoguļojumu:

Mazs, balts šunelis sargādams lādina svešo nācēju. Asnāte apstājas pagalma vidū un gaida.

...tai mirklī rudens saule apžāvē Marijas piena kannu, tai mirklī zedeņu dārziņā miķelīši skatās saulē, tai mirklī Ķurzēnu virtuvē pulkstenis bimbina īstenības stundu, tai.. , tai mirklī rūsganās piejūras pļavās viņu pie sevis paņem māte valoda un tēvs laiks, tai brīdī Ķuzēnu virtuvē pulkstenis bimbina īstenības stundu... (Ikstena 2001, 60)

Daudzpunkte no abām pusēm nodala arī paralēlas vai gaidāmas darbības aprakstu, uzskaitījumu:

Uz Astrīdas skabārža durvīm slimnīcā rakstīts „sieviešu ārsts”. Provinces sabiedrības lingua sacra. Augstās zinātnes ieceres, nākotnes spožie atklājumi, kas atvieglotu daudzu sieviešu ciešanas, Astrīdai tagad iemiesojušies nepārredzamā lauku sieviešu eskadronā, kas rindas kārtībā pacietīgi sēž aiz viņas skabūža durvīm, klusi gaida savu kārtu, lai dakterītei stāstītu savas miesas un savas dvēseles bēdu stāstu.

...legālie, kaktu, spontānie aborti, priekšlaicīgas dzemdības, ārpusdzemdes grūtniecības, olvadu iekaisumi, dzemdes noslīdējumi, .. (Ikstena 2001, 86)

Ar daudzpunkti nodalītais fragments sākas un beidzas ar vienu un to pašu predikatīvo vienību – izmantots apla princips. Piemēri:

Durvis ir vaļā. Asnāte kāpj pār sliekšni. Trūdu un nabadzības smaka iecērt viņai plīķi sejā. Viss ir tik vienlaicīgs. Pārvienlaicīgs.

...šajā brīdī Draudavu melnajā ķēķī karājas apkvēpis katls, aukstas krāsns muts kroplotais smaids, piedrazots klons, un neatpazītā putna ūjas – lūomi, luōmi, šajā brīdī egīnas salā paukšķēdamas krīt zemē pistācijas, asi nosmaržo piparkoks, divi kucēni pieplok pie

draudzīgas grieķu bezmāju sunenes pupa, šajā..., šajā brīdī Draudavu melnajā ķēķī karājas apkvēpis katls... (Ikstena 2001, 27–28)

3.2. Daudzpunktes izmantojums teikuma beigās

Daudzpunkti kā beigu pieturzīmi var lietot ar mērķi dot iespēju lasītājam teikuma beigas interpretēt pašam:

Kas attiecas uz manu darba varonības parādīšanu, par to jāpateicas... (Skailis 2003, 42)

Varbūt tu arī taisies par aktrisi? Kā, kā... (Muktupāvela 2005, 16)

Varbūt taisnība burvei Enijai un ne no kā nav jāatsakās? Ja viņš tagad būtu mājā... (Kaijaks 1999a, 141)

Daudzpunkte norāda uz psiholoģisku pauzi, teksta autors nav pabeidzis domu līdz galam, vēlas apdomāties pirms tālākā teksta:

Pagaidiet... Es kaut ko atcerējos. Ar ko tas gadījās? (Joņevs 2013, 296)

Es visu saprotu, mācītāj, tikai... Nudien, spēki iet mazumā. (Bauere 2015, 263)

Ja vien, ja vien... Tas nebija netīšām. Tā bija tīša uzbrukšana. (Ermlere 2016, 35)

Teikuma beigās līdzīgi kā starp teikuma daļām daudzpunkti izmanto, lai parādītu strauju domu maiņu vai secību:

Kara ceļš... Krustojas... Tālu... Ilgi... Griežas atpakaļ... Paiet garām... Mājas... Asaras... Nāves kārts... (Kaijaks 1999b, 81)

Likteņa kārts. Dubulta nāve... šeit un tālumā... Asinis un jauna dzīvība tavā mājā, pār kuru tu vairs nevaldīsi... Jauna sieviete... (Kaijaks 1999b, 81)

Mans vīrs, manam vīram gaviļdienu ir šodien. Paliek trīsdesmit seši gadi, tikpat, cik man... Bet man nākas būt te... Ar lupatām un ikdienību... (Muktupāvela 2005, 32)

Daudzpunkti burtu izlaiduma grafiskai attēlošanai lieto arī teikuma beigās:

– *Mamm, tā ir **Ie**...* – *Danuta mēģina paskaidrot, taču tiek pārtraukta pusvārdā.* (Egle 2016, 25)

– *Man **slik**...* – *nepaguva pateikt, pagriezās uz sāniem, un viss kuņģa saturs vēlās laukā, notraipīja sevi, gultasbiedru, palagu un segu.* (Auziņš 2017, 37)

*Ienāk māsiņa, pārraudama domu pavedienu, un iešļircina. Viņa mirkli pavēro un iziet. Domas sāk mudzināties, elpa kļūst arvien smagāka... es lidoju... **es mir**...* (Tjarve 2002, 12)

Ar daudzpunkti no pārējā teksta atsevišķā teikumā nodala izsaukmes vārdus. Piemēri no Eleonoras Tjarves atmiņu grāmatas „Spēks un smeldze” un Margaritas Grietenas grāmatas „Kuģi lēni aplēdos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem”:

*Un acu priekšā iznirst baises aina – izģindusi, pastiepta roka gaida, kad garāmgājēji iemetīs tajā kapeiku... **Brrr...** Noskurinos, skaudriem drebuļiem skrienot pār muguru. (Tjarve 2002, 62)*

*Starp citu, to var pārbaudīt. Un vīrietis noskurinājās pie visām miesām, iedomādamies, ka vajadzēs grābāties ap nelaiķa seju. **Brrr...** (Grietēna 2016, 93)*

Daudzpunkte var aizstāt visu teikumu tekstā. Šāds grafisks paņēmiens izmantots dialogos, kur otra persona neatbild uz pirmās personas teikto, bet ietur pauzi, jo nevēlas atbildēt, neuzskata, ka ir vērts atbildēt. Dialogs savā ziņā kļūst par monologu:

– *Būtu labāk audzinājušas bērnus!*

– *Anton, es arī gribu bērnu.*

– ...

– *Es uz ielām redzu tikai grūtnieces. Ja lasu citos žurnālos publicēto, tad pirmie teksti ir par modēm un bērnpopību. Esmu kā apsēsta. Kam tad es visu sakrāto atstāšu?*

– *Strādāt vajag, tad tev nenāks dumības galvā. Mums taču jau ir, kam atstāt...*

(Muktupāvela 2005, 242)

Uzdodot jautājumu, pirmais runātājs vēlas iegūt ne tikai atbildi uz to, bet vairāk informācijas par konkrēto notikumu, tomēr atbilde neseko. Fragments no nopratināšanas, kur viens pēc otra tiek uzdoti jautājumi. Norisinās sava veida uzbrukums lieciniekam:

– *Kur jūs pirkāat lidmašīnas biļetes uz Parīzi?*

– ...

– *Atbildiet uz jautājumu, бледь! Jums vaicāja, cik sen jums ir seksuālas attiecības ar Kristīni? (Sakss, Liepnieks 2014, 190)*

Lai kā arī nopratinātais censtos ieturēt pauzi runā, neatbildēt uz jautājumiem, varas pārstāvis to nepieļauj – viņš pāriet no pirmās uz otro personu (Jūs – tu) un pārlicina otru sarunas dalībnieku turpmāk runā pauzes neievērot:

– *Kāpēc neizskatās, ka jūs ļoti sērotu par viņas nāvi? Jūs viņu mīlējāt, kāpēc jūs nesērojat?*

– ...

– *Vai nu ne pirms gada, vai arī tu mums melo un mēs rosinām lietu par apzināti nepatiesu liecību?*

– *Nē, es nemeloju. (Sakss, Liepnieks 2014, 191)*

3.2.1. Daudzpunkte kombinācijā ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi

Stilistiskos nolūkos prozas tekstā var lietot dažādas interpunkcijas zīmju kombinācijas, piemēram, !... ?... ?! !? u. c. Tās norāda uz sarežģītu teikuma konstrukciju vai dažādu nozīmes

nianšu un emocionālu izjūtu apvienojumu: jautājumu var pavadīt sašutums, stipras jūtas var rasties no kaut kā noklusēšanas u. tml (Kniūkšta, Lyberis 1996, 50; Валгина 1989, 18, 41; Abaravičius 2002, 21; Vītola 2000, 178).

Izsaukuma zīmi lieto kopā ar daudzpunkti, ja aiz izsaukuma teikuma seko lielāka pauze. Daudzpunkte aiz izsaukuma zīmes norāda uz to, ka starp pabeigtiem izsaukuma teikumiem runātā tekstā ir pauze, kas grafiski tiek attēlota kā daudzpunkte starp šiem teikumiem:

Viņai apstājusies sirds! Māsiņ, miligramu epinefrīna... Defibrilatoru!... Nost! (Dreiže 2012, 271)

Beidz mani plosīt!... Pietiek!... Kas vairs vajadzīgs tām nelaimīgajām, ja... viņas jau debesīs? (Seleckis 2016, 55)

.. Lorai visu laiku vajadzēja čurāt. Jā... tas bija forši, žēl, ka „sen un nav taisnība”... Wow! Nu redz, kur ir! Visredzamākajā vietā pakārusi! Oho-ho-ho-ho!... Nu tad – see you!” (Grietēna 2016, 66)

Šo pieturzīmju kombināciju var izmatot prozas darba varoņu attieksmes, sajūtu atspoguļošanā:

Tāpēc ir jāizceļ sieva no tik jaukas un ģimeniski iesēdētas vietiņas pašā Rīgas centrā! Nevar jau savai naudai laist svešus klāt!... (Ermlere 2016, 53)

Ja vēl spēju sapņot vaļējām acīm un ilgoties pēc tā, kas reāli piepildītu garās, vienmuļās, tukšās dienas, sirds vēl nav mirusi dzīvei. Arī tā ir laime!... (Tjarve 2002, 32)

Neliedzies, es redzēju, pagaidi, ļauj man pateikt līdz galam!... (Ābele 2001, 115)

Izsaukuma zīmi pirms daudzpunktes lieto, lai grafiski attēlotu emocionālus izsaukumus. Starp tiem tekstā ievērota pauze:

Trīsdesmitā oktobra pirmsausmas kļusumu saskalda suņa rejas. Visi pamostamies. Klauvē pie ārdurvīm. Māte mudīgi apģērbjas un izsteidzas tās atvērt. Andris!... Andris!... Redzu, ka viņš apķeras mātei ap kaklu, skūpst viņu un sāk elsot. (Tjarve 2002, 87)

Bet varbūt atnesīs arī ko jaunu un labu, apveltīs ar jaunu spēku un cerību, aizvedīs uz jauno draudzības ostu vai atklās darbalauku! Dieviņ, mīlo Dieviņ, kaut būtu tā!... (Tjarve 2002, 93)

– Rob, tu neticēsi! Naktstauriņam, nu, Kendalam ir piesprie... Ak!... (Dreiže 2002, 425)

Jo vairāk izsaukuma zīmju blakus lietots, jo spēcīgākas emocijas izteiktas:

Pārplēsa man kleitu pa vidu pušu. Es viņai – naudu. Viņa man kliedz – par manu sabojāto dzīvi trīsdesmit latu!!!!... Piedod, Florence. (Ābele 2001, 77)

Tā var norādīt uz vēlmi piesaistīt teksta adresāta uzmanību vai tekstā ko izcelt:

Allons, enfants de la Patrie!... (Repše 2016, 169)

Pīkstiens. Pīkstiens. Pī!... (Dreiže 2012, 271)

Lēni un mokoši!... (Dreiže 2012, 313)

Rakstnieks Kārlis Ieviņš romānā „Sidraba birzs” daudz izmantojis izsaukuma zīmes savienojumu ar daudzpunkti (!...). Tā autors norādījis uz pastiprinātu emocionalitāti, pievērsis uzmanību teikumā paustās domas saturam:

Ak, Ēriks arī redzējis, kā viņa ar Mili pajokojās! Nu, tas bija gluži labi. Viņa šo puisīti nebūt vairs negrib iekārot. Viņa tikai ap Milli vien tūsies šovakar. Un rīt un parīt arī!... (Ieviņš 1996, 56)

Tā bija zīme, ka sāpes pārgājušas un viņš atkal jūtas labāk. Viņai pašai sirds palikās vieglāka. Cik labi, ka citu dēļ var aizmirst pati savas bēdas!... (Ieviņš 1996, 70)

Kas var būt mirstošam cilvēkam jaukāks par jaunības laimīgo dienu atmiņām? Spožas un baltas tās slīd lejup pa saulainām nogāzēm un māj: nebaidies, nāc pāri mūžības robežai atpakaļ pie mums!... (Ieviņš 1996, 103)

Līdzīgi kā savienojumā ar izsaukuma zīmi, teikuma beigās jautājuma zīme atrodas pirms daudzpunktes, ja aiz pabeigtiem jautājuma teikumiem tekstā ir pauze:

Saki man, kā sauca tavu mammu? Varbūt es viņu atceros?... (Rēdliha 2013, 79)

Sēžu istabā viena. Kāpēc vajadzēja tā notikt. Vai kādreiz vēl kāpšu pār skolas sliksni? Vai vispār ko spēšu? Kāpēc?... Kāpēc?... Jautājums izskan klusumā, bet klusums nedod atbildi... Arī trokšņains ļaužu pulciņš nedod atbildi. (Tjarve 2002, 30)

Krusa ir sakapājusi visu, ko jaunība sējusi, nu es slīkstu melnajā izmisuma atvarā. Visiem spēkiem pūlos izrauties no tā un izbrist gaišu domu sēklī. «Mīlā, kāpēc no Tevis tik ilgi nav atbildes?...» (Tjarve 2002, 31)

Šāds interpunkcijas zīmju savienojums lietots nodaļu virsrakstos:

Solveiga, Pērs Gints ir melis?... (Grietēna 2016, 35)

Jautājuma zīme pirms daudzpunktes var atrasties kopā ar izsaukuma zīmi. Tas nozīmē, ka teikums pēc komunikatīvā tipa vienlaikus ir gan jautājuma teikums, gan izsaukuma teikums un pirms nākamā teikuma seko pauze:

Ko?!... Kas?! (Jēruma 2016, 25)

Vispirms var tikt rakstīta izsaukuma zīme un pēc tam jautājuma zīme. Tā tiek parādīts, ka izsaukuma teikums tiek veidots kā jautājums un pēc tā tekstā ieturēta pauze:

Ak tad Ēriks dzīšus jādzen pie viņas!?!.. Labi, lai dara, kā pats grib. (Ieviņš 1996, 153)

Šī pieturzīmju kombinācija norāda uz psiholoģisku pauzi, kas rodas izskanot jautājumam. Teksta adresāts apdomājas pirms atbildēt uz jautājumu:

Gribējās to saglabāt sirdsatmiņā uz mūžīgiem laikiem, taču parasti tādās reizēs, kad redzi kaut ko pārpasaulīgi skaistu vai sen ilgotu un beidzot ieraudzītu, pārņem iekšēja

panikas sajūta – kā to saglabāt, kā paturēt, kā izbaudīt vēl dziļāk, pamatīgāk, paliekošāk?... (Jēruma 2016, 137)

Bet latviešus?... Ak tā, pag, pag, tie taču bija latvieši, uz tā ledāja... (Jēruma 2016, 161)

Uzreiz ciris sprūk no kāta nost – nekad taču tā nenotiek! – un es tik dzirdu krkts! Un kliez, un no sākuma baidījos galvu pacelt – vēl cerēju – varbūt zaļā krūze plīsa?... Sieviņa tik kliez, sejs ar asenīm, es stāvu un neeimu klāt, domāju par čigānieti, domāju – tā tad tiešām!... tā tad tiešām!... (Ābele 2001, 105)

Tā var norādīt uz vēlmi piesaistīt sarunas biedra uzmanību, likt sevī ieklausīties vai atbildēt uz uzdoto jautājumu:

Par laimi un?... – Ieva jautāja un skatījās Albertā. (Kaijaks 1999a, 221)

Mareuss... atmosties. Kāda pilsēta?... (Ābele 2001, 119)

„Vai tev sāp krūtīs?... Vai tās kāpostu lapas palīdzēja?... Klausies, Magda, tu vienkārši nesaproti, kā tev ir paveicies (Gaile 2016, 157).

Ja teikums ir aprauts, nepabeigts, daudzpunkte var būt arī izsaukuma vai jautājuma zīmes priekšā. Jautājuma zīme teikumam piešķir emocionālu saturu, proti, teksta autors teikumu veidojis kā jautājumu un ar pieturzīmju kombinācijas palīdzību izteicis romāna varoņa emocijas:

Kāpēc es varēju viņu brīdināt par izmežģītu potīti, bet ne... ne par šo...? (Dreiže 2012, 61)

Es gribētu uzzināt – vai ir kāda iespēja, ka es varētu paturēt bērniņu sev...? (Rēdliha 2013, 156)

„Ērik, paliec pie mums kādu brīdi un pastāsti man, kā manas draudzenes pa Rīgu dzīvo? Ko dara Irma, Mirdza...?” (Ieviņš 1996, 153)

Šajos teikumos redzams, ka atšķirībā no iepriekšējiem piemēriem vispirms lietota daudzpunkte, pēc tam izsaukuma zīme. Tas skaidrojams ar to, ka izsaukuma teikums ir aprauts, nepabeigts un grafiski rakstītā tekstā uz to norāda daudzpunkte pirms izsaukuma zīmes teikuma beigās:

Bet tā nav, tā nav taisnība, es taču mammu tik ļoti mīlu...! (Dreiže 2012, 62)

Ej tu ar savu Fočiku...! Es tevi un tavu Fočiku... (Seleckis 2016, 111)

Šmaukstošas bučas un izsaucieni „Jēēj...!” – „Tu esi foršs cilvēciņš!” – „Pozitīvi!”

(Eņģele 2014, 41)

Pēc ekscerpēto piemēru analīzes var secināt, ka prozas tekstā vienlīdz daudz daudzpunkte tiek izmantota gan kā teikuma beigu pieturzīme, gan kā pieturzīme starp teikuma

daļām. Kā teikumā ievietotā pieturzīme biežāk sastopama pauzes grafiskai apzīmēšanai – tā var iezīmēt dažādas pauzes, kas rodas runas plūsmā – psiholoģisku pauzi, pauzi, lai apdomātos vai ko precizētu, pārtraukumu, kas rodas fizioloģisku vai ārēju traucējumu dēļ. Teikuma sākumā daudzpunkte iezīmē iepriekš izteiktās domas turpinājumu, pauzi pirms sarunas turpinājuma.

Teikuma beigās daudzpunkte bieži sastopama psiholoģiskas pauzes attēlojumam starp teikumiem tekstā. Diezgan bieži tā iezīmē pakāpenisku domu secību vai strauju to maiņu vai teksta autora apzināti nepabeigtu teikumu. Retāk daudzpunkte no iepriekšējā teikuma atsevišķi nodala izsaukmes vārdus un parāda uz burtu izlaidumu teikuma beigās.

Izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi var lietot savienojumā ar daudzpunkti. Šo kombināciju var izmantot divējādi – izsaukuma zīmes vai jautājuma zīmes lietojums pirms vai aiz daudzpunktes. Šim atšķirīgam lietojumam ir nozīme, jo, mainot interpunkcijas zīmju secību teikuma beigās, tiek izteiktas citas emocijas jeb papildinformācija. Vienlīdz bieži lietota izsaukuma zīme un jautājuma zīme pirms daudzpunktes. Bet daudzpunktes lietojums pirms jautājuma zīmes ir izplatītāks nekā tās rakstījums pirms izsaukuma zīmes (no prozas tekstiem ekscerpēti vien daži šādi piemēri).

Prozas tekstā visai bieži sastopams daudzpunktes lietojums dialogā. Tā var aizstāt veselu teikumu – dialoga repliku, atbildi uz jautājumu. Ar daudzpunkti var veidot parcelātu – viens dialoga partneris iesāk teikumu, otrs pabeidz. Šī pieturzīme lietota, lai no piebildes tekstā nošķirtu tiešo runu. Tā var nodalīt paralēlas darbības atspoguļojumu.

4. DOMUZĪMES LIETOJUMS PROZAS TEKSTĀ

Domuzīme (–) ir pieturzīme, ko lieto atdalītājpieturzīmes, izdalītājpieturzīmes vai vienotājzīmes funkcijā. Tā izdala savrupinājumus, atdala vienlīdzīgus teikuma locekļus no vispārinātājevārda, to izmanto izlaistas saitiņas vai citu izlaistu teikuma locekļu vietā, stilistiskā nolūkā arī palīgteikumu nošķiršanai no virsteikuma (Skujiņa 2007, 97–98).

Pirmoreiz šis terminu minējis Pauls Šacs 1844. gadā formā *domu-zīme*. Angļu valodā domuzīmei atbilst ekvivalents – *dash*, vācu – *Gedankenstrich*, krievu – *mupe*, lietuviešu – *brūkšnys*. Latviešu iespieddarbos domuzīme parādās 18. gadsimta beigās – G. F. Stendera darbos (Bergmane, Blinkena 1986, 223). Piemēri no G. F. Stendera dzejas grāmatas „Ziņģu lustes”:

Jau brehz - tad leela^ ņteigŝchana^/ Labs diŝchans puisis peeŝkrehja/ Un iswelk drihŝ to meiteni (www.korpuss.lv/senie).

Ko dohma - katrajs lohzeklihts,/ To ģehrbt, ka buhtu gohdam,/ Tas nahk pa dahlereem. (www.korpuss.lv/senie)¹

Jau kopš 18. gadsimta domuzīmi lieto, lai nošķirtu teikuma daļas, piemēram, „*Tas labbaks uhdens dzerschanai irr awotu-uhdiņsch, kas .. tihrs kà gaiss izskatahs – arridzan akku-uhdiņsch ne irr smahdejams .. Stend. Agg. 1796, 96.*” (Bergmane, Blinkena 1986, 224).

4.1. Domuzīmes lietojums atdalītājpieturzīmes funkcijā

Prozas tekstā domuzīme ir pieturzīme, kas atrodas starp teikuma daļām un teikuma locekļiem. Domuzīme atdalītājpieturzīmes funkcijā parasti lietojama tikai vienu reizi. Šādā funkcijā to lieto visbiežāk (Blinkena 2009, 379).

Domuzīme likta vienlīdzīgu teikuma locekļu uzskaitījuma priekšā, ja tie izvērš un paskaidro kādu plašāku jēdzienu:

*Lai nekāpinātu patētiku, rindojot parādības hierarhijā un nosaucot Dievu, dzīves garīgos pavadoņus un mīļotos, nākas būt racionālai un teikt paldies grāmatas tiešajiem **atbalsstītājiem** – fondam „Sibīrijas bērni” un Dzintrai Gekai, Valsts kultūrkapitāla fondam, Ventpils Starptautiskajai rakstnieku un tulkotāju mājai, „Dienas Grāmatai”, Baltic International Bank un gleznotājai Ievai Iltneri.* (Repše 2016, 6)

*Neko būtisku viņa nav sižetos mainījusi, parasti tās bijušas kādas ikdienišķas **darbības** – viņa pienes malkas klēpi vai ūdens krūzi, viņa šūpo bērnu vai dejo.* (Repše 2016, 13)

¹ Šī domāta kā domuzīme, jo defīses vietā “Latviešu valodas seno tekstu korpusā” lietota biedruzīme (=). To 20. gadsimtā aizstāj defīse.

Un vistiņa iznāks no sava kažociņa bez spalvām – mīksta, sulīga un šķīsta kā bērns.
(Repše 2016, 59)

Domuzīmi izmanto tiešās runas atdalīšanai no piebildes:

– *Bet kāpēc tu tagad to stāsti?* – **prasīja Kandžejs.** (Joņevs 2013, 297)

– *Ei, draudziņ, nu pamēģini jel gabaliņu parikšot, citādi mums nakts pienāks mežā,* –
Rūdis runā uz Riksi. (Avotiņa 2011, 423)

– *Tev par to meiteni, kura bija pieturā, ir kāda interese?* – **jautāja Roberts.** (Zoldnere 2017, 46)

Tiešās runas atdalīšana dialogā, ja katra runātāja teikto sāk ar jaunu rindu:

– *Cannibal Corpse.*

– *Ko tas nozīmē?*

– *Tulkojumā no angļu valodas – kanibāla līķis.*

– *Domā, es nemāku angļiski?* (Joņevs 2013, 86)

Ar domuzīmi tekstā izdalīts ar citas personas runas vai domu attēlojums, kas robežojas ar tiešo un netiešo runu – noģiedamā runa (Skujiņa 2007, 255). Piemērs no rakstnieces Gundegas Repšes romāna „Bogene”:

Reizēm Justīnes jaunkundze spalgi ieraudas, Batlera galvu sakampusi, un čukst viņa noļukušajās ausīs – kur mēs ejam, kur mēs ejam?! (Repše 2016, 137)

Domuzīmi lieto, lai pievērstu uzmanību kādam konkrētam vārdam, teikumam, rindkopai, kā arī, lai tekstā kaut ko izceltu vai izdalītu (Vītola 1997, 63–64). Izcēlums tekstā:

Tie veļas kā veļi un stāv sardzē pat laimes mirkļos, lai iekārtotos vēl siltā segas čokurā, kad to atstājis mīļākais, tie ienāk svešā mājā, lai pabarotos no sveša mikluma siltajām lāsēm, lai triumfētu, ka ir vienīgie dzīves satura pavadoņi, kamēr laimes zibens – tsa žiba. (Repše 2016, 10)

– *Franči savas sievas sūta ar visiem bērniem prom. Žans Žaks mēbeles – uz Zviedriju.*
(Repše 2016, 40)

Paskat, te vēl sludinājums – atcelti kapu svētki! Tu nepārlasījies, Berta? Kapu svētki?! Kurš jekad ir iedrošinājies atcelt kapu svētkus? Re, re, ar iekšlietu ministra rīkojumu – Staldzenē, Priēžgalā, Liepenē, Akmeņdzirūs un Ovišos. (Repše 2016, 112)

Domuzīme bezsaikļa saistījumā parāda jēdzieniskās attiecības starp teikuma daļām:

– *Ir man kāds priekštecis? Māsiņa? Brālītis? Cik man zināms – ne. Esmu viens kā pirksts. Tavam dzīves gaišumam un apmierinājumam.* (Repše 2016, 72)

Saprātu, ka nekādas sarunas nebūs – esmu aizmirsis sarunāties, varu runāt tikai ar tādiem pašiem kā es, un es tagad esmu cits. (Joņevs 2013, 269)

Zinu – tas ir svešais veterinārs, kas atbraucis kumeļus apskatīt. Lai Kaspars aizved viņu aplokā. (Ieviņš 1996, 24)

Tā var aizstāt arī vairākus vārdus teikumā, ja teksta autors izvēlēties tos otrreiz neatkārtot. Tātad domuzīme norāda uz sintaktisko redukciju:

– Viņš ir tautas balss. Tātad – abi. (Repše 2016, 41)

Vieniem tā ir vara, citiem – nauda vai izkāpināta miesiskā atkarība, daudziem arī pārspīlēta pienākuma apziņa. (Līce 2014, 232)

Šajos piemēros domuzīme ir izlaistas saitiņas vietā, respektīvi, šeit grafiski parādīts, ka nav reducēts viss izteicējs, bet ir saglabāta saitiņas nullforma:

*Tu taču biji tas, kurš vēl nesen sludināja, ka Kobeins ir destruktīvs glēvulis, bet Džeksons – **dejojājs humānists**.* (Joņevs 21013, 72)

*Baloži izrādījās krāsoti, bet mans brālis – **apšmaukts**.* (Kestners 1995, 28)

*Tālāk visās dienas gaitās viņai gāja pakaļ divi: viens bija gara, lokana un posmaina caurule, bet **otrs – apaļš un pūkains**.* (Joņevs 2013, 41)

Domuzīme parāda pretstatu vai izceļ salīdzinājumu. Šajā piemērā domuzīme grafiski atspoguļo pretstatu starp lietām un reizē norāda uz reducētām vārdkopām:

*Pavarda sānus šie aplika ar baltām itāļu flīzēm: uz katras bij redzams pa bureniekam – **te brigas uz barkas, tur – korvetes un gafelšoneri**, izmālēti zili ar smalku un graciozu otu.* (Repše 2016, 33)

Tā norāda uz pārtraukumu runas plūsmā – emocionālu vai tehnisku pārrāvumu, respektīvi, pauzi:

Liels ir atmiņas spēks – kaut kas ļoti biedējošs, mans Dievs, dziļš un bezgalīgs savā daudzējādībā! (Repše 2016, 7)

Lūk, savā dvēselē es paceļos pie tevis – bet tu paliec pār mani –, es kāpšu augstāk arī par šo savu spēku, ko sauc par atmiņu. (Repše 2016, 8)

Kāpēc dzīvot – to miljoniem cilvēku sev nekad nav pajautājuši, vien mehāniski atkārtājuši to, ko darījuši viņu priekšteči. (Repše 2016, 19)

Stilistiskos nolūkos domuzīmi lieto palīgteikuma atdalīšanai no virsteikuma:

Atceros, par tiem mēs vienreiz nevarējām vien beigt runāt – lai turpinātu sarunu, es pavadīju viņu līdz viņa mājām un pēc tam viņš mani līdz manējām. (Joņevs 2013, 30)

Bet es domāju – ko tu raksti? (Joņevs 2013, 91)

Kad impresionisti sāka gleznot krāsainās ēnas, kritiķi smējās – vai mākslinieka modele ir nedēļu puvusi purva rāvā, kāpēc viņai ir zils kakls? (Joņevs 2013, 196)

Domuzīmi atdalītājpieturzīmes funkcijā lieto arī starp atkārtotiem vārdiem:

Trakie brāļi bija tā nodauzījuši tualeti atdalošo sienu, ka tā krita – sasvērās un krita.
(Joņevs 2013, 147)

4.2. Domuzīmes lietojums izdalītājpieturzīmes funkcijā

Kā izdalītājpieturzīme domuzīme lietojama tikai pāros – katrs vārds vai vārdu savienojums atdalāms no abām pusēm. Tā izdala iespraudumus, savrupinājumus, norobežojumus (Blinkena 2009, 383). Šajos piemēros atdalīti iespraudumi:

Viņa ir, tik ļoti ir, ka nevar sevi noturēt ķermenī, un vienlaikus viņa ir tūkstošu tūkstoši – tikpat mokoši dzīvi kā konkrētā pati – bez ticības nešaubīgās atbildes – kāpēc. (Repše 2016, 10)

Viņš bija paranormāli līdzīgs Krisam Novoseličam – Jēzus no Nācaretes! – tas bija Kriss Novoseličs. (Joņevs 2013, 67)

Tās vedeklas, zināms, atved vīramātei un vīratēvam skaistas, bet viņu dzīvē mazlietojamas dāvanas, dažas dienas ar saulsargu virs galvas – padomā tik, viņas slēpjas no saules! – un saviem svētdienīgi apģērbtajiem bērniem pie rokas pastaigājas gar ezeru, priecādamās par puķītēm, un – prom atkal iraid! (Avotiņa 2011, 27)

Domuzīmi izdala savrupinātus teikuma locekļus:

Pirmais no tiem nostāstiem vēsta, ka tajā pirmajā Jānī – nu, tajā vecvectēvā, tolaik, protams, jaunā, spēkpilnā puisī – bijusi līdz ausīm samīlējusies vecīga Vecates barona bezbērnu atraitne un vairākus gadus turējusi viņu, to klausinieku Jāni, muižā sev par mīlnieku. (Avotiņa 2011, 11)

Abi – gan Rihards, gan Jūlija – aizvien ir ļoti vēlējušies, lai Arnolds studētu par ārstu vai advokātu, vai kādu citu gudru vīru, kam ir mierīgs darbs, tāpēc ka paša Riharda jaunākajiem, studētājiem brāļiem visiem ir pārtikusi un laba dzīve. (Avotiņa 2011, 127)

Kunkulītis – tik sīciņš, trausls un gandrīz caurspīdīgiem vaidziņiem, mīļīgām, pelēkām acīm un deguntiņu kā sīka putna knābīti – kā tādu atstās bez zīdala? (Bauere 2015, 73)

Domuzīme pirms komata likta, ja tā lietota izdalītājpieturzīmes funkcijā un ar domuzīmēm izdalītā valodas vienība pieder pie tā teikuma komponenta, kuram ar komatu pievienojams vēl cits komponents vai teikuma loceklis (Blinkena 2009, 383). Piemērs:

1937. gadā, visvienalga, čekisti ielauzās septiņdesmitsešgadīgā vīra dzīvoklī, šē tomēr atstāja cisas, bet ciemos atbraukušo rakstnieku, to, kas dedzīgi rakstīja par traktoriem rudzupuķēs – Alvilu Cepli –, parāva kā pelavu maisu. (Repše 2016, 165)

Prozas tekstā domuzīmi var lietot, lai tekstā ko atdalītu vai izdalītu. Pēc ekscerpēto piemēru analīzes var secināt, ka vairāk sastopami gadījumi, kad tā izmantota atdalītājpieturzīmes funkcijā. Biežāk tā izmantota kā grafiska zīme dialogu veidošanā, tiešās

runas atdalīšanai no piebildes, kā arī iespraudumu un savrupinājumu izdalīšanai teikumā. Domuzīmi lieto reducētu teikuma locekļu vai izlaistas saitiņas vietā. Ar šo interpunkcijas zīmi tekstā parādīti arī pretstati vai izcelti salīdzinājumi.

5. PĒDIŅU LIETOJUMS PROZAS TEKSTĀ

Pēdiņas („”) ir divpusēja pieturzīme, ko rakstos lieto tiešās runas un citātu atdalīšanai, dažādu simbolisko un īpašvārdisko nosaukumu apzīmēšanai, piemēram, luga „Uguns un nakts”, arī – lai izceltu vārdus un vārdu savienojumus, uz kuriem rakstītājs teikumā grib vērst īpašu uzmanību (Skujiņa 2007, 293). Pirmais ar terminu uzrādīšanas zīme šo pieturzīmi min G. Braže 1857. gadā, bet termins – *pēdiņas* – parādījies 1881. gadā J. Spīsa lietojumā (Bergmane, Blinkena 1986, 234). Angļu valodā pēdiņām atbilst termins *inverted commas*, *quotation marks*, vācu – *Anführungszeichen*, *Anführungsstriche*, krievu – *кавычки*, lietuviešu – *kabutės*. Latviešu rakstos pēdiņas parādās 18. gadsimta beigās. Sākotnēji tās lietotas tikai tiešās runas un citāta izdalīšanai, piemēram, „„L. .. Tu sauci: „**Wiss irr beigts!**” / W. Un es, preeksch ka irr gahdahts, / Arr saucu: **Wiss irr beigts!**” Liturg. 1797, 56.” (Bergmane, Blinkena 1986, 235).

5.1. Pēdiņu lietojums nosaukumos un citātos

Prozas tekstā pēdiņās likti īpašvārdiski nosaukumi, izņemot personvārdus, uzvārdus, ģeogrāfisku vietu nosaukumus. Tālāk tekstā ievietoti piemēri, kuros redzams pēdiņu izmantojums restorānu, klubu un fabriku nosaukšanai:

*Kūlmans bij pabeidzis savu restorānu „**Kaija**”, pucējās ar pēdējiem iekšas darbiem, tālab Pauli atvēlēja Ģedertam ar laipnu prātu. (Repše 2016, 33)*

*Viņš stāstīja, ka tagad ir savs klubs, „**Melnā piektdiena**”, kur spēlē tie vistrakākie ārzemnieki. (Joņevs 2013, 270)*

*Pat Ģederts brīnās. Nu, tādus brīnumus tas „**Bellakords**” darina! Ne jau cauru gadu fabrika ieskaņo mūziku, augustā pasākts iziet uz eglīšu rotājumiem. (Repše 2016, 39)*

Parasti īpašvārdus, kas likti pēdiņās, neloka, bet atstāj nominatīva formā. Turpmāk redzami piemēri, kuros nosaukumi likti gan pēdiņās, gan locīti atbilstoši locījumu paradigmai:

*Uldis „**Bellakordā**” piestrādā, savam tēvam palīdz. (Repše 2016, 39)*

*Pēc 40 minūtēm kopā ar vēl vienu Piektās līnijas mežoni Ceturtajā līnijā nopirkām kioskā, sauktā par „**Bordertaunu**”, pudeli šampanieša un pudeli alus. (Joņevs 2013, 33)*

*– Bilde. Bet pašu, nu, tā – pa gabalu. Krogos. Viens pats viņš sēž „**Lunā**” un pie Švarca, bet citur, kaut Dzirnavielas „**Rīgā**”, – kompānijās. (Repše 2016, 85)*

Šajos piemēros pēdiņās likti mūzikas albumu, dziesmu nosaukumi:

*Skanēja „**Incesticide**”, mīklainais Nirvanas 1992. gada albums. (Joņevs 2013, 25)*

*Skanēja sērīgais krievu valsis „**Mandžūrijas augstienē**”, dejoja kā NKVD novērotāji, tā vācu izlūkdieneisti vīri ar savām daiļajām, sapostajām latvju meitenēm, un Maksim pazuda niecīgākā saprašana, ko iesākt ar dzīvi, ar Loti un Latviju. (Repše 2016, 80)*

Mūsu soļi lēnām blietē sasnigušo baltumu, līdz mamma klusiņām iesāk dungot „Tu mazā, klusā Bētleme”. (Bērziņš 2015, 55)

Pēdiņas izmantotas literāru darbu, periodisko izdevumu nosaukšanai, to nošķiršanai no pārējā teksta:

Tu taču zini viņa „Dullo Dauku”, vai ne? (Repše 2016, 165)

Ludziņu nosauca „Iskolats” jeb „Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja”. (Muktupāvela 2005, 170)

Bet tā mazā, smerdelīgā lakstīgala, tā Vera, atceries, kas par kuģinieku balli Rīgā uzrakstīja avīželei „Pēdējā Brīdī”, ka esat ar Bertu visgreznāk ģērbtais pāris? .. Viņi jau līdz ar okupācijas pirmajām dienām „Atpūtā” publicēja lubu romānu „Tukšā pērlene”, ar ko, saprotams, domāta mūsu mīļā Latvijas valsts, ko no zudības izglābj krievu tanki. (Repše 2016, 166)

Pēdiņas raksta lauku māju jeb viensētu nosaukumus:

Bet bez tā visiem piederošā lielceļa, kaut tas ar saviem putekļiem un svešiem ceļiniekiem nav tīkams, „Rimežu” ļaudīm tomēr būtu pagrūti iztikt. (Avotiņa 2011, 8)

Patiesībā šim muskuļu blāķim iedots vārds Deputāts, bet „Dižkoču” mājās to neviens tik smalki neuzrunā. (Kūlis 2016, 22)

Vakar kaimiņš no „Dzegužu” mājām atveda aplecināt govi. Man nācās Depi nogalināt stallī, kur govslaps tika iestumts aizgaldā. (Kūlis 2016, 23)

Pēdiņas likti dzērienu nosaukumi Jāņa Joņeva romānā „Jelgava 94”:

Paņem labāk vienu „Merkuru”. (Joņevs 2013, 12)

Viņš pierunāja Cipu nopirkt pudeli konjaka „Baltais Stārķis”. (Joņevs 2013, 33)

Garāža bija pilna saldiem dūmiem, tomēr varēja saskatīt piekrautu grāmatplauktu, bērnu ragavas, motocikla manekenu, bungu komplektu un tam vidū divus vīrus, kas sēdēja makšķernieku krēslos, turēdami rokās „Veselības dzēriena” pudeles. (Joņevs 2013, 67)

Dzērienu nosaukumi pēdiņas likti arī Māra Bērziņa romānā „Svina garša”:

Pinnes veikalā Koļa nopērk pudeli „Kristāldzidrā” un desas luņķi, bet pāri ielai Vārnas bodē – dažus ūdenskliņģerus. (Bērziņš 2015, 33)

Ja romānā J. Joņeva „Jelgava 94” citēti dziesmu teksti, tie arī likti pēdiņas:

„It will live but no eyes will see it,” kā dziedāja My Dying Bride. (Joņevs 2013, 95)

Pa brīdim varēja saprast kādu vārdu, tā kā „melni” un „mākoņi”, un „svētību”, tā bija koncerta skaņa, tāda, kādai jābūt – netīra un īsta, un atkal nāk labi saprotamais piedziedājums: „Akmenī iekaltās zīmes!” (Joņevs 2013, 253)

Kā senā dziesmā: „You awake – and it’s true.” (Joņevs 2013, 282)

Tulkotāja Eleonora Tjarve atmiņu grāmatā „Spēks un smeldze” pēdīnās likusi gan dziesmu nosaukumus, gan citātus no dziesmu tekstiem:

Sakožu zobus tik stipri, ka smaganas iesāpas, un noriju kamolu, pēkšņi attapusi, cik laimīga esmu, ka man ir tēvs un māte, ir, kas sēž uz gultas malas un dzied «Šalc zaļais mežs»! (Tjarve 2002, 28–29)

Skūpstis savējam, klusām pateikts sirsnīgs svētku vēlējums visiem kopīgi un zīmīgs smaids raisa baltajā sāpju valstībā svinīgu noskaņu, lai gan nekur nedz svecīte deg, nedz «Klusa nakts, svēta nakts» skan. (Tjarve 2002, 60)

Šī dziesma nav vēl galā, kad Harijs, saskatījies ar zēniem, pilnā kaklā uzsāk «Kumeliņi, kumeliņi...» Zēni piebalso, ka vai pušu plīst. (Tjarve 2002, 57)

Pēdīnās raksta vārdus un vārdu savienojumus, ko rakstītājs tekstā ietver tādus, kādus tos teikusi cita persona (Blinkena 2009, 405). Pēdīnās likti citējumi. Prozas tekstā citē kāda cita cilvēka teikto:

Noskaidrojais, ka kalsnavieša meita pēc dabas „tīrais eņģelis”, turklāt neparasti čakla, jo „šuj, izšuj un tamborē, vērpj, auž un maizi cep”, kā apgalvoja tēvs, Kārlis apsoliņās nākamajā svētdienā nobraukt uz Kalsnavu ciemos. (Bauere 2015, 47)

Tik ļoti nenovērtētajā Latvijas radio raidījumā „Rokāde” to tulkoja kā „drūmo pasterdienas roku”. Bet vārdnīca skaidri teica – „liktenis”. (Joņevs 2013, 110)

Acis šķielēja un mēle mežģījās, bet labais cilvēks gribēja iztaisīties vēl labāks un stāsyja Krišam pasaciņas par to, kā viņa tēvatēva tēvs, „tāds pats ziķeris kā es”, savā labā „iepircies” mūrnieka amatā, jo pamanījies tikt pie ievērojama mantojuma, kuru tam atstājusi kāda „veca, bet bagāta maita” (paša vācu sieva). Šis sencis gribējis mūrnieka šepi, „jo tā tak visīstākā māksla”. (Bauere 2015, 295)

Prozas tekstos izmantota intertekstualitāte – kāda cita autora teksta citējums tekstā. Pēdīnās likti citāti no citiem prozas tekstiem vai reliģiskiem tekstiem:

Bet es esmu kā Fausts – „viss cilvēciskais posts man sirdi grauj”. (Repše 2016, 164)

„Iesākumā bija Vārds, un Vārds bija pie Dieva, un Vārds bija Dievs”, kā teikts Jāņa evaņģēlijā. (Bauere 2015, 22)

Un, nez, ko viņi sacītu, ja izdzirdētu gabaliņu no Tolstoja „Augšāmcelšanās”: „Karadienests samaitā cilvēku, nostādot to apstākļos bez saprātīga un derīga darba un atbrīvojot no vispārīgiem cilvēciskiem pienākumiem, kuru vietā liek šķietamo pulka, mundiera, karoga godu un, no vienas puses, neaprobežotu varu pār citiem cilvēkiem, bet – no otras – verdzisku padevību par sevi augstākstāvošiem priekšniekiem.” (Bērziņš 2015, 16)

Pēdīnās rakstīta tiešā runa, lai atdalītu to no piebildes:

„Tev, meit, ir zilas asinis,” viņš apgalvoja, jo viņa tēvs esot bijis ne jau tas Dobeles kurpnieks, pie kura māte izprecēta, bet vācu barons. (Ikstena 2015, 15)

Es steberēju pa tumsu gar vagoniem un saucu: „Sievietes? Kur ir sievietes, atsaucieties!” (Muktupāvela 2005, 412)

„Vai manu dieniņ,” domā Līze, baidīdamās, ka nemācēs pie šāda, viņasprāt, pārmēru grezna, patiesi izšķērdīga galda pienācīgi uzvesties. (Avotiņa 2011, 29)

5.2. Pēdiņu lietojums stilistiskos nolūkos

Pēdiņas izmanto, lai tekstā izceltu vārdus vai vārdu savienojumus, uz kuriem rakstītājs teikumā grib īpaši vērst lasītāja uzmanību. Tā teksta autors parāda attieksmi pret pēdiņās ievietoto nojēgumu vai paša vārda izvēli (Blinkena 2009, 401; Валгина 1989, 149).

Prozas tekstā pēdiņās likti vārdi, kas lietoti ironiskā nozīmē:

Zināju jau, ka šādus striptīza klubus tagad ierīko kvartālā pa diviem, tomēr mani pārņem gandarījums, ka biju pirmā „kungu vakara” iznīcinātāja. (Muktupāvela 2005, 288)

Maiga, zināms, nedrīkstēja priekšā iet – sāks vēl vaicāt, kas šī tāda. Tāpēc jau nav arī lentes. Ko tad viņa rakstīs – „veca brūte”, „mūža mīlestība”, „tā, ko viņš gribēja, bet nevarēja apprecēt”? (Grietēna 2016, 58)

Pēdiņās raksta vārdus, kas lietoti pretējā nozīmē:

„Eiženija, Eiženija, Eiženija, saulīt! Trūkuma dēļ aizņēmos „nelielu” summiņu – apaļus divus tūkstošus rubļu paša nepieciešamākā iegādei. (Bauere 2015, 14)

Šādu vārdu savai atvasei bija izvēlējušies latviešu Porcijas vecāki, un varat iedomāties, cik daudz „prieka” tas bērniņā bija sagādājis savai īpašniecei... Pamatskolu vispār atcerēties negribējās – mazie negēļi te prasīja viņa saldējumu, te apsaukāja par dubultporciju... (Grietēna 2016, 8)

E. Tjarve pēdiņās vairakkārt tekstā likusi arī partikulu *nē*, tā izceļot to tekstā un pievēršot tai īpašu uzmanību. Pēdiņas šeit izmantotas arī cita iemesla dēļ – palīgvārds teikumā lietots patstāvīga lokāma vārda funkcijā:

Tās jau divreiz rādīja nepārprotamu «nē». Nezinu, vai tās nav tikai blēņas, kurām grēks nodoties. Ja šis «nē» piepildīsies, gribot negribot būs jātic kārtīm. (Tjarve 2002, 96)

Te lasu grāmatas, jūsmoju par smaržīgu gravu, kas, piezēlusi zilām neaizmirstulēm, stiepjas lejāk, domās satiekos un runājot ar cilvēkiem, kuri man kļuvuši bezgala mīļi un tuvi, raudu, gudrodama, kā Aivaram draudzīgi, silti pateikt «nē», lai viņu neaizskartu un nesāpinātu. (Tjarve 2002, 140)

Šis «*nē*» pašai gaužām sāp, bet, ja kādu mīlam, zināmos apstākļos jāļauj uzvarēt saprātam, nevis sirdsjūtām, kas ikdienā var radīt nevēlamus sarežģījumus. (Tjarve 2002, 142)

Šādā pašā funkcijā pēdiņās likta arī partikula *jā*:

Gaidīšu Tavu «jā». Sveiciens Tev no mammītes. (Tjarve 2002, 139)

Ilgāk nedrīkstu vairāk kavēties – jāpasaka Aivaram «nē». Pateikdama «jā», varbūt viņu zaudēšu, jo uzvelšu Aivara mātei pārāk smagu nastu, kas viņu atraus no darba. (Tjarve 2002, 142)

Domāju, ka mani sapratīsi un neļausies, uzzinājis, kāpēc velti esi gaidījis «jā». (Tjarve 2002, 142)

Pēdiņās personu vietniekvārdi likti vairākos prozas darbos. Eleonoras Tjarves grāmatā „Spēks un smeldze” personu vietniekvārds *es* lietots lietvārda nozīmē – *es* ‘persona’, arī *ego*:

Klusums ir vajadzīgs, lai pēc trauksmainām, saspringtām stundām, kādas sagādā vēlme sasniegt šķietami nerasniedzamo, attaptos, palūkotos apkārt un saprastu, ka ārpus mūsu «es» ir vēl citas pasaules un mūsu laiks nedrīkst piederēt tikai pašiem. (Tjarve 2002, 161)

Arī es, katole, meklēju sava «es» saskaņu ar reliģiju, ticu Dievam un Viņa visuvarenībai, no kuras izriet katra cilvēka uzdevums šaisaulē. (Tjarve 2002, 227)

Tālāk ievietoti piemēri no Gundegas Repšes romāna „Bogene”, kuros tāpat kā E. Tjarves darbā vietniekvārds *es* lietots ar nozīmi ‘persona’, ‘ego’:

Manas smadzenes nepatērē pat vienu glikozes molekulu, lai uzturētu mana „es” jēgu par spīti miljoniem sinaptisko izvirdumu, kas turpina visas lietas, ko „es” dara pasaulē. (Repše 2016, 148)

Mēs viens otram nevaram iedot vai aizdot savu „es”, ikviens no mums (mūsu dvēsele un nevis mūsu dzīve) ir vairāk vērts nekā viss Ūniverss. (Repše 2016, 151)

Pēdiņās likti vārdi, kuru lietojums bez tām var radīt pārpratumus. Tajās liktas vārdu pārnestās nozīmes:

Nedēļa. Viņam tika dota viena nedēļa. Un pēc tam... Valdim negribējās domāt, kas notiks pēc septiņām dienām, ja vien viņš... Viens no tiem „gorillām” atgādināja pazīstamu spēkavīru, tikai šim te kucesbērnā gēmis izskatījās kā loterijā vinnēts, kamēr spēkavīrs izstaroja inteligenci un labsirdību. (Grietēna 2016, 91)

Autobuss atrāpoja līdz pieturai gluži kā tāds vecs un paguris nīlzirgs. .. Monta nopūtās. Dzīves realitāte bija viņu no saulainā izcirtuma atrāvusi atpakaļ „nīlzirgā”, un viņai aiz muguras pāris solu tālāk sēdēja šis Jezups, kurš lāgā nevarēja sadzirdēt, ko sarunbiedrs viņam saka. (Grietēna 2016, 24–25)

Šajā piemērā aiz domuzīmes lietots pēdiņās lietotā vārda pārnestās nozīmes skaidrojums:

Tavu vēstuli man atnesa uz šejieni. Ir sabojājies „motoriņš” – sirds. Nezinu, kā būs. Trešais kurss jāpabeidz, bet no tālākā jāatsakās., to kategoriski prasa visi ārsti un arī es pati jūtu. Apvienot mācības un darbu ar tādu sirdi, kāda tā kļuvusi šogad, nav iespējams. (Tjarve 2002, 230)

Pēdiņās likti arī frazeoloģismi:

Bija sākušās „raganu medības” – jāatrod vainīgais, citādi šo situāciju nevarēja sagremot. (Grietēna 2016, 183)

Nākamie piemēri ilustrē gadījumus, kad prozas tekstā pēdiņās likti no krievu valodas un angļu valodas pārņemti vārdi, kas iekļauti latviešu valodas gramatiskajā sistēmā – tiem pievienotas attiecīgās locījumu galotnes:

Viņa dzīvoja vislētākajā kvartālā, gandrīz vai graustos, ko devēja par „kurjatņikiem”. (Joņevs 2013, 63)

Pēc pirmā brauciena puikas ķircina Allu, saukādami par «berjozņiku». (Tjarve 2002, 58)

Ja apsardzē saņemts „alarms” un uz zvanu neviens neatbild, kā nebrauksi... Kamēr tiek meklēts sikspārnis, kas pārrāvis radara staru, abi var brīdi paburzīties. Tikai šovakar arī Līva atnākusi mazliet agrāk... (Aivieksts 2017, 113)

Pēdiņās prozas tekstā likti nosaukumi un tiešā runa. Tās tiek izmantotas, lai no pārējā teksta gan nošķirtu, gan tajā izceltu vārdus, kuriem teksta autors vēlēties īpaši pievērst uzmanību. Tikpat bieži tajās likti citāti – gan citu personu teiktais, gan citu tekstu citējumi.

6. IZSAUKUMA ZĪMES UN JAUTĀJUMA ZĪMES LIETOJUMS

PROZAS TEKSTĀ

Izsaukuma zīme (!) ir pieturzīme, ko parasti liek izsaukuma, vēlējuma, pamudinājuma teikuma beigās un aiz īpaši intonētiem izsaukmes vārdiem, piemēram, *Ā!* (Skujiņa 2007, 171). Latviešu valodā izsaukuma zīme kā termins šīs interpunkcijas zīmes nosaukšanai parādījies 1881. gadā, to lietojis Jānis Spīss, vēlāk Oto Plačs (Bergmane, Blinkena 1986, 208). Angļu valodā šīs pieturzīmes nosaukšanai lieto terminu *exclamation mark*, vācu – *Ausrufezeichen*, krievu – *восклицательный знак*, lietuviešu – *šauktukas*. Latviešu rakstos izsaukuma zīme sāk parādīties jau 17. gadsimtā. Georga Manceļa darbā „Lettische Postill”, kas izdots 1654. gadā, tā sastopama izsaukuma, vēlējuma un pamudinājuma teikuma beigās (Bergmane, Blinkena 1986, 208). G. F. Stenders dzejas grāmatā „Zinģu lustes” to lieto pamudinājuma teikuma beigās: *Ešši Tehwu=Semmes Gohds!* (www.korpuss.lv/senie) 19. gs. beigās biežāk nekā mūsdienās spēcīgu emociju parādīšanai blakus lietotas vairākas izsaukuma zīmes, piemēram, „„*Wehstuli!!*” *Reinis peepeschi uzkleedza, ka wisa ehka nolighgojashs. Bl. Pie sk. 1893, 104.*” (Bergmane, Blinkena 1986, 209).

Jautājuma zīme (?) ir pieturzīme, ko parasti liek jautājuma teikuma beigās, retāk aiz atsevišķiem stāstījuma teikumā iekļautiem jautājuma vārdiem vai vārdu savienojumiem ar jautājuma nozīmi, piemēram, *Uz jautājumu kā? grūti atbildēt* (Skujiņa 2007, 175). Terminu *jautājuma zīme* J. Spīss un O. Plačs lietojuši jau 19. gadsimta beigās. Pirms tam lietoti tādi termini kā *prasīšanas zīme, jautāšanas zīme, jautājamā zīme* u. c (Bergmane, Blinkena 1986, 206–207). Angļu valodā šai interpunkcijas zīmei atbilst termins *question mark, interrogation mark*, vācu – *Fragezeichen*, krievu – *вопросительный знак*, bet lietuviešu – *klaustukas*. Piemērs no 1585. gada katoļu katehisma: *Bhet ko bues wenam/ Chrištītam cilwekam tūcēt?* (www.korpuss.lv/senie)

Ja pirmajā Bībeles tulkojumā jautājuma zīme lietota līdzīgi kā G. Manceļa tekstos (aiz atsevišķiem vārdiem), tad 1739. gada izdevumā tā likta tikai teikuma beigās: „„*Ak Kungs! Kas irr itt ka tu? (..)*” *Bīb. 1739, 2. Moz. 15. 11.*” (Bergmane, Blinkena 1986, 207–208).

Šīs nodaļas apakšnodaļās analizēts izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes lietojums prozas tekstos. Pievērsta uzmanība arī šo pieturzīmju kombinācijām.

6.1. Izsaukuma zīme

Autore maģistra darbā pēc komunikatīvā tipa izšķīrusi divus teikumu veidus – izsaukuma teikums un pamudinājuma teikums. Izsaukuma teikumā paustas prozas teksta

varoņa emocijas, bet pamudinājuma teikumā izskan rosinājums uz darbību. Tālāk pievienoti piemēri, kuros redzams izsaukuma zīmes lietojums izsaukuma teikuma beigās. Visbiežāk lietota viena izsaukuma zīme teikuma beigās:

Gratulēju, gratulēju, gratulēju! (Ieviņš 1996, 27)

– *Kāds pārsteigums! Neesmu cerējusi, ka šogad kaut dažas rindas ieraudzīs dienasgaismu! – vaļširdīgi atzīstos, nopriecājusies par cilvēku ticību manām spējām.* (Tjarve 2002, 168)

Nākamie piemēri parāda izsaukuma zīmes lietojumu pamudinājuma teikumu beigās. Tā izteikts aicinājums uz rīcību vai pavēle:

Hei, visi – smejamies par viņu! (Joņevs 2013, 112)

Nu, tad atrodi to vepri! Ja filmiņa pazudīs... (Seleckis 2016, 46)

Teikuma beigās var lietot arī divas izsaukuma zīmes. Tā tiek pastiprināta emocionalitāte:

– *Eu, tas būtu super, paldies!! No manis kaut kas garšīgs? Šampis varbūt, drīz Jaunais gads?* (Eņģele 2016, 251)

Tekstā bez konsituatīvi nesaistītām vienībām (teikumiem) ir arī konsituatīvi saistīti izteikumi, piemēram, reducējumi, izsacījumi. Ar reducējumu valodā saprot izteikumu, kurā konsituācijas ietekmē nav minēts viens vai vairāki strukturāli nozīmīgi teikuma komponenti (www.tezaurs.lv). Savukārt izsacījums ir izteikums, kura pamatā nav teikuma struktūras un kuru lieto kā gatavu runas formulu noteiktās saziņas situācijās, piemēram, izsauksmes vārds viens pats (www.tezaurs.lv). Konsituatīvi nesaistītas vienības izsaka pabeigtu ziņojumu un ir saprotamas ārpus konteksta, bet konsituatīvi saistītas vienības ir atkarīgas no konteksta un/ vai situācijas (Lokmane 2005, 33). Konsituatīvi saistītos izteikumos izsaukuma zīme parādās biežāk, jo tie ir emocionālāki – jo mazāk vārdu, jo vairāk emociju. Nākamais piemērs ilustrē divu izsaukuma zīmju blakus lietojumu reducēta izteikuma beigās:

Bet viņai ir sastīpota galva!! Ir!! Vai kādam nav stangas, ar ko stīpas pārkniebt!? Viņai jāsit galva pret sienu! (Ikstena 2001, 57)

Tālāk pievienots piemērs, kur redzams divu izsaukuma zīmju lietojums izsacījuma beigās:

– *NĒ!!* (Dreiže 2012, 44)

Tomēr vairāk izplatīti ir gadījumi, kad emocionālus izsaucienus teikuma beigās pavada trīskāršs izsaukuma zīmes lietojums:

Apsēdies, es teicu!!! Un tā kā lai miers būtu!!! (Jēruma 2016, 17)

Un tagad visu mūžu būšu mēms! Nolādēts, nolādēts!!! (Kūlis 1997, 85)

– *O... o... o – nē!!! – iesaucās vecais, – lūdzu, nevajag...* (Kūlis 1997, 68)

Trīs izsaukuma zīmes tekstā rakstniece I. Bauere papildina ar vairāku patskaņu blakus rakstījumu, tā pievēršot uzmanību izkliegtajam vārdam:

– *Eiženija, saulīt? Eiženij? Mīlotā... Eiženiīīīīj!!!* (Bauere 2015, 37)

Nākamais piemērs ilustrē trīs izsaukuma zīmju blakus rakstījumu trīs izsacījumu beigās. Pirmais izsacījums beidzas ar vienu, otrais ar divām, bet trešais attiecīgi ar trīs izsaukuma zīmēm beigās:

– *Sprāgala! Pērtele!! Ibanāts!!!* (Jonevs 2013, 83)

Tālāk ievietoti piemēri ar romānā citētiem ierakstiem no sociālajiem tīkliem, kuros redzams četru vai pat vairāk blakus esošu izsaukuma zīmju lietojums stilistiskos nolūkos. Uzmanība tiek pievērsta arī ar lielo burtu lietojumu tekstā:

@*EsmeraldaKr: Nodevība. Nodevība? NODEVĪBA!!!!* (Eņģele 2014, 176)

Jūs, rējēji tādi, nezināt nekā CITA, kā aprunāt citus vai jums žēl, ka viņi ir skaisti un slaveni, kaut jūs izputētu, SMIRDĪGIE komentētāji, un viss vairāk esmu priecīga, ka esmu pametusi šo pretīgo valsti un pret mani izturas kā pret cilvēku beidzot kaut kur KAUNS KAUNS KAUNS jūms visiem!!! VALDĪBAS BANDA drebiet jūsu laiks beidzas!!!!!!!!!!!!!! (Eņģele 2014, 98–99)

Nākamais piemērs ilustrē blakus esošu piecu izsaukuma zīmju lietojumu M. Grietēnas grāmatā „Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem”:

Nu jau kļuva silti. Vēl malciņu, un tad būs okidoki. Labs gan tāds Napoleons. Na-po-leo... Leo... Nē!!!! Nekāds Leo! Aizmirsti! (Grietēna 2016, 62)

I. Eņģele lietojusi trīs un četras izsaukuma zīmes teksta vienību beigās. Aiz pirmā no tām – teikuma – teksta autore rakstījusi trīs izsaukuma zīmes, aiz grafisko zīmju virknējuma četras izsaukuma zīmes, aiz trešās teksta vienības (reducējuma) trīs izsaukuma zīmes:

Lūk, reāls, Ārstuliņā izlasīts stāsts par vājinieka piedzīvojumiem pie Mazbērza, un tie mats matā atbilst manai pieredzei: „Es_fenikss: Dr. Mazbērzs ir par ārstu maskējies miesnieks!!! E%\$!!!! KAUNS!!! (Eņģele 2016, 261)

Ja reducējums izsaka pamudinājumu uz kādu darbību vai pavēli, tā beigās likta izsaukuma zīme:

– *Eidi!!! Ko tu dari! Marš, prom!* – *parādījās sieviete pāri sešdesmit, krāsotiem, glīti safrizētiem matiem, melnā zīda kleitā ar mazām rozā puķītēm.* (Jēruma 2016, 5)

Izsaukuma zīme lietota arī tāda izsacījuma beigās, kas izsaka novēlējumu:

– *Liducīt, daudz laimes jubilejā!* – *Tie, liekas izskan tik vēsi, ka pašai sametas kauns.* (Tjarve 2002, 26)

Izsaukuma zīmi liek aiz īpaši intonētiem izsacījumiem. Tā lietota ar mērķi pievērst uzmanību šiem vārdiem, grafiski attēlot runāta teksta intonāciju ar interpunkcijas zīmēm aiz izsaukuma vārdiem:

*Nocirst viņas sidraba birzi – ģimenes svētnīcu – un pārvērst to cūku kūti! Nu es tevi negribu ne acu galā vairs ieraudzīt, mīļo precinieķ! **Ardievu!*** (Ieviņš 1996, 46)

Die's pasarga! (Skailis 2003, 101)

Nākamajā piemērā ar domuzīmēm no abām pusēm un izsaukuma zīmi beigās rakstīts izsaukuma vārds izteikumā:

*Pēkšņi – **bliukšķ!** – gar zemi...* (Tjarve 2002, 72)

Atsevišķi izcelti izsaukuma vārdi no pārējā teikuma var būt nodalīti ne tikai ar izsaukuma zīmi, bet arī pēdiņām, ja citēts citas personas teiktais:

*Šoreiz vairs nav nekādi „**oh!**” un „**ah!**”.* (Ermlere 2016, 111)

*Normunds ir gandrīz aizmirsts, tomēr es meloju. Jūtos tā, it kā būtu turējusi rokā un pat atslēgusi greznu, filigrāni rotātu dārgumu lādīti, bet tad boksa cimdā tērpta dūre izšaujas no dzīlēm, kurās biju domājusies rast cēli zaigojošus retumus, un „**kliuks!**” un „**au!**” un „**vai-vai-vai!**” – tieši pa degunu.* (Eņģele 2016, 324)

Lai atklātu attieksmi pret kādu vārdu tekstā, aiz tā iekavās likts iestarpinājums – vienība, kas ir kā teksts tekstā jeb izsaka autora komentāru par tekstu. Bieži tā noslēdzas ar izsaukuma zīmi teikuma beigās:

*Kopā ar draugiem (**vairāk nekā trīs!**) pastaigājās pa Tērbatas ielām pēc pulksten vienpadsmitiem vakarā un uz policista aizrādījumu pēkšņa dzīvesprieka uzplūdā bravūrīgi nosvilpās.* (Bauere 2015, 182–183)

*Ar laiku (**tikai nedomājiet, ka tas notiks drīz, jo vecajam vēl spēks kaulos!**) pamazām pārņems mācītāja amata pienākumus un ienāks viņa vietā.* (Bauere 2015, 191–192)

*Ja tēvs par nastu, lai metot Gaujā, sienot pie kājām akmeni un slīcinot nost, mācītājs (**Dieva kalps!**) pamācīja, nelaimīgos žēlastības lūdzējus neielaižot pat pār slieksni.* (Bauere 2015, 264)

Rakstniece Ilze Eņģele izsaukuma zīmi likusi iekavās aiz angļu valodas vārda, kam seko latviskais tulkojums:

*Mēs veicam procedūru, kuru moderni un sabiedrībā iekļāvušies ļaudis sauc par branču – angļisko terminu breakfast (**brokastis!**) un lunch (hm, te manas angļu valodas zināšanas pieklibo – pusdienas?) smalka kombinācija.* (Eņģele 2014, 44)

Iekavās aiz vārda, uz kuru tās attiecas, var atrasties tikai izsaukuma zīme bez paskaidrojošiem vārdiem. Tā iekavās aiz vārda var tikt izteikta papildinformācija par iepriekš minēto informāciju, piemēram, pārsteigums, šaubas, izbrīns (Guļevska 2002, 195):

Mani uzmundrināja Grendzenes (!) personīgā dāvana vārdadienā – „Depeche Mode” koncertieraksts. DVD UN CD. (Eņģele 2016, 310)

Siers atsauc atmiņā bērniņā pieredzētu epizodi, kas risinājās tikpat tveicīgā vasaras pēcpusdienā spožā, sarkanbaltā „Ikarusā” ar automātiski atveramajām (!) durvīm (un es cītīgi sekoju tehnikas brīnumam, kurš ar eļļaini melnu eņģi virināja durvis, un tālvadības pultis daži no klātesošajiem varbūt bija redzējuši futūristiskā sapnī), pirms izlīgošanas no Rīgas autoostas, kad tur vēl drīkstēja barot baložus. (Eņģele 2016, 343)

Izsaukuma zīme likta retorisko jautājuma teikumu (emfātiska apgalvojuma vai nolieguma) beigās. Tā teksta autors paudis arī varoņa emocijas un attieksmi:

Ak tu tētīt, varbūt Grendzene ir redzējusi Normunda man adresēto SMS! Un kas man lika plātīties, kā būtu zelta olu izdējusi! Sasodīts! Tagad mani atlaidīs un polise pagalam! (Eņģele 2016, 136)

Kas nekaiš būt tēvam, ja tik vien to rūpju! (Līce 2014, 234)

6.2. Jautājuma zīme

Prozas tekstā jautājuma zīme likta jautājuma teikuma beigās:

Skaisti gan – bet kā būs ar eksāmeniem? Varbūt neiznāks tik skaisti. (Ieviņš 1996, 14)

„Nu, meitenes, vai labi samācījāties?” vaicāja pansijas turētāja, kad viņas pārnāca mājās. (Ieviņš 1996, 15)

Tev nepatīk mans Juris? Ha! (Bauere 2015, 165)

Prozas tekstā jautājuma zīme likta retoriska jautājuma teikuma beigās. Šis jautājums pats jau ietver sevī uzsvērtu apgalvojumu vai noliegumu – jautājuma forma ir tikai apstiprinājuma līdzeklis (Liepa 2003, 353; termini.lza.lv):

Zēns iedeva sieviņai buču, noteica, lai gaida viņu mājās, un Zilo lakatiņu dungodams, devās uz Kurzemes pusi. Vai kāds varēja iedomāties, ka tā ir viņu pēdējā tikšanās? (Grietēna 2016, 56)

Prozas teksta varonis pats var uzdot sev jautājumus un pēc tam arī uz tiem atbildēt. Šādu teikumu beigās likta jautājuma zīme:

Ko viņi tur, aiz kārklu ceriem darīja? Varbūt skūpstījās? Jā gan – skūpstījās! Vai citādi Irmāi tagad lūpas tā kvēlotu?! (Ieviņš 1996, 16)

Prozas tekstos atrodami arī tādi jautājumi, uz kuriem nevar sniegt atbildi un kuru beigās likta jautājuma zīme. Tajos paustas varoņa pārdomas par dzīvi, kādu situāciju u. tml.:

Klusībā domāju, kas dod man garaspēku? Vai plosošās ciešanas, kas ieslēgušas manu dzīvi traģisma ietvarā? (Tjarve 2002, 146)

Kas tur vaidēja? Kāpēc? Vai tas bija brīdinājums? Sauciens palīgā? Lūgums pēc atpestīšanas? Ja šeit uzkavēšos vēl ilgāk, vai tā vaidēšu arī es? (Dreiže 2012, 256)

Lai pastiprinātu emocionalitāti, teksta autors lieto trīs jautājuma zīmes teikuma beigās:

Sievas pūra spilvens, izrotāts pašas darinātiem izšuvumiem. "Eiženij, mīlotā, kā tu tā varēji???" (Bauere 2015, 37)

Ka esot... iemīlējies?! Nē, tas nemūžam nevarēja būt tiesa! Late noteikti pār klausījās vai arī viņš uztraukumā pārteicās, bet... No sirds pilnības mute runā? No sirds pilnības??? (Bauere 2015, 141)

Ja dialoga laikā kāds no sarunas dalībniekiem cenšas parādīt, ka nesaprot uzdoto jautājumu vai izliekas, ka nezina, par ko ir runa, aiz reducējuma tekstā var parādīties trīs jautājuma zīmes:

- *Tas kartupeļu puisis no kolhoza, – turpināju liet eļļu ugunī.*
- *Kas???* – *Īrisa pieklusināja balsi un, šķiet, izgāja otrā istabā.*
- *Nu tas, kurā tu biji iemīlējiesies pirmajā kursā talkas laikā!* (Grietēna 2016, 50)

N. Ikstena izteikuma beigās likusi gan vienu, gan divas jautājuma zīmes. Divas jautājuma zīmes lietotas, lai norādītu uz sarunas biedra izbrīnu, neizpratni:

Pārbiedēts bērns iestājas atvērtās durvīs un, skaļi raudot, kliedz: „Man nav savas somas.” Ārija iztrūcināta no met šujamo pie malas: „Domas, bērniņ? Tev nav savas domas??” Atmiņas par sīko pārpratumu ietriecas tukšumā. Viņa iet tālāk. (Ikstena 2001, 19)

Jautājuma zīme tekstā likta aiz atsevišķiem jautājuma vārdiem vai vārdu savienojumiem. Nākamais piemērs ilustrē jautājuma zīmes rakstījumu aiz jautājamā vārda, kas aizstāj gada mēneša – janvāra – datumu:

*Kā viņi satikās? Jaucot sev šķīsto kafiju mātes māšas mājiņas mazajā virtuvītē, viņa čerkstošajā bateriju radio dzird atgādinājumu, ka ir 1969. gada – **kurš?** – janvāris. Viens no viņas dzīves janvāra rītiem, kad viņa, atbraukusi uz laukiem, steidzas izlasīt un atcerēties zinātniskā komunisma muļķības, pārējo laiku veltot medicīnas un dzīvības izcelšanās jautājumiem un palaikam kserokopijām ar Borisa Pasternaka un Žana Pola Sartra darbiem.* (Ikstena 2015, 16–17)

Jautājuma izteikumi seko viens otram tekstā, tie sākti ar mazo sākumburtu:

– *Mēs varam dzert vēl briesmīgāk! – uguntiņas, uguntiņas aiz kupejas loga, konjaka dzintarainā dzīlē, **kurā gadā tas viss? kurp viņi? kāpēc?*** (Vēveris 1995, 9)

Jautājuma zīme likta iekavās aiz vārda, uz kuru tā attiecas, proti, tā norāda uz teksta autora attieksmi pret šī vārda saturu – nav zināms, kas ir tas augstākais spēks, kurš izlēmis viņu likteni, – Dievs vai kāds cits:

*Es sapratu. Viņi viens otram bija sūtīti kā skaista, dārga dāvana, un to vajadzēja prast novērtēt. Pārāk zīmīga, pārāk nepārprotama bija viņu otrā tikšanās. Tā vien šķita, ka kaut kur augšā **Kāds (?)** smaida un teic: izbaudiet savu mīlestību, piepildiet to, lai jums vieglāk dzīvot tālāk! (Grietēna 2016, 34)*

Tāpat kā izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi var likt iekavās aiz iestarpinājuma, kas ievietots teikumā. Tā teksta autors izsaka šaubas par izteikto vārdu patiesumu (Guļevska 2002, 194). Piemēri:

*Un pēkšņi es sapratu – es negribu, lai tas 4. klases puika ar zīda kaklautu pieceļas, nāk uz manu virtuvi, sēž pie mana galda un dzer kafiju, skatās uz mani ar savām pelēkajām (**zilajām?**) acīm, stāsta, cik grūti viņam tagad, kad sieva mirusi un nav neviena, kas nomazgā logus, bet saule jau silda, pavasaris nāk... (Grietēna 2016, 48)*

*Eiženija – pat čukstus šo vārdu nedrīkstēja pieminēt, tomēr nelaimīgās (**vai tomēr – laimīgās?**) priekštecēs tēls, ne lūgts, ne aicināts, bieži iepletās līdzās kā bieza migla, apvija neredzamas rokas ap kaklu un nelaida vaļā. (Bauere 2015, 115)*

*Labā dzīve, pie kuras nejauši (**tātad ar Dievpalīgu?**) tikusi Japiņa paspārnē, tomēr kaut ko maksāja. Vismaz sirdsapziņas tiesā. (Bauere 2015, 336)*

Dialogā trīs jautājuma zīmes tekstā norāda uz spēcīgu, emocionālu reakciju, ko pat nevar izteikt vārdos:

– Kungs! Ko jūs atļaujaties? – es liecos pie somiņas, kas nokritis man pie kājām. Arī Kārlis smagnēji noliecas, bet iztaisnojies skatās uz nogāzēju, stāv sastindzis kā ozola bluķis un klana galvu. Soma karājas viņa rokā kā tukšs spainis pie vindas.

–???

Tas taču Blaumanis! Mans vecais brūtgāns!

Ha, hā! (Muktupāvela 2005, 46)

6.3. Izsaukuma zīmes savienojums ar jautājuma zīmi

Prozas tekstā jautājuma zīmi var lietot kombinācijā ar izsaukuma zīmi pirms vai pēc tās. Šajos piemēros redzams, ka jautājuma zīme lietota savienojumā ar izsaukuma zīmi, norādot uz to, ka teikumam vienlaikus ir gan jautājuma, gan izsaukuma teikuma raksturs. Ja jautājuma zīme lietota pirms izsaukuma zīmes, tajā dominē jautājums. Šādi reizē ar jautājumu var tikt izteiktas gan emocijas, piemēram, sašutums, gan pausta attieksme par kādu procesu, notikumu u. tml (Moze 1997, 45; Melderis 1965, 142–143; Глазунова 1982, 172; Былинский, Розенталь 1959, 106 222):

Vai jums šķiet, ka tas ir veiksmīgs eksperiments?! (Rēdliha 2013, 7)

– *Ko? Man ir meita?! Ak vai! – tēlotā izbrīnā atrauca Kurts. Šādu reakciju sievietē nebija gaidījusi.* (Rēdliha 2013, 183)

– *Ak Dievs! – Sāra iekliedzās, aizklādama seju ar plaukstām. – Ko tas viss nozīmē?!* (Sakss, Liepnieks 2014, 410)

Jautājuma zīmi var lietot savienojumā ar vairākām izsaukuma zīmēm. Jo vairāk izsaukuma zīmju aiz jautājuma zīmes, jo spēcīgākas emocijas izteiktas:

Mazbērzs datus ignorēja, ieskatījās man kaklā – kādas sūdzības?!!!! Vesels „Gredzenu pavēlnieks” pierakstīts un viņš vēl prasa, kas man kaiš!!!! Saku, ka mani uztrauc angīnas!!! (Grietēna 2016, 261)

Izsaukuma zīmi lieto kombinācijā ar vairākām jautājuma zīmēm, tā parādot, ka izteikums vairāk uztverams kā jautājums:

– *Ko?!? Ko jūs teicāt? – Santa iesaucās un nostājās nelūgtajam ciemiņam otrā pusē.* (Grietēna 2016, 174)

Šis interpunkcijas zīmju savienojums kopā ar iestarpinājumu var atrasties iekavās aiz kāda vārda, tā paužot attieksmi pret to. Šajā piemērā tā pausta neizpratne, sašutums:

Meita aizprecējusies uz Portugāli (šausmas, ko tur var iesākt latviešu zeltene?!), vedekla jau nenāks logus mazgāt... (Grietēna 2016, 48)

Ja izteikums pēc komunikatīvā tipa vairāk domāts kā izsaukuma teikums, tad vispirms lietota izsaukuma zīme un tikai pēc tam jautājuma zīme. Tā var paust dažādas emocijas, piemēram, sašutumu, dusmas, pārsteigumu u. c.:

– *Tu un vecs!?! Ar tevi taču viss kārtībā!* (Ermlere 2014, 25)

Santa bija pārsteigta – kā, vai tad vīram ir lieka nauda, ko mierīgi atdot Ģirtam!?! (Grietēna 2016, 193)

Nē, nu tiešām! Nabaga mironīti izmet no mūža mājas kā tādu vecu praulu! Šitā apgānīt. Vai nav maitas, ko!?! Pēdējo kaunu maizē apēduši... (Bērziņš 2015, 211)

Pēc ekscerpēto piemēru analīzes var spriest, ka vienlīdz daudz prozas tekstā lietotas gan izsaukuma zīmes, gan jautājuma zīmes. Izsaukuma zīme likta gan izsaukuma teikuma, gan pamudinājuma teikuma beigās. Tā var parādīties arī aiz konsituatīvi saistītiem izteikumiem – reducējumiem vai izsacījumiem. Jo mazāk vārdu izteikts, jo vairāk emociju atklāts. Stilistiskos nolūkos teikuma vai izteikuma beigās var parādīties divas, trīs vai vairāk izsaukuma zīmes. Šī pieturzīme no pārējā teksta var nodalīt izsaukuma vārdus vai pavadīt iestarpinājumu iekavās aiz kāda vārda, uz kuru tas attiecas. Nereti tā lietota retoriska jautājuma beigās. Jautājuma zīme prozas tekstā likta jautājuma teikuma vai retoriska jautājuma teikuma beigās. Emocionalitātes pastiprināšanai teikuma vai izteikuma beigās liktas divas vai trīs jautājuma zīmes. Iekavās tā pavadā iestarpinājumu, kas tekstā ievietots, lai

grafiski atspoguļotu šaubas par izteikto vārdu saturu. Dialogā tā lietota gadījumos, ja kāds no sarunas dalībniekiem nevar atrast īstos vārdus emocionālas reakcijas dēļ vai apzināti cenšas noslēpt savu attieksmi pret uzdoto jautājumu. Biežāk lietotā izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes kombinācija ir jautājuma zīmes rakstījums pirms izsaukuma zīmes.

7. LIELO BURTU LIETOJUMS PROZAS TEKSTĀ

Ne visās valodās, kurās tiek lietots burtu alfabēts, tiek izmantoti lielie un mazie burti, piemēram, gruzīnu valodā šāds šķīrums nepastāv (Strautiņa 1994, 22). Latviešu valodas alfabēta lielie un mazie burti rakstos apzīmē fonēmas (Laugale, Šulce 2012, 13).

Lielais burts tiek saukts arī par *majuskuli*. Tā tas tiek dēvēts latīņu un grieķu rakstā. Līdz 4. gs. latīņu un 8.–9. gs. grieķu rakstā lietoja tikai lielos burtus. Kopš mazo burtu (minuskuļu) rašanās majuskuļus lieto teikuma sākumā, īpašvārdos u. c. gadījumos (Skujiņa 2007, 224–225; Ernst, A. et. al. 1959, 58–59).

Latīņu rakstībā sākumā lietoja *monumentālrakstu* – romiešu lielos burtus –, tad *kapitālrakstu* jeb noapaļotus lielos burtus, *puskapitālrakstu* (mazāka, neregulāra izmēra burtus), līdz tie kļuva par kursīvu – iepriekš minēto burtu apvienojumu. Mūsdienu lielie burti ir cēlušies no romiešu lielajiem burtiem gandrīz bez pārmaiņām, bet mazie burti veidojušies no ātrraksta (Mutore 2007, 238; Skujiņa 2007, 235). Poligrāfijā lielos burtus sauc par *versāļiem* (www.tezaurs.lv/#/sv/versālis).

Kā grafisks līdzeklis lielais burts lietots kopš viduslaikiem, kad pārrakstītāji mūki izkrāsoja, izrotāja un izgreznoja teksta pirmo burtu – iniciālburtu –, tā padarot rakstīto tekstu izteiksmīgāku (Mutore 2007, 235). Sākotnēji lielo burtu lietoja teksta segmentu un sakrālo vārdu sākumā, vēlāk ar to apzīmēja arī cildenus un svarīgus kolektīvas nozīmes vārdus, aristokrātu personvārdus (Mutore 2007, 238).

Rakstības sistēmā lielais sākumburts nodrošina lielāku saprotamību un skaidrību. Ja tekstā nav lietotas visas nepieciešamās pieturzīmes un lielo burtu lietojums neiezīmē teikumu robežas, neizceļ noteiktas leksiskas vienības tekstā, ir apgrūtināta teksta uztvere. Piemērs no Ingas Jērumas romāna „Plaisa”:

Redzi zaķīt ko es tev teikšu tu apsēdies nestāvi kājās jūties kā mājās he he he... visa tā Marutas lieta nav no patīkamākām vai ne ko tu par to domā... (Jēruma 2016, 95)

Lielo burtu lietojums latviešu valodā nostiprinās 19. gadsimta beigās. 1895. gadā Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns pirmajā latviešu valodas mācību grāmatā definēja teikuma un interpunkcijas jēdzienu, tādējādi lielais sākumburts sāka iezīmēt teksta segmentus. Īpašvārdus rakstīja ar lielo burtu, nošķīra no sugasvārdiem (Mutore 2007, 239). 20. gs. vidū (padomju periodā) lielais sākumburts ieguva īpašu nozīmi terminoloģijā. Jaunās reālijas tika rakstītas ar lielajiem sākumburtiem, piemēram, *Ministru Padome* (Mutore 2007, 239; Laugale, Šulce 2012, 16). Tamāra Porīte monogrāfijā „Lielie burti mūsdienu latviešu valodā” apraksta lielo burtu lietošanas principus (Porīte 1970, 7–12; 35–144). Valsts valodas centra izdevumā

„Īpašvārdu rakstība” pievērsta uzmanība iestāžu, uzņēmumu un organizāciju nosaukumiem (Īpašvārdu rakstība 1998, 14–18).

Anna Mutore lielos burtus analizē pēc to ievadītāja vai šķīrēja funkcijas. Lielais burts ievadītāja funkcijā lietots tekstā, teikumā pēc punkta, izsaukuma vai jautājuma zīmes, daudzpunktēs, citāta, rindkopas, vārsmas, atsauces sākumā. Ja lielais burts nošķir īpašvārdu no sugasvārda, tas pilda šķīrēja funkciju (Mutore 2007, 236).

Lielo burtu lietošanas principi valodās atšķiras. Vācu valodā ar lielo burtu sāk visus lietvārdus – *die Mutter*, angļu valodā mēnešu un dienu nosaukumus, tautību un valodu nosaukumus, piemēram, *March, Latvian*. Savukārt latviešu valodā lielais sākumburts apzīmē īpašvārdus. Agrāk latviešu valodā pēc vācu valodas parauga visus lietvārdus sāka ar lielo burtu (Laugale, Šulce 2012, 15).

Lielie burti latviešu valodā lietoti 3 gadījumos:

1) gramatiskā funkcijā – lielie burti lietoti teksta un teikuma sākumā, tiešās runas sākumā aiz kola:

Viņu apstulbināja mana pēkšņi meditātīvā sejas izteiksme, viņš apgriezās pret saviem bandasbiedriem, lai norādītu uz manu stulbumu, un ieraudzīja .. ar „Y” veidā paceltām rokām, bet Otro – smejošu, kūp.. kreklā. (Joņevs 2013, 12)

Es skrāpēju burtu „S” un teicu: – Ko tu dari? (Joņevs 2013, 91)

2) īpašvārdu un abreviatūru rakstībā:

Viņam patika ceļš līdz centram, kas vispirms veda garām kapiem un cietumam, tad – Satversmes aizsardzības biroja neuzkrītošajam galvenajam birojam, tālāk sekoja dzemdību nams un saldumu fabrika Laima, tad teātris, kuram iepretī uz ielas stūra atradās bijusī KGB ēka. (Sakss, Liepnieks 2014, 80)

Kolonnā, suņu apsargāti, esam PSRS pilsoņi, tā, lūk, biedri zemnieki. (Muktupāvela 2005, 416)

3) stilistiskā funkcija – vārdu izcēlums, pagodinājuma, cieņas izpausme, emocionāls akcents (Bergmane, Blinkena 1986: 173; Crystal 1987, 204; Ernst, A. et. al. 1959, 81; Kniūkšta, Lyberis 1996, 31):

Viņš gribēja nogalināt TEVI. (Dreiže 2012, 73)

Tukšums krūtīs aug pārāk ātri, apdeguma smeldze vairs nespēj to iegrozot. Un TAS sāp. (Dreiže 2012, 46)

Šim cilvēkam pietika nekaunības nosaukt veco mācītāja kundzi, kura NEKAD pat domās nepieļāva iespēju teikt nepatiesību, par meli?! (Bauere 2015, 321)

7.1. Lielo burtu lietojums sintaktiskā funkcijā

Prozas tekstā lielie burti lietoti sintaktiskā funkcijā. Tekstā līdzās teikuma beigu pieturzīmēm tie iezīmē teikuma sākumu:

Tas bija brīnišķīgi – Ministry, Jesus Jones arī, un Sonic Youth, un KMFD un Psychopomps, kā arī Temple of the Dog. (Joņevs 2013, 30)

Šodien gan cienīšana, gan mīlestība būtu vēl lielāka, ja tauta zinātu, cik bezbailīgs biju barikāžu laikā. (Skailis 2003, 51)

Negaidot kaut ko atceros un palūkojos pār plecu, uzmeklējot auto numura zīmi. 384 AFI-KP. (Dreiže 2012, 51)

Tie var būt lietoti arī tiešās runas sākumā aiz kola:

Visi saskatījās, laida vaļā smieklus, it kā tie būtu tikuši aizturēti, un kļiedza: „Ej tu nost!” (Joņevs 2013, 149)

„Rīgas degvīns” cirta rīklē jūtami, pats Nāve apšaubīja savu rīcību un skaļi domāja: – Ko dzīve man ar šo cenšas pateikt? (Joņevs 2013, 246)

Kad manam tēvam pēkšņi lika pārcelties no Lielvircavas skolas uz Alūksni, viņš sacīja: „Kad tu, cilvēks, ar visu sirdi un dvēseli esi pieķēries vienai vietai, mantām un cilvēkiem, liktenis tevi noteikti izraus no mierpilnās dzīves un aizpūtīs tālu prom, lai tik tu neiesūnotu.” (Bērziņš 2015, 28)

7.2. Lielo burtu lietojums abreviatūrās

Lielie burti prozas tekstā lietoti arī abreviatūru jeb saīsinājumsalikteņu rakstībā. Šis termins pārņemts no itāļu valodas vārda *abbreviatura*, kam pamatā latīņu *abbreviare* ‘saīsināts’, *brevis* ‘īss’ (www.tezaurs.lv/mlvv/). Abreviatūra ir vārdu savienojuma saīsinājums. Tas parasti tiek izmantots paralēli motivētālvārdam, sastopams tikai rakstveidā. Daļa no tām funkcionē gan mutvārdos, gan rakstveidā – ANO ‘Apvienoto Nāciju Organizācija’ (Veisbergs 2015, 35; Vulāne 2013, 252, 253).

Grafiskā ziņā abreviatūras var būt dažādas. Maģistra darbā analizētas abreviatūras, ko veido vārdu savienojuma – saliktā nosaukuma – saīsinājums, ko raksta ar lielajiem burtiem, piemēram, VL! ‘Visu Latvijai!’ (Vulāne 2013, 255–256).

Abreviatūras vēsturiski attīstījušās kā vārda grafēmiskais variants – simbols, kas implicē to pašu informāciju, ko pilnais vārds, kas tiek izteikts mutvārdu formā. Jau 17. gs. Fīrekera vārdnīcā fiksēti saīsinājumi, piemēram, *Dobl* ‘Dobeļe’ (Vulāne 2013, 253). Kopš 19. gs. beigām abreviatūras darina no vārda vai nosaukuma, ko veido vairāki vārdi. Eiropā tas aizsācies pēc Pirmā pasaules kara. Abrevācija Latvijā kļuva aktīva pēc 2. pasaules kara krievu

valodas un angļu valodas ietekmē sociālu, politisku, terminoloģisku pārmaiņu dēļ (Freimane 1993, 243; Табакова 2006, 389).

Mūsdienās abreviatūru lietojums ir paplašinājies. Ar laiku no profesionāla lietojuma tās tiek pārņemtas arī rakstu valodā un mutvārdos – ikdienas saziņā. Visvairāk tās lieto plašsaziņas līdzekļos, informatīva rakstura tekstos, zinātnē, mazāk daiļliteratūrā (Veisbergs 2015, 35; Vulāne 2013, 252). Tās tiek fiksētas gan speciālajās, gan divvalodu vārdnīcās.

Kad kāda no abreviatūrām zaudē savu nozīmi, tās vietā rodas cita. Abreviatūras sekmē valodas ekonomijas principu, proti, padara izteiksmi kompaktāku (Bankavs 1997, 7; Bankavs 1995, 7; Smiltiece 2003, 242–243). Šie saīsinājumi ar laiku leksikalizējas, piemēram, *aidss*, *lāzers* (Freimane 1993, 164; Mutore 2003, 202, 203).

Abreviatūras pēc cilmes var būt gan nacionālas (*LVKJ* – „Latviešu valodas kultūras jautājumi”), gan aizgūtas – *BBC* „British Broadcasting Corporation” (Bankavs 1997, 8; Kvašyte 1998, 58). Aizgūtu abreviatūru piemēri no prozas tekstiem:

Kas to būtu domājis! Esmu kļuvusi par tik meklētu bēgli, ka man pakaļ sūtītu veselu S.W.A.T. komandu! (Dreiže 2012, 105) [*SWAT* – *Special Weapons And Tactics* ‘speciāli ieroči un taktika’]

Taču esmu traka uz ūdeņiem, tāpēc laiku pa laikam apmeklēju vai nu peldbaseinu, vai kādu pirti, ko tagad sauc par SPA. (Jēruma 2016, 156) [*SPA* – *Sanus Per Aquam* ‘veselība caur ūdeni’]

Vajadzēja izlasīt un iegaumēt, ka „PSKP ir internacionāla partija jau pēc savas dabas.” (Ikstena 2015, 129) [*PSKP* ‘Padomju Savienības komunistiskā partija’]

Tās var būt vispārlietojamas, piemēram, *NATO* – *North Atlantic Treaty Organization* ‘Ziemeļatlantijas līguma organizācija’ –, vai pazīstamas tikai speciālistiem – [*CPU* – *Central Processor Unit* ‘datora centrālais procesors’] (Freimane 1993, 167; Kvašyte 1998, 58; Veisbergs 2015, 35; Kalnbērziņa 1975, 74–75). Piemēri, kuros redzams vispārlietojamo abreviatūru lietojums:

Mēs taču nevaram karot ar NATO valsti. (Sakss, Liepnieks 2014, 398)

Gluži CV iesniegt negrasos, taču mazliet par sevi pastāstīt laikam vajadzēs. (Jēruma 2016, 7)

Jā, jā, DNS iedzimtības spirālē zaglības gēns! Kā tas tur radies? Dabiskās izlases ceļā, kā gan citādi! (Skailis 2003, 94)

Mazpazīstamu, speciālistu sabiedrībā lietotu abreviatūru piemēri no mūsdienu latviešu prozas:

Pārējiem braucējiem uz ceļa, lai eņģeļi stāv klāt. Pag, kāds tas auto numurs? LH 427... (Kūlis 2016, 139)

Viņa un monstros YXZ-1 radīs man ģeniālus pēcnācējus. (Kūlis 1997, 22)

Un nepagāja necik ilgs laiks, kad cauri Berlīnes rietumu rajonam aiztraucās neskaitāmas motociklistu patruļas, kas meklēja taksometru IA-32875. (Kestners 1995, 195)

Abreviatūras tekstā grafiski atspoguļo ar lielajiem burtiem, tās vizuāli atšķiras no pārējiem vārdiem. Saīsinājumsalikteņiem ir divi veidi: 1) iniciāļsalikteņi, 2) strupinājumsalikteņi. Iniciāļsalikteņi sastāv no saliktā nosaukumā ietilpstošo vārdu pirmajiem burtiem. Atkarībā no patskaņu un līdzskaņu izrunas tos iedala burtu abreviatūrās un skaņu abreviatūrās.

Burtu abreviatūras ir salikteņi, kas saīsināti līdz pirmajam burtam un ko izrunā, nosaucot katru burtu, piemēram, *GNP* [gā, en, pē]. Skaņu abreviatūras izrunā kā vārdu, un katru vārdu apzīmē ar lielo burtu, piemēram, *LOK* – Latvijas Olimpiskā komiteja (Laugale, Šulce 2012, 17; Kalnbērziņa 1975, 76; Калнберзиня 1969, 87–89).

Skaņu abreviatūras ir nelokāmas. Ar laiku tās var kļūt lokāmas (Freimane 1993, 167). Tālāk ievietoti piemēri no mūsdienu latviešu prozas, kur redzams, ka abreviatūra *VEF* var parādīties divos variantos – gan lokāmā, gan nelokāmā formā –, abreviatūra *HES* šeit parādās lokāmā formā. Lokāmā galotne pievienota vārdam ar defisi vai rakstīta ar mazo burtu:

Vakarā, kad esmu apracis mirušo suni, paņemu mazo „Selgu”, kādreizējo VEF ražojumu, un liekos gultā, lai paklausītos reālu muziķku. (Kūlis 2016, 39)

Tā kā „Bellakordam” ir galvanizācijas ierīce, no ārzemēm tiek lēti pirktas resnas vara stieples, VEF-ā izstaipītas tievas, bet šie tad pletē plakanas un mērcē galvanizēšanas vannās. (Repše 2016, 39)

Piecas zivju audzētavas pūlas kompensēt HESu radītos zaudējumus, tērē milzum līdzekļu, bet senāk Daugavas baseina zivju resursus atražoja viens pats Lubānas ezers. (Aivieksts 2017, 66)

Prozas tekstos lietotas skaņu abreviatūras, kas aizgūtas no citām valodām, piemēram, angļu valodas vai krievu valodas:

Mums uz rītdienu ir pieteikts kāds VIP patients. (Sakss, Liepnieks 2014, 69)

– *Ā, nu forši. Tur jau viesnīca. Lai pie mums uzraksta kādu albumu. Uz sienas СЛОИH varbūt arī uzrakstītu, tas viss.*

– *Kāpēc СЛОИH?*

– *Смерть Легавым От Ножа. Nu, var arī Поэм uzrakstīt.* (Joņevs 2013, 195)

Tās var funkcionēt arī kā okazionālismi – būt pašu romāna varoņu darinātas, raksturīgas konkrētam tekstam – lietotas noteiktā kontekstā:

– „**TAO**” nav jēdziens ķīniešu valodā, manas dāmas. „**TAO**” ir modes salons, kura nosaukums veidots no trim jums pazīstamiem vārdiem – **Trubecka, Aņenkova, Oboļenska**... (Muktupāvela 2005, 247)

*Dienu pirms notikumiem, kas risinājās Kalniņu ģimenes labi koptajā dārzā, partijas „**Tik uz priekšu!**” (saīsināti – **TUP**) birojā sēdēja divi – partijas priekšsēdētājs, viens no tās dibinātājiem Sīmanis Sīmaņsons, gandrīz divus metrus garš, 120 kilogramus smags indivīds paraupjiem sejas vaibstiem un pliku galvvidu, un mums jau mazliet pazīstamais džentlmenis Margēris Apse. (Jēruma 2016, 11)*

Rakstnieks Andrejs Skailis grāmatā „Mēnesstaru atspīdums uz lakstīgalas zobiem” skaņu abreviatūras tekstā rakstījis ar blakus norādītu pilno variantu:

*Iespēja parādīt minēto varonību radās piecdesmitajos gados, kad padomju tauta slēja augšā **RTEC**, Rīgas termoelektrocentāli, tā saukto tecu. (Skailis 2003, 43)*

Šajos piemēros redzamas burtu abreviatūras, kas tekstā grafiski pierakstītas ar vai bez punkta starp saīsināto vārdu burtiem:

*Kaut arī ābols bija griezts ar nazi, lai uz serdes nepaliktu siekalu pēdas, kas ļautu iegūt **DNS**, tomēr tas viss likās netipiski. (Sakss, Liepnieks 2014, 57)*

*Arī **ASV** pilsonē, patlaban uzturas Rīgā. (Ermlere 2016, 33)*

***P.S.** Pārlasi kādreiz šo vēstuli. Apsoli? (Ābele 2001, 137)*

Prozas tekstos atrodami arī piemēri, kur personas apzīmējumam tekstā izmantots arī cilvēka vārda vai uzvārda iniciālis. Tas darīts ar mērķi, lai sarakstē īsāk parakstītos vai norādītu augstākas amatpersonas vārda īsāku variantu:

*Šodien ar trīsriteni atminos uz pastu, lai saņemtu tavu sūtījumu. Vēl esmu dzīvs, dažs auto vadītājs mani sveicina, dažs suns izskrien apsveikt, dažs kaķis uzsmaida. **T.** (Ikstena 2011, 67)*

*Slava **PSKP** un partija – visas tautas gods, prāts un sirdsapziņa, un Lielais Oktobris mūžos lai dzīvo, un pārējo izlasīt **K.** vairs nav laika, jo Dižkalējs atdarījis jaunu konjaku un par varītēm grib uzdzert par Leonīda tēva kuplajām uzacīm.. (Vēveris 1995, 23)*

*Es viņu pazīstu. Tas ir žandarmērijas pulka rotnieks. Operā sēdēja blakus žandarmērijas priekšnieka **N. N.** sievai. (Muktupāvela 2005, 22)*

7.3. Lielo burtu lietojums īpašvārdu rakstībā

Prozas tekstā lieli burti izceļ īpašvārdus – rakstīti ar lielo sākumburtu:

*Man krūtīs uz brīdi pazuda satraukuma smagums, tomēr pa īstam mierīga jutos vien tad, kad **Fērdža BMW** pēc pārdesmit minūšu brauciena iestūrēja vienā no jaunajām*

Londonas piepilsētām, – ar Hendeli vai bez, muzikoloģija nebija sarunu temats, kurā es gribētu ieslīgt. (Sakss, Liepnieks 2014, 158)

1940. gadu beigās Zviedrijas ministru prezidents sociāldemokrāts Erlanders brauca uz Vašingtonu un salīga ar amerikāņiem: ja PSRS uzbrūk Skandināvijai, zviedri dod savu teritoriju ASV bruņotiem spēkiem. (Ikstena 2011, 97)

Sēžu aiz stacijas mājas dārziņā un vedu rēķinus. Mans vīrs ir dakteris Valmierā, un viņam ir vaigubārda. (Gaile 2016, 6)

7.4. Lielo burtu lietojums stilistiskā funkcijā

Stilistiskā funkcijā prozas tekstā lielie burti izceļ kādu vārdu vai vārdus teikumā, ar mērķi pievērst lasītāja uzmanību:

– Mācītāja kungs? Labrīt, labrīt! Kādi vēji tad jūs šurp atpūtuši tik agrā svētdienas rītā? – Hofmans atradās SAVĀ mājā, tāpēc iztaisnoja muguru un izgāza vēderu. (Bauere 2015, 67)

Viņš paņem papīru. Kalsnie pirksti, cieši satvēruši zīmuli, velk lielus, nevienādus burtus. E-L-I-Z-A-B-E-T-E. (Sakss, Liepnieks 2014, 232)

Vēl uzradās kāds nepārtraukti trīcošs večuks baltā uzsvārcī; šis želejai līdzīgais sirmgalvis Violai-Violetai iemācīja, kādas vielas jātvaicē, kādas jākristalizē, lai iegūtu PASALĒ LABĀKĀS ZĀLES PRET IESNĀM. (Kūlis 1997, 27)

Ar lielajiem burtiem var būt rakstīts arī viss izteikums tekstā:

VIŅA IR DZĪVA! Vai saproti – DZĪVA! Tagad mēs esam kopā. (Dreiže 2012, 323)

KAD MANA DZIMTENE IEŅEMS SAVU VIETU

STARP PASAULES TAUTĀM

TAD UN NE ĀTRĀK. (Ikstena 2011, 65)

MĒS TAČU VIENMĒR BŪSIM KOPĀ? VIENMĒR, VIENMĒR, VAI NE? ..

(Vēveris 1995, 39)

Imanta Ziedoņa un Noras Ikstenas grāmatā „Nenoteiktā bija” izmantots speciāls grafisks paņēmieni – tikai ar lielajiem burtiem rakstīta daļa grāmatas teksta. Piezīmju lapiņu formā ar lielajiem burtiem rakstītas liriskā varoņa izjūtas, tās izkārtotas vienas pašas grāmatas lappušu centrā vai apvienojumā ar fotogrāfijām. Šādi autori piesaista lasītāju ar īpašu grāmatas kompozīciju, individualizētu rakstības stilu. Piemērs no grāmatas:

ES AR SAVĒJIEM TUR ESMU, AR TIEM

SAVĒJIEM VEĻIEM, KAS TUR PALIKUŠI.

ES AR VIŅIEM ESMU, KĀDI VIŅI IR –

**DIEVIŠĶI VAI NEDIEVIŠĶI, KĀDI NU IR, TĀDI
IR, – BET ES ESMU AR VIŅIEM. LIELAJĀ
VISUMĀ REDZU, KA VIŅI TUR APAKŠĀ
ŅEMAS. ES ESMU BRĪVS, ES REDZU**

VIŅUS, BET REIZĒ ESMU AR VIŅIEM. (Ziedonis, Ikstena 2006, 9)

Līdzīgu grafisku paņēmienu savā darbā „Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts” izvēlējis rakstnieks Ēriks Kūlis. Viņš tajā izmantojis spēles principu, rotaļājies gan ar interpunkciju, gan teksta izkārtojumu, gan lielo burtu lietojumu, apzināti ik pa laikam atkārtojis ar lielajiem burtiem rakstītus vārdus tekstā, tā izceļot tos starp pārējiem. Viņš gan pats spēlējis ar tekstu, gan aicinājis lasītāju, uzmanīgi sekojot ar acīm līdzī grāmatas tekstam, kļūt par spēles dalībnieku. Piemēri no teksta:

Ar MAISU viņam nav gana. (Kūlis 1997, 8)

– Atkal šis nelaimīgais MAISS, – viņš nomurmināja. (Kūlis 1997, 11)

Kapusargs satvēra aizsieto maisu un ar vieglu kustību pārsvieda to plecam. Veco vīru reizē iepriecināja un šausmināja mistiskie spēka uzplūdi ikreiz, kad viņš saskārās ar MAISU. (Kūlis 1997, 12)

Tulkotāja Eleonora Tjarve atmiņu grāmatas „Spēks un smeldze” trešajā daļā arī izmantojusi šādu tekstveides paņēmienu, vietām atkārtojusi vienus un tos pašus vārdus vairākas rindkopās pēc kārtas, kā arī turpmākajās grāmatas lapaspusēs:

Varbūt tāpēc greznā pils, ko reiz domās uzcēlu ezera krastā, arvien dziļāk un dziļāk grimst pazemē. Kad tā būs iegrimusi līdz jumtam, uzkāpšu pašā korē, pateikšu nežēlīgajai pasaulei ardievas un – aidā NEBŪTĪBĀ. (Tjarve 2002, 222)

Vai mazajam, baltajam kabūzītīm es ielikusi pamatus? Stingrus? Izturīgus? Vai lietus un sniegi tos nesaārdīs? Paaicini mani ciemos, paaicini no NEBŪTĪBAS... (Tjarve 2002, 222)

Manuprāt, Aivars atgūs garīgos spēkus, sasparosies un vairs neprātos par NEBŪTĪBU. Kaut būtu tā! Ceru, tā būs. Bet nu jāizraksta viņam – grēks ilgāk vilcināties. (Tjarve 2002, 223)

Rakstnieks Jānis Vēveris versāļus izmantojis vārdos, uz kuriem teikumā licis uzsvāru, vienā teikumā vai vairākās rindkopās pēc kārtas tos atkārtojis:

.., pēkšņi iesmejas un mazliet vulgārā šķelmībā nomurmina: TU TOMĒR ESI ZAUDĒTĀJS, K., tad paņem putekļu slotiņu un noslauka no virtuves galda sniegu (NEBĒDĀ, NEBĒDĀ, VILKS PELĒKAIS!), tad ietrauš pēdējās sniegpārslas katliņā un uzliek vārīties tēju. .. BET NEBĒDĀ, NEBĒDĀ, jau atkal tu esi zaļajā vagonā, naivo krūzīti krampjaini

rokās sažņaudzis, tēja vēl mazliet remdena, **NEBĒDĀ, NEBĒDĀ**, un Jerofejevs piepeši uzsmaida silti un sirsnīgi.. (Vēveris 1995, 49)

KUNGS PALIEC KLĀT ŠO LŪGŠANU JEL KLAUSI TU VARI SAVU BĒRNU DROŠINĀT KUNGS PALIEC KLĀT KUNGS PALIEC KLĀT

Gājiens beidzot virzās tālāk, taču zvārguļi nerimstas.

KUNGS PALIEC KLĀT KAD BĒDU VĒTRAS CEĻAS TU VARI MANI VIENMĒR STIPRINĀT KUNGS PALIEC KLĀT KUNGS PALIEC KLĀT (Vēveris 2005, 147).

Lielos burtus grāmatas autors izmantojis arī galvenā varoņa domu, jūtu straujam plūdumam. Autors nav lietojis interpunkciju, tā parādot, ka tekstam raksturīgs ātrs temps, tas veidots bez pauzēm, kā vienā elpas vilcienā:

LŪPAS SASKARAS IT KĀ NEVILŠUS KĀ JAU VIENMĒR IT KĀ NEVILŠUS UN VISS IR PAREIZI VISS IR PAREIZI VIŅŠ PIEPEŠI APTVER TE NU MĒS ESAM NOJAUSMĀS PĀRSVARĀ NOJAUSMĀS MĒLE TAUSTĀS UZ PRIEKŠU LĪDZ ATROD VIŅAS LŪPAS TAD SLĪDZ TĀLĀK UN TĀLĀK. .. (Vēveris 1995, 168)

J. Vēveris versāļus izmantojis kā grafisku paņēmieni teksta vizuāla efekta panākšanai:

.., un tu pasniedz šampanieti gultā izplātajam pilnasīgajam filejas gabalam, kas pateicīgi un aizkustinoši dumji atsmaida pretim, vēl nezinādams, ko nozīmē tava smaidīgā seja no paša rīta:

ES IESTĀJOS

VASARAS PARTIJĀ

VASARA NEIESTĀJĀS

--- UN VASARA NEIESTĀJĀS VASARA NEKAD NEIESTĀJĀS ES GRIBU ATPAKAĻ PAULA UN SARKANO BUMBIŅU VAKARRĪT TU NOTEIKTI IERAUDZĪJI PIRMS VĒL SUNS TO PASPĒJA SATVERT ZOBOS.. (Vēveris 1995, 163)

Māris Bērziņš romānā „Svina garša” katru jaunu nodaļu iesākt ar lielajiem burtiem rakstītu pirmā teikuma sākumdaļu:

NEVARU NOTURĒT ACIS MIERĀ, tās kā nevaldāmas metas virsū vai ikkatrai jaunai sievietei, kas trāpās ceļā. (Bērziņš 2015, 47)

KAMĒR PROCEDŪRU TELPĀ tīra brūces, caur blakus istabas atvērtajām durvīm dzirdams radio. (Bērziņš 2015, 187)

SVĒTDIENAS RĪTĀ IZNĀCIS PAGALMĀ, pamanu Koļu un kaimiņu saimnieku stāvam ārpus žoga. (Bērziņš 2015, 165)

Arī rakstniece Franciska Ermlere romānā „Jūgenda pasāža” izmantojusi šo pašu grafisko paņēmieni:

IR VĒLA PĒCPUSDIENA, pa atvērto logu ienāk agra pavasara dienas dzestrums.

(Ermlere 2014, 7)

ES PĀRRODOS MĀJĀS jau pēc desmitiem, jo sabiedriskais transports Rastienas pagastu apmeklē reti – tikai reizi nedēļā. (Ermlere 2014, 95)

KOPŠ TĀS DIENAS, kad piecēlos no Salēviču mājas terases ar Bergas brošu kabatā, es izmetu visu šo notikumu no galvas. (Ermlere 2014, 253)

Nākamie piemēri no N. Ikstenas romāna „Pieci pirksti” arī ilustrē lielo burtu izcēlumu nodaļas sākumā:

ATNĀK LIEPA, Avotu tuvākais kaimiņš. (Ikstena 2013, 100)

CILVĒKI RUNĀ kaut kā nesakarīgi. (Ikstena 2013, 208)

LAURAI JĀIET pie Lejasupīšu bērniem spēlēties. (Ikstena 2013, 271)

Rakstnieks Ēriks Kūlis romānā „Vainīgais” lielos burtus stilistiskā funkcijā lietojis tikai vienreiz. Ar tiem viņš tekstā izcēlis pēdiņās liktu tiešo runu no piebildes:

*Atkal apsēstos zem vecās milzu liepas, un pēkšņi smadzenēs kā strāva būtu piefāzējusies un, šķiet, paurī iedegas sarkani, brīdinoši neona burti: „**KO TU, DULLAIS, DARI?**”* (Kūlis 2016, 88)

Grāmatas „Lielais lakats” autore Anda Līce lielos burtus lietojusi stilistiskā funkcijā – vārdu izcēlumos:

*Sacensība, kas saucas „**BŪT PAŠAM**” nelīdzinās pārējām – tajās uzvarēt var katrs. Diemžēl ne visi sadzird starta šāvienu.* (Līce 2014, 82)

*Vēlme par katru cenu **BŪT** ir daudz stiprāka par vēlmi **TAPT**. Un pirmais taču ir krietni vieglāk un ātrāk sasniedzams. Kas var saskaitīt spožās iemirdzēšanās un tā arī nepamanītās nodzišanas!* (Līce 2014, 167)

A. Līce izmantojusi arī ar lielajiem burtiem rakstītu vārdu atkārtojumu vairākas rindkopas pēc kārtas, tā pievēršot uzmanību izceltajam vārdam un liekot uz to uzsvaru teikumā:

*Ģimene un valsts vispirms turas uz vārda un tikai pēc tam uz budžeta, investīcijām un pārējām lietām. Latvijai un, jādomā, visu bijušās padomijas telpu apdzīvo **VĀRDA** neturētāju sabiedrība. Solījumu nepildīšana izraisa veselu nepatīkšanu lavīnu. **VĀRDA** turētāji, īpaši laukos, ir jāmeklē kā ar uguni, toties tādu, kas sakās visu protam, bet visu salaiž dēļi, gan ir papildnam.* (Līce 2014, 115)

*Vai, nemitīgi kaut ko pieprasīdams no citiem, ikviens no mums kaut vai paretam aizdomājas par to, kas šajos divdesmit gados ir noticis ar mani, vai es turu doto **VĀRDU**? Vai mēs vēl saprotam to vienu valodu, par kuru dziedāja mūžībā aizgājušais Jānis Grodums un „Līvi”?* (Līce 2014, 115)

Rakstniece Ilze Eņģele, līdzīgi kā citi šajā nodaļā minētie romānu autori, izmantojusi vienu un to pašu teikumu atkārtojumu vairākas reizes tekstā:

Es un Jolanta apstulbušas blenžam uz saviem roku pirkstiem. Manējie rotāti nedaudz apgrauztiem nagiem un apkodītiem ienadžiem. Nagi iepelēki. Pelēki nagi. Tā. Tā tad krabis...

MANS LAIKS VĒL NAV PIENĀCIS. (Eņģele 2016, 223)

MANS LAIKS VĒL NAV PIENĀCIS. VĒL NĒ. MANS LAIKS VĒL NAV PIENĀCIS. (Eņģele 2016, 234)

Rakstnieks Ričards Ingremss lielos burtus stilistiskā funkcijā izmantojis maz. Tie lietoti citātos no laikrakstiem un citiem avotiem:

Makkenna pārlaida skatienu laikrakstiem un jau pēc brīža ieraudzīja to, ko meklēja. Štsdienas Daily Record, kura pirmajā lappusē rēgojās liels virsraksts „UGUNSGRĒKS KRAVAS OSTĀ”. (Ingremss 2016, 248)

„DUBULTSLEPKAVĪBA GLĀZGOVAS IELĀS” – tā vēstīja virsraksts. *Ne gluži pirmajā lappusē, taču arī ne kaut kur pašās beigās.* (Ingremss 2016, 331)

Ar to pašu melno flomāsteru, tiem pašiem drukātajiem burtiem otrā pusē bija uzrakstīti tikai divi teikumi:

„ŠKIET, ES TĀ ARĪ NEPATEICU TEV PALDIES PAR MŪSU DIVĀM PĒDĒJĀM TIKŠANĀS REIZĒM. ĻOTI NOVĒRTĒJU TAVU PALĪDZĪBU. PALIEC SVEIKS, DRAUGS!” (Ingremss 2016, 381)

Tikai vienreiz viņš izmantojis lielos burtus vārda izcēlumam teikumā:

Un kurš to lai zina, kas tagad notiks? Kā uz notikušo reaģēs tie, kuri izrīkoja abus nošautos? KAS viņi bija? Taču vienlaikus Makkenna spēja saprast arī Stouna nostāju. Dilemma... (Ingremss 2016, 335)

F. Ermlere lielos burtus lietojusi grafiska izcēluma panākšanai. Divās vietās grāmatā ar lielajiem burtiem rakstīts un pēdiņās likts suņa vārds Rodžers:

Un krietni zemāk – piebilde lieliem burtiem:

„RODŽERS!”

.. Taču šorīt man strādnieks paziņoja, ka pazudusi Lora, mana labākā saluki kucīte, un mans Rodžers, dobermanis. (Ermlere 2014, 63)

No sākuma ir iedrukāts: „Bergas namā suns aprakts.”

Un vārds „RODŽERS” ir iedrukāts nākamajā piegājienā, jo tas nekādi nesamērojas ar pirmo. (Ermlere 2014, 68)

I. Eņģele ar lielajiem burtiem piesaistījusi uzmanību gan atsevišķiem vārdiem, gan teikumiem. Pirmajā piemērā viņa izmantojusi dubulto izcēlumu (pēdiņas, lielos burtus), nākamajos divos piemēros – lielos burtus:

Sink out of boks! Tu nevari zināt, ko klients vēlas, ja neesi pajautājis! Un atteikums, nīstamais „NĒ” – tās nav beigas! Tas ir jauna piedāvājuma sākums! (Eņģele 2016, 223)

*Jādod solījums sev, jādod steitments kolēģiem – es izeju ārpus savas komforta zonas **TAGAD!** – Ļenka runas beigās ietaurējās un apstaro ar radioaktīvu skatienu. (Eņģele 2016, 225)*

*– **REZULTĀTUS VARAT UZZINĀT, MAN PIEZVANOT!** (Eņģele 2016, 15)*

Ar lielajiem burtiem rakstīta arī visa rindkopa tekstā:

*– **IR BEZRECEPŠU MEDIKAMENTI MIKROFLORAI! UN ĻOTI LABS NOMIERINOŠS, PILNĪGI DABISKS PREPARĀTS NERVIEM, DZERIET, KĀ JŪTAT STRESU!** (Eņģele 2016, 15)*

Citā romānā ar nosaukumu „Mazā Mis” rakstniece Ilze Eņģele arī izmantojusi lielos burtus teikumam un vārdu izcēlumam:

*– Meitene saka, ka man jārunā ar jums, un es runāju, jo **KLUSĒT** es nevaru. Tas ir **PRINCIPA JAUTĀJUMS, MANA HANNA NEKĀDĀ GADĪJUMĀNEDRĪKST STARTĒT VIENĀ ATLASES KĀRTĀ AR FRIDRIHSONI**, balsojums **IR UZPIRKTS**, un Dženifere Fridrihsone brauks uz Rīgu, ha-ha, tas jau bija skaidrs pašā sākumā, un ziniet, un ziniet, un manidzirdējāt – es pieprasīšu atgriezt naudu plus – jā, plus visus izdevumus, kurus iztērējām, gatavojoties šim **FARSAM!** (Eņģele 2014, 116)*

M. Grietēna lielos burtus tekstā lietojusi, lai tajā izceltu vārdus, teikumus, lai vizuāli nošķirtu mazos burtus no lielajiem burtiem:

*„Noticis! Jā, **KAUT KAS BEIDZOT IR GAN NOTICIS**”, viņai gribējās kliegt, taču sieviete savaldījās – vēstulē jābūt šokējošam pārsteigumam, citādi nav jēgas, viņa nodomāja un devās taisnā ceļā pie Porcijas. (Grietēna 2016, 13)*

*Bija brīži, kad likās: ir, viņa ir brīva, viņa **VAIRS NEKO NEGAIDA!** (Grietēna 2016, 39)*

*Zane pielika sarunai punktu, paskaidrodama, ka tik un tā brīvdienas nedrīkst pārvērst par profesionālām diskusijām, un ierosināja labāk padomāt, ko Meirānu ģimene un tai pietuvinātās personas iesāktu, ja **TIEŠĀM** pēkšņi gadītos nauda. (Grietēna 2016, 163)*

Nākamais piemērs rāda, ka rakstniece ar lielajiem burtiem grafiski atspoguļojusi kļedzienu, emocionālu akcentu:

*Cik ilgi tu domā ākstīties? Kad tu vienreiz sapratīsi, ka **VILNIS IR MIRIS?** Beigts. Guļ kapā. Jau trīs gadus. (Grietēna 2016, 200)*

Versāļi jeb lielie burti prozas tekstā var tikt lietoti arī nodaļu virsrakstos. Šādu paņēmieni izmantojusi rakstniece Daina Avotiņa romānā „Kad lausks cērt”. Piemēri, kuros

redzams nodaļas nosaukums, kas sastāv no nodaļas numura un ar lieliem burtiem rakstīta vārda:

23. MEKĪTĪ (Avotiņa 2011, 350)

15. PAGRABĀ (Avotiņa 2011, 288)

38. TAVS ĪSAIS MŪŽS (Avotiņa 2011, 460)

Ričards Ingremss romānā "Bīstamā patiesība" nodaļu virsrakstus rakstījis ar lielajiem burtiem:

1 MIGLĀ (Ingremss 2016, 5)

19 LĒMUMS (Ingremss 2016, 322)

6 ROBERTS MAKKENNA (Ingremss 2016, 82)

I. Eņģele arī izcēlusi nodaļu virsrakstus ar lielajiem burtiem. Romāns sadalīts kalendāra mēnešos. Pirms nodaļu numerācijas minēts gada mēnesis, kurā norisinās darbība:

AUGUSTS (Eņģele 2016, 5)

OKTOBRIS (Eņģele 2016, 95)

APRĪLIS (Eņģele 2014, 300)

M. Grietēna grāmatu „Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem” sadalījusi trīs daļās. Atsaucoties uz grāmatas titulu, katra no tām ieguvusi savu nosaukumu, kas rakstīts ar lielajiem burtiem:

MĪLAS STĀSTIŅI (Grietēna 2016, 6)

NELAIĶU STĀSTIŅI (Grietēna 2016, 70)

EŅĢEĻU STĀSTIŅI (Grietēna 2016, 120)

Tulkotāja Eleonora Tjarve ar lielajiem burtiem rakstījusi lielāko daļu grāmatā citēto dzejoļu nosaukumus:

MANS MŪŽS

Izmisums nopļauj dienas/ Asi kā izkopts zāli./ Dzīve – nopļauta pļava./ Pelēka, kaila un sēra./ .. (Tjarve 2002, 45)

Lielie burti rakstīti apvienojumā ar interpunkcijas zīmi teikuma beigās, tā piesaistot lasītāja uzmanību, radot interesi pat to, kas būs aprakstīts attiecīgajā nodaļā:

1. TĀ BIJA VAI NEBIJA... (Avotiņa 2011, 7)

4. TRĪS DIENIŅAS, TRĪS NAKSNIŅAS... (Avotiņa 2011, 40)

2. VAI SĀTANA VARĀ? (Avotiņa 2011, 186)

Lielie burti izmantoti arī emocionālu akcentu atspoguļošanā. Tā tekstā var tikt izcelts atsevišķs burts vai vārds:

Mežu, mežu, m-M-mežu!! M – kā mājas, monēta, malka. (Joņevs 2013, 61)

No manis tu NEKĀ nenošlēpsi. (Kūlis 1997, 108)

„*Tas taču pats NELABAIS...*” (Kūlis 1997, 87)

Emocionalitātes pastiprināšanai tekstā ar lielajiem burtiem grafiski var būt attēloti arī vairāki vārdi:

*Vienīgā nozīme ir mammai – mammai, kuru vairs **NEKAD NESATIKŠU*** (Dreiže 2012, 63).

*Neteiksim, ka viņai pašai jūšana būtu daudz labāka – baisā aina palēnām sāka nosēsties apziņā, bet pagaidām darbojās tikai emocijas – ir noticis **KAUT KAS ŠAUSMĪGS***. (Jēruma 2016, 141)

*Tas ir joks. Tam **JĀBŪT JOKAM!*** (Dreiže 2012, 338)

Lielie burti tekstā var tikt lietoti apvienojumā ar interpunkcijas zīmēm, to kombinācijām, tā vēl vairāk izceļot teikumu tekstā, norādot uz izteiktu vai pārspīlētu emocionalitāti. Nākamie piemēri ilustrē gadījumos, kur lielie burti lietoti savienojumā ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi vai to kombināciju teikuma beigās:

*Vai vismaz Reksis... Pie velna, **KO?!*** (Dreiže 2012, 77)

*Viņa uzmanību tūdaļ piesaistīja virsraksts: „**GLADIOLS GLAIDERS IR SEPTĪTAIS BIZNESMENIS, KURŠ PAZŪD MĪKLAINOS APSTĀKĻOS!!!**”* (Kūlis 1997, 35)

*Tā tad... tā tad tas nešķīstais kapusargs viņu sazāļojis un **DZĪVU APRACIS!!!*** (Kūlis 1997, 73)

Tos papildina arī daudzpunktes un to savienojumu ar izsaukuma zīmi vai jautājuma zīmi lietojums teikuma beigās:

*Tagad tā bija teicis Makss, kamēr Florence skatījās prom un domāja tikai vienu domu – es gribu būt ar tevi, es gribu būt ar tevi, **ES GRIBU BŪT AR KĀDU!...** Piedod. (Ābele 2001, 39)*

*– **AUGSTAIS DIEVS**, – viņš murmināja, – es **TEVI** lūdzu, palīdzi... **TAVA** žēlastība ir neizmērojama... Ko man darīt?! **TU** taču negribi manu nāvi?* (Kūlis 1997, 42)

KĀPĒC MĒS VISI...? (Vēveris 1995, 126)

Lielie burti prozas tekstā lietoti trīs gadījumos – sintaktiskā funkcijā, īpašvārdos un abreviatūrās, stilistiskā funkcijā. Vienlīdz bieži izmantotas gan burtu, gan skaņu abreviatūras. Stilistiskā funkcijā visbiežāk lielie burti lietoti teikumu vai vārdu izcelšanā, emocionālu akcentu atspoguļošanai. Lai pastiprinātu emocionalitāti, tie papildināti ar interpunkcijas zīmēm – izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi vai daudzpunkti – teikuma beigās.

8. DAŽĀDU BURTVEIDOLU LIETOJUMS PROZAS TEKSTĀ

Kādas teksta daļas izcelšanai un uzmanības piesaistīšanai tekstā izmanto īpašu grafisku līdzekli – *burtveidolu*. Ar to saprot speciālu drukāto rakstzīmju izveidi, ko raksturo to slīpums un līniju biezums. Atbilstošie termini svešvalodās: angļu *typeface*, krievu *гарнитура* *upuφma* (termini.lza.lv).

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” šim jēdzienam atbilst termins *burtraksts*, *fonts* – noteikta grafiskā veidola rakstzīmju kopa. Ekvivalenti: angļu *font*, vācu *Schrift*, krievu *upuφm* (Skujiņa 2007, 68; www.tezaurs.lv). Akadēmiskajā terminu datubāzē termins *fonts* apzīmē konkrētu viena lieluma un viena burtveidola rakstzīmju kopu. Respektīvi, tas ir burtveidols, kuru izmanto datorprogramma noteiktā brīdī (termini.lza.lv)

Fonts tiek saukts arī par *šriftu*. Cilme: no vācu *die Schrift* ‘rokraksts; burti, raksts’ (www.tezaurs.lv). Vācu valodā ar to saprot rakstzīmju kopumu, ko izmanto runas, domu, jūtu atspoguļošanai; arī paziņojumos (Ernst, A. et. al. 1959, 56).

Lai apzīmētu noteiktu burtveidola rakstzīmju izpildījuma veidu tiek lietots termins *burtstils* (termini.lza.lv). Prozas tekstā lielākoties ir izplatīti divi burtstili – slīpraksts un treknraksts. Par to lietojumu sīkāk rakstīts šīs nodaļas apakšnodaļās.

Lai nošķirtu savu tekstu no prozas teksta, kur par grafisko līdzekli izmantots slīpraksts, autore citātus no mūsdienu latviešu prozas rakstījusi jaunā rindā ar divu centimetru atkāpi (autores teksts – atkāpe 1 centimetrs) un stāviem burtiem, izceļot slīprakstā tās teksta daļas, kas arī oriģinālā izceltas ar šo burtstilu. Līdzīgi autore rīkojusies ar treknrakstu – citātu ar divu centimetru atkāpi rakstījusi stāviem burtiem, izceļot treknrakstā vai gan treknrakstā, gan slīprakstā teksta daļu, kurai pievērsta uzmanība.

8.1. Slīpraksta lietojums

Slīpraksts ir pa labi ieslīpināts, rokrakstam līdzīgs drukas stils, ko galvenokārt izmanto vārda, frāzes vai teksta daļas izcelšanai vai iezīmēšanai uz pārējā teksta fona, piemēram, vārds *ļaudis* ir 6. deklinācijas lietvārds. Atbilstošie termini citās valodās: angļu *cursive*, *italics*, vācu *Kursiv*, *Kursivschrift*, krievu *кursive* (Skujiņa 2007, 367–368; termini.lza.lv). Šī rakstu stila apzīmēšanai tiek lietots arī termins *kursīvs*. Cilme: no vācu *Kursiv*, kam pamatā latīņu *cursiva littera* ‘ātrraksts’ (<http://www.tezaurs.lv/mlvv/>; Ernst, A. et. al. 1959, 58).

Kursīva un pēdiņu lietojumu Latvijas presē aprakstījusi Dace Strelēvica rakstā „Kursīvs un pēdiņas kā «nestandarta» leksikas iezīmētāji Latvijas presē”. Kursīvu viņa definē kā teksta salikumu slīpā šriftā. Terminu *kursīvs* visvairāk lieto izdevniecību darbinieki, bet citi cilvēki izmanto šādus ekvivalentus: *slīpā druka*, *slīpie burti*, *slīpraksts*, *italiks* (Strelēvica 2006, 47).

Kursīva un pēdiņu lietojums tekstā ir visai līdzīgs. Ar kursīvu tekstā izceļ vārdus un frāzes no citām valodām, daiļliteratūrā un publicistikā tas izceļ vārdus, ko runā uzsver ar intonāciju, zinātniskajā un mācību literatūrā – paskaidrojamus terminus, uzskaitītos piemērus utt (Strelēvica 2006, 47; Blinkena 2009, 398). To izmanto arī dažādu nosaukumu, tiešās runas, citātu izdalīšanai tekstā (Strelēvica 2006, 48). Slīpraksts norāda uz valodas lietotāja vērtējumu. Ar to izceļ nevēlamus aizguvumus u. c. vārdus, kas neatbilst literārās rakstu valodas normām (Strelēvica 2010, 32; Strelēvica 2002, 449).

Prozas tekstā slīprakstu lieto citu valodu vārdu izcelšanai tekstā:

– Kā saka mans jaunais matrozis, kad apdzeras: *nahreņ ti volnuješsja, pareņ! Vsjo proiġot.* (Repše 2016, 37)

Svinēt Ziemassvētkus bija aizliegts, tos nomainīja salūts un Kremļa kurantu dimdoņa Jaunā gada naktī, kad diktora balss krieviski teica: *S novim godom, tovarišči! S novim ščastjem!* (Ikstena 2015, 41)

Bet paldies Amerikai. *God bless.* Dievs svētī. (Ikstena 2011, 8)²

Slīpraksts lietots nosaukumos. Kursīvā rakstīti gan svešvalodu, gan no latviešu valodas vārdiem veidoti nosaukumi. J. Joņevs romānā „Jelgava 94” lietojis pats savu grafiskā izcēluma variantu, proti, slīpinājis ārzemju mūzikas grupu nosaukumus, bet dziesmu nosaukumus licis pēdiņās:

Vai labāk nav būt kādam no *Take That*, kas smaida, patīk skaistām meitenēm un vēl savāc naudiņu? (Joņevs 2013, 14)

Labi ko tur Burkova. Šobrīd spiedza Raudupīte. Es gan to nedzirdēju, jo biju aizņēmiens plejeri, tas klejoja no sola uz solu un nu ciemojās pie manis. Iekšā bija kasete, arī ne mana. Kaut kas jauns. *Pearl Jam* – „Ten”. (Joņevs 2013, 23)

Skatēja „Incesticide”, mīklainais *Nirvanas* 1992. gada albums. (Joņevs 2013, 25)

Nākamie piemēri ilustrē kursīva lietojumu no latviešu valodas vārdiem veidotos nosaukumos:

Vai tu šos murgus izlasīji filmas *Slaidis gaišmatis ar melnu kurpi* noraidītajā scenārija variantā? (Jundze 2016, 330)

„Ārprāts, viņa taču gatavo labāk nekā Mārtiņš Rītiņš, runā anglicki un prot profesionāli apieties ar datoriem,” es turpināju savas pārdomas un atcerējos frāzi no bērnbā mīļākās komēdijfilmas *Kaukāza gūstekne*. (Jundze 2016, 129)

Reizēm Alnis vakaros nāca pie Montas, un tad viņi kopā skatījās *Panorāmu*. (Grietēna 2016, 28)

Vladimirs Kaijaks romānā „Zem Marsa debesīm” slīprakstā rakstījis māju nosaukumus:

² Šie piemēri ir stāviem burtiem, lai varētu redzēt slīpraksta lietojumu oriģināltekstā.

Viņa, Jadviga, gan uz *Lieplejām* nebraukšot, tie viņai sveši un esot arī bail, ka neievēro, bet *Nārību* ļaudis viņa gribējusi paglābt, jo ļaunu prātu uz tiem neturot. (Kaijaks 1999b, 14)

Ēriks Kūlis grāmatā „Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts” lietojis divkāršu izcēlumu – nosaukumu licis gan pēdiņās, gan kursīvā:

Galanti izpalīdzējis jaukajai būtnei, Karūns Endušo smalkjūtīgi iebāza roku azotē un izvilka dezodorantu „*Old Spice*”, jo visapkārt drausmīgi smirdēja pēc beigtām miroņdēlēm. (Kūlis 1997, 121)

Arī R. Ingremis lietojis divkāršu izcēlumu. Tas norāda uz to, ka šāda grafiska paņēmiena izmantojums vēl aizvien ir sastopams:

It kā jau nekā sarežģīta, taču „*The Beardmore*” glaunajā vestibilā Bobs nepavisam nejutās omulīgi. (Ingremis 2016, 38)

„*Dorothea 's*” – tā sauca šo vietu. (Ingremis 2016, 38–39)

Tā rīkojies arī Ē. Kūlis romānā „Vainīgais” – citu valodu vārdus licis gan pēdiņās, gan slīprakstā:

– Labdien, jaunie cilvēki! – Andžela sasveicinās skaidrā latviešu valodā. Pagājušajā gadā viņa teica „*zdrastvuiķe*” un mēs atbildējām „labdien”. (Kūlis 2016, 81)

– Piemēram, es gribētu dzirdēt latviski iztulkotu krievu teicienu „*Žizņ bjot kļučom*”. Vai tas būtu – dzīve sit ar atslēgu? (Kūlis 2016, 82)

Ka Vefiņš jau tajā laikā izlaidis pasaulē mazāko fotoaparātu „*Minox*”. (Kūlis 2016, 115)

Kursīvā rakstīti arī citāti no radiostacijām, dziesmu tekstiem, laikrakstiem:

Šodien Vestportā mainīgs mākoņu daudzums, vietām lietus, ziņoja vietējās radiostacijas dīdžejs. (Sakss, Liepnieks 2014, 24)

Kam to jautāt? Kas atbildēs? Kādus vārdus pateiks? Vārdus... *Es zinu, šie vārdi tev nenāk no sirds!* Ha, ha, ha! Malacis dzejnieks, kas tos sacerējis! (Grietēna 2016, 62)

Beidzot pašā apakšā, zem miglaina un neatpazīstamas šķirnes suņa purna foto ieraugu nelieliem burtiem iedrukātu sludinājumu, kur kāds, varbūt pat Salēvičs, ar zīmuli ir pasvītrojis vienu teikumu.

.. Taču mēs arī nestāvam uz vietas un regulāri importējam uz Latviju jaunus suņus un jaunas asinis, ar kurām strādāt. (Ermlere 2014, 34)

Iveta Rēdliha romānā „Soļi” slīprakstu lietojusi tajā ievietotā dzejolī ar nosaukumu „Soļi”:

Šos soļus radīja mans klusums./ Tik svēti un tik viegli iet./ Un nāk, kur nomodā es dusu./ Tad pēkšņi mēmi, salti šķiet. .. (Rēdliha 2013, 197)

Kursīvs lietots vārdu izcēlumos ar mērķi akcentēt, uzlikt uzsvāru konkrētiem vārdiem tekstā:

– Ar kādiem?

– Ar *kadiljakiem* un *leksusiem*! No kurienes tiesnešiem tāda nauda, ka viņi var nopirkt miljonāru braucamos? (Seleckis 2016, 11)

Slīpināti var būt arī vairāki vārdi tekstā. Tā var būt izceltas salīdzinājumu konstrukcijas vai ģeogrāfisku vietu aprakstoši apzīmējumi (piemēram, Sibīrija):

Daudzi viņu gribēja, daudziem viņa bija kā *suņa nagla pakalā*, domāju, daudzi arī neieredzēja viņu un vēlējās viņas nāvi. (Zoldnere 2017, 16–17)

Kad padomju vara aizmuka, viņi atgriezās. Vecie Frišermaņi bija izsūtīti uz *attāliem PSRS rajoniem*. (Kaijaks 2017, 26)

Slīprakstā izcelti tekstā var būt ar lielajiem burtiem rakstīti vārdi:

Desmit gadu mājā neviens nebija dzīvojis, varbūt vienīgi pēdējie saimnieki paretam ieskrējuši iekurt krāsnis, lai sienās neiemetas trupe.

Tad no kurienes *TĀ* bija uzradusies? (Judina 2016, 70)

Ē. Kūlis slīprakstu lietojis tajā ievietotajās reklāmās:

Lūpas spīdēs jums kā tomāti,

Lietosiet ja mūsu pomādi! (Kūlis 1997, 15)

Slīprakstā izcelta neliterārā leksika – vārdi, kas neatbilst literārās valodas normām:

– Ko viņš darīs ar tādu *hrenu*? *Porniķi* nav cūkas miesa, ko viņš prot desās pārtaisīt. (Seleckis 2016, 44)

– Ja tu esi iededzies par kādu ideju, tad ej līdz galam, nedomājot par *killeriem*, ko tev var uzsūtīt, – Māris neatlaidās. (Seleckis 2016, 53)

Kad paaudzies, mīlējis ne tikai sportu, bet arī ballītes, kur varējis padancot ar meitenēm, nobaudīt kādu *vinčiku* un... kandžu, ko pie jums tur, Latgalē sauc par... eh, aizmirsu... (Seleckis 2016, 103)

Rakstnieks Vilis Seleckis slīpinājis romāna varoņu iesaukas:

Tajās kojās, kur *Fočiks* mūs turēja, bija viss, ko mums vajadzēja. Tolaik Ārijs par mums labi rūpējās. (Seleckis 2016, 119)

– Kur citur varēju...? *Feļka* atmuka pirmā. (Seleckis 2016, 119)

– Nu skaties, *Puļa*! (Seleckis 2016, 187)

Slīprakstā rakstīta tiešā runa:

Nepiestāv, galīgi nepiestāv, – Kate nodomāja. (Judina 2016, 38)

Tagad kaut kam vajadzēja notikt, – viņš nosmīnēja. – *Ikvienā sakarīgā baismenē šajā brīdī sižets apmestu kūleni*. (Judina 2016, 47)

Nākamie piemēri ekscerpēti no N. Ikstenas romāna „Jaunavas mācība”. Pirmais piemērs ilustrē kursivētu tiešo runu lībiešu valodā, bet otrais – latviešu valodā:

Ārmaztōks, ārmaztōks, ārmaztōks – putni klieudz uz gaismu. (Ikstena 2001, 9)

No kāpas nāk dieva kalps, kāpj uz apgāztas laivas, ver vaļā grāmatu un uzsauc pūlī –

„*Dīķu Inne, vaļinieks atraitnis no Košraga, ar Trīni, nelaiķa Otu Anša atraitni no Pitraga.*” (Ikstena 2001, 94–95)

Slīprakstā var būt rakstīta piebilde, kas likta iekavās aiz vārda, uz kuru tā attiecas:

Tad, izvilkusi no kabatas šķiltavas (*bet viņa taču nesmēķē!*), aizdedzināja un ilgi raudzījās mierīgi degošajā liesmiņā. (Judina 2016, 46)

Sapratis, ka pagulēt vairs neizdosies un arī vakariņu visticamāk tik drīz (*vai vispār*) nebūs, Mārtiņš laiski pieslējās gultā sēdus, ar pirkstu galiem izbrauca cauri krietni ataugušajiem matiņiem (*steidzami jāapgriež!*), iekšķīgi nodrebinajās un beidzot saņēmas jautājumam:

– Klāaau, Keita, vai tev nešķiet, ka tā varbūt nemaz nebija tik laba doma – pirkt šo māju? .. (Judina 2016, 46)

Pēc ekscerpēto piemēru analīzes var secināt, ka prozas tekstu autori slīprakstu lieto visai bieži. Pastāv gan kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes slīpraksta un pēdiņu lietojumā. Tie izmantoti citvalodu vārdu, īpašvārdu nosaukumu, citātu un tiešās runas izdalīšanai tekstā. Ar slīprakstu vai pēdiņām tekstā izceļ vārdus, kuriem autors vēlēties pievērst īpašu uzmanību. Tikai slīprakstā rakstīti iestarpinājumi, kas likti iekavās aiz vārdiem, kurus tie paskaidro. Slīpināti vārdi, kas neatbilst literārās valodas normām, romāna varoņu iesaukas. Slīpraksts var tik lietots kopā ar lielajiem burtiem, tā veidojot dubulto izcēlumu. Atrodami arī tādi piemēri, kur divkārtšo izcēlumu rada slīpraksta un pēdiņu apvienojums – vārds kursivēts un likts pēdiņās.

8.2. Treknraksta lietojums

Treknraksts ir burtstils, kurā rakstzīmes veidotas tumšākas, biezākas nekā pārējais teksts. Termini citās valodās: angļu *thick type*, *bold type*, *bold*, vācu *fette Schrift*, krievu *жирный шрифт*. To lieto svarīgākās teksta daļas, piemēram, virsraksta, teksta daļas izcelšanai (Skujiņa 2007, 409–410; termini.lza.lv).

Prozas tekstā treknrakstu lieto nodaļu virsrakstos. To lieto arī kopā lielajiem burtiem:

Indra (Aivieksts 2017, 6)

MIGLĀ (Ingremis 2016, 5)

PIRMĀ NODAĻA (Jundze 5, 2016)

M. Grietēna treknrakstā noformējusi monologu nosaukumus:

Leo (Grietēna 2016, 60)

Lora (Grietēna 2016, 66)

Nodaļas romānos var būt numurētas ar trekninātiem cipariem:

1 (Ermlere 2014, 7)

E. Tjarve atmiņu grāmatas „Spēks un smeldze” pirmo teikumu sākusi gan ar slīprakstu, gan treknrakstu:

Pildspalvu varu noturēt un rakstīt. (Tjarve 2002, 7)

Šādu grafisku paņēmieni lietojusi arī grāmatas daļu nosaukumos:

Pirmā daļa (Tjarve 2002, 19)

Kādā no romāna „Bergs & relikviju mednieki” lappusēm A. Jundze lietojis treknrakstu teksta daļas – burtu – izcelšanai. Vārds, kura burts izcelts, iesākts ar lielo sākumburtu, tā piesaistot tam vēl vairāk uzmanības:

Sieviešu žurnāli par tām vēsta no rīta līdz vakaram – tipiska trīs **K** kombinācija. Liekie **K**ilogrami, **K**ūciņas un **K**ompleksi. (Jundze 2016, 53)

M. Bērziņš treknrakstu izmantojis romānā „Svina garša” ievietotajos fragmentos no preses izdevumiem. Treknrakstā un ar lielajiem burtiem rakstījis raksta nosaukumu, izdevuma nosaukumu treknrakstā un pēdiņās. Svarīgākais tekstā izcelts treknrakstā :

NEAIZMIRSTIET APDROŠINĀT MĀJAS INVENTĀRU

pret ugunsgrēku un citām stichiskām nelaimēm

apdrošinājuma noslēgšanai izsauciet pie sevis mājās aģentu

Aģenti darbojas visās pilsētās un laukos.

LPSR Valsts apdrošināšanas pārvalde Rīgā,

Tālrūnis 33240

„**Darbs**”, nr. 173, 25.06.1941. (Bērziņš 2015, 165)

Treknraksts prozas tekstos lietots retāk nekā slīpraksts. Tas lietots rakstu, nodaļu nosaukumos, kā arī lai teksta fragmentu izcelšanai. Tas var būt apvienots ar slīprakstu vai lielajiem burtiem, tā radot dubultu izcēlumu.

– **Vaūū!** – *Esmeralda sasit rokas un iespiežas. – Dina, izsaiņo dāvanu, nu izsaiņo ātrāk, nu, lūdzu!* (Eņģele 2014, 82)

– **Dināaaa! Diāānūt! Labrūt!** – *Esmeralda dziedoši iekvēkšķas aiz sienas. – Cēēēlies! Mums šodien svarīgāā dienaāa!* (Eņģele 2014, 103)

Burtu atkārtojumu vārdā ilustrē arī nākamais piemērs no M. Grietēnas stāstu grāmatas:

– **Aļo! Aļooo!** – *atskanēja mums aiz muguras. – Marča, tu? Aļo! Jā, es – Jezups! Nu kā tev ap dūšu? He-he-he-he-he...* (Grietēna 2016, 32)

N. Ikstena romānā „Jaunavas mācība” atkārtojusi burtus angļu valodas vārdos, tā grafiski atspoguļojot skaņu pagarinājumu runā:

Mmmmah, goooooonnnn’aaa, ouhhhh, yeahhh, louloulou, jouhhhhh (Ikstena 2001, 21)

Ē. Kūlis romānā „Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts” vienā vārdā atkārtojis gan divskaņus, gan patskaņus, gan līdzskaņus ar mērķi ar skaņām atdarināt un vārdiem atspoguļot fiziskas sāpes, kas pārņēmušas grāmatas varoņa ķermeni:

– *Nolādēts, nē, – zobiem nošņirkstot, atbildēja Kampējs, juzdams, ka viņa astrālo ķermeni sāk lauzīt negantas sāpes, mokošas kā uguns liesmas, – nē, ou-ou-ī-ī-ī-hr-r-r-r-r... varbūt pārmeklēt vēlreiz...* (Kūlis 1997, 16)

9.2. Anafora

Ar anaforu saprasts vārda vai vārdu grupas atkārtojums teksta posmu – teikumu, rindu, pantu – sākumā (www.tezaurs.lv). N. Ikstena romānā „Jaunavas mācība” izmantojusi pirmo vārdu atkārtojumu jaunas rindas sākumā:

Ak, kaismīgie slepu skati.

Ak, saldā oga iekš jūsu dzēriena, kas uzsit asinis.

Ak, atstieptais mazais pirkstiņš, dzerot melnu kafiju. .. (Ikstena 2001, 40)

N. Ikstena iepriekš minētajā romānā izmantojusi baušļu formu, lai atkārtotu vārdus katras jaunas rindas sākumā:

Tev nebūs irties pret straumi.

Tev nebūs vienreiz nogriezt, septiņreiz nomērīt.

Tev nebūs runāt kā no dieva mutes. .. (Ikstena 2001, 50)

9.3. Teksta grafisks izkārtojums

N. Ikstena izmantojusi teikuma dalījumu rindkopās. Katru vārdu teikumā sākusi jaunā rindā ar lielo sākumburtu:

Vai

Kādam

Nav

Stangas

Ar

Ko

Stīpas

Pārkniebt (Ikstena 2001, 57)

N. Ikstena izmantojusi paradigmas veidošanas principu vārdu locīšanā:

Es plūstu *Mēs plūstam*

Tu plūsti *Jūs plūstat*

Viņš, viņa plūst *Viņi, viņas plūst* (Ikstena 2001, 62)

Teksta daļas vai nodaļas viena no otras var atdalīt ar vienu, divām vai trim zvaigznītēm:

Ķermenī vēl jaudās nogurums, bet viņš juta, ka gaida Aiju no jauna.

*

Šis mēnesis Aivaram pagāja ātri. (Linde 2016, 13)

Nākamais teksta fragments var turpināties pēc nodaļas numura vai lielākas atstarpes starp teikuma daļām:

Pretēji Donovanam nepārprotamajam rīkojumam Makkenna nolēma pistoli pagaidām paturēt.

Makkenna atkal novietoja mašīnu nojumē, aizvēra vārtus, tad iegāja mājā un aizslēdza aiz sevis durvis. (Ingremis 2016, 361)

Izmantots dažādu priekšmetu uzskaitījums. Tam lietota domuzīme grafiskas zīmes funkcijā:

Darbavietas rakstāmgalda atvilktnes nomenklatūru veidojusi rūgta nepieciešamība, cita starpā tur atrodas:

- *termometrs,*
- *samaitājis termometrs, kura rādītājs neizkustināmi sastindzis pie 38,9 grādu atzīmes,*
- *bezkontakta infrasarkanais termometrs, ..* (Eņģele 2016, 3)

Maģistra darba analīzei izvēlētajās grāmatās pārsvarā katra jauna rindkopa sāka ar atkāpi. N. Ikstena grāmatā „Vīrs zilajā lietusmēteli” un I. Gaile romānā „Stikli” pirmo nodaļas rindkopu sākusi bez atkāpes, bet pārējās ar atkāpi rindkopas sākumā. Turpmāk ilustrācijai piemērs no N. Ikstenas darba:

Tebe, man liekas mans vecaistēvs tagad pabāž roku no viņsaules un rāda – victory. ..

Divus mēnešus ģeogrāfiski tagad būšu tev samērā tuvs. .. (Ikstena 2011, 34)

Ē. Kūlis grāmatā „Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts” katru jaunu nodaļu sācis ar vizuāli lielāku teikuma sākumburtu nekā pārējie teksta burti:

2. attēls lielā sākumburta lietojums Ērika Kūļa grāmatā „Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts”

Prozas tekstos vizuāla efekta radīšanai autori izmanto dažādus grafiskus paņēmienus. Diezgan daudz izmantots gan burtu atkārtojums vārdā, gan tikai konkrētam autoram raksturīgs īpašs teksta grafisks noformējums (sk. iepriekš minētos piemērus no N. Ikstenas darba „Jaunavas mācība”).

SECINĀJUMI

1. Rakstība ir runātas valodas atspulgs. Mutvārdu teksta attēlošanai rakstos izmanto speciālas grafiskas zīmes – grafēmas. Ar dažādiem grafiskiem līdzekļiem – interpunkcijas zīmēm, emocijzīmēm, lielajiem burtiem, burtveidolu – teksta autors daļēji mēģina izteikt to, ko runātā valodā izsaka prosodija (pauzes, intonācija) un paralingvistiskās zīmes – mīmika, žesti, kustības.

2. Lai prozas tekstā autors atspoguļotu gan personāža valodas īpatnības, gan emocijas un jūtas vai attieksmi, izmanto dažādus grafiskus līdzekļus, piemēram, interpunkcijas zīmes, lielos un mazos alfabēta burtus u. c. grafiskas zīmes. Piemēram, šādi prozas tekstā lielie burti izmantoti grafiskam izcēlumam: *Paulas suņa nāve pavasarī, mazā kapa bedrīte tur, uz Salas, no kurienes viņš nu nokļuvis jaunā rudenī, tikko izlietotā biļete braucienam vienā virzienā, Paulas aiziešana, vīgriežu baltums viņruden, **MĒS TAČU VIENMĒR BŪSIM KOPĀ, VAI NE?!*** (Vēveris 1995, 146)

3. Kā grafisku paņēmieni prozā autors izmanto interpunkcijas zīmju izlaidumu tekstā ar mērķi atspoguļot personāža valodu vai grafiski attēlot runāta teksta pauzes: **TAS TAČU IR BIJIS TAS NEVAR BŪT NENOTICIS FOTOKAMERA TAČU NEKAD NEĻAUJAS ŠĶITUMAM UN IEDOMU TĒLIEM TAS TAČU IR BIJIS: PAULAS SMAIDS CAUR SNIEGPĀRSLĀM PAULAS SMAIDS TOREIZ MIRUSI ESAMĪBA UZ FOTOFILMAS** (Vēveris 1995, 194)

4. Stilistiskos nolūkos prozas tekstā lieto daudzpunkti, izsaukuma zīmi, jautājuma zīmi, domuzīmi un pēdiņas. Šīs pieturzīmes var lietot atsevišķi: *Tie, kas tupēja dievnama solos, pēc Kates prāta, nebija īsti gudri, jo nolemti sadegšanai ellē, ha, ha, hā!* (Bauere 2015, 36) vai savienojumā ar kādu citu interpunkcijas zīmi: *Vai...! Biju aptiekā pēc zālēm. Nav laika!* (Kaijaks 2017, 225).

5. Daudzpunkti dažādās funkcijās lieto gan teikuma sākumā un vidū, gan teikuma beigās. Tā norādi uz pausi runas plūsmā: – *Kā tad Esterei patika tāda... apsargāšana? – Roberts ilgi nevarēja atrast īsto vārdu.* (Zoldnere 2017, 179) vai nepabeigtu domu: – *Atbraucu uz institūtu. Darišanās...* (Linde 2016, 14). Daudzpunkti lieto arī kombinācijā ar izsaukuma zīmi un jautājuma zīmi pirms vai pēc tās.

6. Domuzīme atdala replikas dialogos, tiešo runu no piebildes: – *Kā tā? Ir jau norunāts!* – *vienā balsī sauc satraukušies abi vecāki.* (Avotiņa 2011, 33)

7. Pēdiņas prozas tekstā lieto vairākos gadījumos. Tajās likti gan nosaukumi, gan tiešā runa: – *Var arī ar „Yuppi” sajaukt, – teica nepazīstamais ar gaišajiem matiem.* (Joņevs 2013, 17). Tajās likti citāti: *Kāda tam nozīme, māte dedzīgi teica un atkal vēlējās mums nolasīt kādu*

fragmentu, starplaikā atkārtodama nesaprotamus saukļus: „*Karš ir miers*”, „*Brīvība ir verdzība*”, „*Nezināšana ir spēks*”. (Ikstena 2015, 116)

8. Izsaukuma zīmi teikuma beigās raksta emocionalitātes atspoguļošanai. Lieto gan vienu, gan divas vai trīs, nereti arī vairāk izsaukuma zīmes teikuma vai izteikuma beigās: – *ĒRCES! DIVAS!!* (Eņģele 2016, 114)

9. Prozas tekstā teikuma beigās likta tradicionālā (?) jautājuma zīme vai divas vai trīs jautājuma zīmes pēc kārtas: *Es???* – *meitene tēloja izbrīnu*. (Jēruma 2016, 122). Jautājuma zīmi var lietot kombinācijā ar izsaukuma zīmi pirms vai pēc tās, tā uzsverot dominējošo komunikatīvo tipu teikumā.

10. Dialogā teksta autors var lietot jautājuma zīmi replikas vietā, ja sarunas dalībnieks nevēlas reaģēt uz tikko izteikto repliku:

– *Es negribu par to runāt.*

– *Protams, Tonij, tev par to nav jārunā, bet mums būs jārīkojas!*

– *???*

– *Es negribu, ka tu kļūsti vecs, pārēdies resns gaļas blāķis, kas pļēp par bijušo jaunību.*

Mums ir viss – manta, vārds, stāvoklis sabiedrībā. Viss mums ir, bet tu gribi padoties kā večuks. .. (Ikstena 2015, 275)

11. Prozas tekstā vērojams dažāds lielo burtu lietojums. Tie lietoti teksta un teikuma sākumā, kā arī īpašvārdos un no tiem veidotās abreviatūrās. Stilistiskā funkcijā lielos burtus lieto, lai tekstā izceltu vārdus vai teikumus, kā arī emocionālu akcentu attēlošanai: – *Ak, tumsas valdniek, dod man vēl vairāk **NEGATĪVĀS ENERĢIJAS, SŪTI TĪRĀ ĻAUNUMA KVINTESENCI***, – *atbildēja Jaspers Juniors Bande, saukts Skalpelis*. (Kūlis 1997, 51)

12. Lai tekstā ko izceltu, kā arī uzmanības pievēršanai lietots speciāls grafisks līdzeklis burtveidols – slīpraksts vai treknraksts. Tekstā tos var lietot atsevišķi vai savienojumā ar citiem grafiskajiem līdzekļiem – dubultais izcēlums. Tekstā var būt slīpināti tiešā runa, nosaukumi, citāti, citvalodu vārdi. Treknraksts tekstā lietots, lai izceltu ko svarīgu – nodaļas virsrakstu, vārdu u. tml. Nereti to apvieno ar slīprakstu vai lielajiem burtiem:

Liepājas brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-bas, dib. 1871. g.

Gadskārtējā jaungada sagaidīšanas

MASKU BALLE (Bērziņš 2015, 46)

13. Kā stilistisku paņēmieni prozas tekstā izmanto patskaņu, divskaņu, līdzskaņu atkārtojumu vārdā. Tā izteikta varoņa attieksme pret notikušo, attēloti emocionāli izsaucieni, kļiedzieni u. tml.:

– *Tik veca kā tava ome, ja? Redzēsi, ka tev neviens neatbrauks, **bēē!** – Mazā parādīja mēli un pazuda aiz krūma*. (Egle 2016, 36)

AVOTU UN IZMANTOTĀS LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti:

1. Aivieksts, A. (2017) *Ielāps uz goda bīksēm: viena vakara romāns*. Ugāle: Visual studio.
2. Auziņš, A. (2017) *Kā toreiz Virdžīnijā*. Rīga: Lauku Avīze.
3. Avotiņa, D. (2011) *Kad lausks cērt*. Rīga: Zvaigzne ABC.
4. Ābele, I. (2001) *Uguns nemodina*. Rīga: Atēna.
5. Bauere, I. (2015) *Mācītājs un viņa dēls*. Rīga: Zvaigzne ABC.
6. Bērziņš, M. (2015) *Svina garša*. Rīga: Dienas Grāmata.
7. Dreize, L. (2012) *Naktstauriņš*. Rīga: Zvaigzne ABC.
8. Egle, J. (2016) *Gaismā: stāsti*. Rīga: Lauku Avīze.
9. Eņģele, I. (2014) *Mazā Mis*. Rīga: Lauku Avīze.
10. Eņģele, I. (2016) *Solo vijolei un termometram*. Rīga: Zvaigzne ABC.
11. Ermlere, F. (2016) *Jūgenda pasāža*. Rīga: Mansards.
12. Ermlere, F. (2016) *Rīgas buča*. Rīga: Lauku Avīze.
13. Gaile, I. (2016) *Stikli*. Rīga: Dienas Grāmata.
14. Grietēna, M. (2016) *Kuģi lēni apledos: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un eņģeļiem*. Rīga: Zvaigzne ABC.
15. Ieviņš, K. (1996) *Sidraba birzs*. Rīga: Daugava.
16. Ikstena, N. (2001) *Jaunavas mācība*. Rīga: Atēna.
17. Ikstena, N. (2011) *Vīrs zilajā lietusmētelītī*. Rīga: Dienas Grāmata.
18. Ikstena, N. (2013) *Pieci pirksti*. Rīga: Mansards.
19. Ikstena, N. (2015) *Mātes piens*. Rīga: Dienas Grāmata.
20. Ingremis, R. (2016) *Bīstamā patiesība*. Rīga: Zvaigzne ABC.
21. Jēruma, I. (2016) *Plaisa*. Rīga: Lauku Avīze.
22. Joņevs, J. (2013) *Jelgava 94*. Rīga: Mansards.
23. Judina, D. (2016) *Septiņi vakari*. Rīga: Lauku Avīze.
24. Jundze, A. (2016) *Bergs & relikviju mednieki*. Rīga: Zvaigzne ABC.
25. Kaijaks, V. (1999a) *Enijas bize*. Rīga: Lauku Avīze.
26. Kaijaks, V. (1999b) *Zem Marsa debesīm*. Rīga: Lauku Avīze.
27. Kaijaks, V. (2017) *Meitene no nekurienes*. Rīga: Zvaigzne ABC.
28. Kestners, Ē. (1995) *Pazudusī miniatūra vai arī Kāda sentimentāla miesniekmeistara piedzīvojumi*. Rīga: Preses nams.

29. Kūlis, Ē. (1997) *Sakropļotā rēga drausmīgais lāsts: [ironisks šausmu stāsts ar baigām beigām]*. Rīga: Enigma.
30. Kūlis, Ē. (2016) *Vainīgais*. Rīga: Zvaigzne ABC.
31. Linde, M. (2016) *Ne tikai pēdas sniegā...* Rīga: Sava grāmata.
32. Muktupāvela, L. (2005) *Mīla. Benjamiņa*. Rīga: Daugava.
33. Repše, G. (2016) *Bogene*. Rīga: Dienas Grāmata.
34. Rēdliha, I. (2013) *Soļi*. Rīga: SIA „BUF”.
35. Sakss, N., Liepnieks, J. (2014) *Nāve – tās nav beigas*. Rīga: Zanes grāmatas.
36. Seleckis, V. (2016) *Meitenes ar eņģeļa tetovējumu*. Rīga: Klio ABC.
37. Skailis, A. (2003) *Mēnesstaru atspīdums uz lakstīgalas zobiem*. Rīga: Likteņstāsti.
38. Tjarve, E. (2002) *Spēks un smeldze: Atmiņu ainas*. Rīgas: Preses nams.
39. Vēveris, J. (1995) *Spoguļu vīns: likumsakarību rotaļas četrās daļās*. Rīga: Daugava.
40. Ziedonis, I., Ikstena, N. (2006) *Nenoteiktā bija*. Rīga: Dienas Grāmata.
41. Zoldnere, D. (2017) *Atspulgi akā*. Rīga: Lauku Avīze.
42. Ilustrētā Junioriem, 10.2016.
43. Praktiskais Latvietis, 19.–25.01.2015.
44. Privātā Dzīve, 8.–14.09.2015.
45. www.google.lv
46. www.kasjauns.lv
47. www.korpuss.lv/senie
48. www.korpuss.lv/senie
49. www.tvnet.lv/
50. twitter.com/dons_tviito
51. twitter.com/RalfsEilands
52. twitter.com/renarszeltins
53. twitter.com/AgneseKrap
54. www.apollo.tvnet.lv
55. www.likumi.lv
56. www.tvnet.lv/
57. www.skaties.lv/izklaide
58. www.facebook.com/NinaDobrev/

Literatūra:

1. Agejevs, V. (2005) *Semiotika*. Rīga: Jumava.

2. Andronovs, A., Leikuma, L. (2008) *Sīkās rakstu zīmes: to forma, nosaukumi un lietošana*. No: 44. *Artura Ozola dienas konference Valodas skaņas un burti, to savstarpējās attieksmes: Referātu anotācijas un kopsavilkumi*. Rīga: Latvijas Universitāte. 110. lpp.
3. Auziņa, I. (2013) 1.2. Fonētiskā transkripcija. No: *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 23.–24. lpp.
4. Bankavs, A. (1995) Abreviatūru izmaiņas 90-to gadu leksikā. No: *Baltistica VII: VII Starptautiskais baltistu kongress 1995. g. 13.–15. jūn.: referātu tēzes*. Rīga: Latviešu valodas institūts. 7. lpp.
5. Bankavs, A. (1997) Abreviatūras 90. gadu leksikā. No: *Linguistica Lettica 1*. Rīga: Latviešu valodas institūts. 7., 8. lpp.
6. Beitiņa, M. (2009) *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
7. Bergmane, A., Blinkena, A. (1986) *Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
8. Blinkena, A. (1969) *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zinātne.
9. Blinkena, A. (2009) *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
10. Blinkena, A. (2014) *Caur vārdu birzi: darbu izlase*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
11. Endzelīns, J., Mülenbachs, K. (1934) *Latviešu gramatika*. Rīga: Valters un Rapa.
12. Freimane, I. (1993) *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
13. Guļevska, D. (2002) *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata: latviešu valoda*. Rīga: Avots.
14. *Īpašvārdu rakstība*. (1998) Rīga: LR Valsts valodas centrs.
15. Kalnbērziņa, R. (1975) Abreviatūru struktūra un to lietošana latviešu valodā. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi 11. laidiens*. Rīga: Liesma. 74.–75., 76. lpp.
16. Karulis, K. (1962) *Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
17. *Kārlis Mīlenbahs „Darbu izlase 2”*. (2011) [sast. Ina Druviete] Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
18. Kļaviņa, S. (1997) *Valodas daba: Ievads vispārīgajā valodniecībā*. Lielvārde: Lielvārds.
19. Laua, A. (1986) *Latviešu valodas grafētika un ortogrāfijas principi*. Rīga: Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte.

20. Laugale, V., Šulce, Dz. (2012) *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
21. Liepa, D. (2003) Retoriskās figūras reklāmā latviešu presē 2000. un 2001. gadā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti 7: rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Universitāte: Latviešu valodas katedra. 353. lpp.
22. Loja, J. (1958) *Valodniecības pamatjautājumi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
23. Lokmane, I. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte: Baltu valodu katedra, 2005.
24. Melderis, A. (1965) Daži divkāršo pieturas zīmju lietošanas gadījumi. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Liesma. 142.–143. lpp.
25. Moze, M. (1997) *Latviešu valodas interpunkcijas prakse: mācību līdzeklis*. Rīga: LPA.
26. Mutore, A. (2003) Lielā sākumburta loma abreviatūras veidos latviešu, franču un krievu oficiālajā rakstu valodā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti 7: rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 202., 203. lpp.
27. Mutore, A. (2007) Lielā sākumburta semantiskā nozīme lingvistiskajā un ekstralingvistiskajā aspektā XX gadsimtā. No: *Linguistica Lettica 16*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 235., 236., 238., 239., 239.–240. lpp.
28. Porīte, T. (1970) *Lielie burti mūsdienu latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
29. Rozenbergs, J. (1995) *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
30. Sīlis, J. (2012) *Latviešu valoda kā avotvaloda un mērķvaloda valodu kontaktos un virtuālajā saziņā*. Ventspils: Ventspils augstskola.
31. Smiltneiece, G. (2003) Abreviatūras preses izdevumu virsrakstos. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti 7: rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 242.–243. lpp.
32. Stērste, A. (1880) *Stērstu Andreja Latviešu valodas mācība: sistēmisks kurss*. Rīga: Tērbata: Šnakenburgs.
33. Strautiņa, V. (1994) *Latviešu valodas grafētika un ortogrāfija: mācību līdzeklis*. Liepāja: Liepājas pedagoģiskā augstskola.
34. Strelēvica, D. (2002) Hiperkorekta pašcenzūra vārda lietojumā: ar kursīvu iezīmētā „neliterārā” leksika dažos Latvijas žurnālos. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti 6: rakstu krājums*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija. 449. lpp.

35. Strelēvica, D. (2006) Kursīvs un pēdiņas kā «nestandarta» leksikas iezīmētāji Latvijas presē. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi 2*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 47., 48. lpp.
36. Strelēvica-Ošiņa, D. *Valodas pareizības izpratne un preskriptīvisma cēloņi un sekas: Latvijas un pasaules pieredze*. Promocijas darbs izstrādāts filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozarē, vispārīgās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010.
37. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. (2007) [Valentīnas Skujiņas redakcijā] Rīga: Valsts valodas aģentūra.
38. Veisbergs, A. (2015) Abreviatūras teorijā un praksē. No: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi 10*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 35. lpp.
39. Vītola, I. (1996) Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis. No: *Latviešu valodas un literatūras aktualitātes: Zinātniski raksti*. [atb. red. A. Vulāne] Rīga: LU. 75. lpp.
40. Vītola, I. *Interpunkcijas stilistikās funkcijas latviešu modernisma prozā (19. un 20. gs. mijā, 20. gs. pirmajā trešdaļā)*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
41. Vītola, I. (2000) Interpunkcijas lietojums 20. gs. sākuma impresionisma prozā Latvijā. No: *Valoda un literatūra kultūras aprītē: Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti*. 178. lpp.
42. Vulāne, A. (2013) 4.6. Abreviēšana. No: *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 252., 253., 255.–256. lpp.
43. Abaravičius, J. (1992) Stilistiniai skyrybos ženklų nerašymo išteklai. Nuo: *Literatūrinė ir lingvistinė teksto analizė: Mokslinės konferencijos pranešimų tezės*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas. 3. p.
44. Abaravičius, J. (2002) *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
45. Brown, K., Miller, J. (2012) *The Cambridge Dictionary of Linguistics*. Cambridge University Press.
46. Chilton, P. (2009) Text Linguistics. From: *English Language: Description, Variation and Context*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 430. p.
47. Crystal, D. (1987) *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.
48. Crystal, D. (1992) *An Encyclopedic Dictionary of Language and Linguistics*. USA: Blackwell.

49. Crystal, D. (1995) *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
50. Crystal, D. (2005) *How Language Works: How Babies Babble, Words Change Meaning, and Languages Live or Die*. London: Penguin Books.
51. Fromkin, V., Hultin, N., Logan, H., Rodman, R. (2001) *An Introduction to Language*. Toronto: Harcourt Canada.
52. Hughes, John, P. (1985) Languages and Writing. From: *Language: Introductory Readings*. New York: St. Martin's Press. 671., 698. p.
53. Kniūkšta, P., Lyberis, A. (1996) *Mokomasis lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas*. Kaunas: Šviesa.
54. Kvašyte, R. (1998) Skelbimų kalbinė raiška. Nuo: *Teksto analizė ir interpretacija: Tarptautinės konferencijos pranešimai*. Šiauliai: Šiaulių universitetas. 58. p.
55. Linell, P. (2005) *The Written Language Bias in Linguistics: its nature, origins, and transformations*. New York: Routledge.
56. Nauckūnaitė, Z. (2003) Loginiai ir lingvistiniai sakininės ir rašytinės raiškos skirtumai. Nuo: *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*. Vilnius: Mokslo darbai. 79., 80., 81. p.
57. Ptaszynski, M., Rzepka, R., Araki, K., Momouchi, Y. (2011) Research on Emoticons: Review of the Field and Proposal of Research Framework. From: *Conference: The Seventeenth Annual Meeting of The Association for Natural Language Processing, At Toyohashi*. 1. p.
58. Sližienė, N. Kalbotyros žodynas: Grafema. Nuo: *Mūsų kalba 5*. Vilnius: Mokslas. 33–34. p.
59. Ernst, A. et. al. (1959) *Sprache, Schrift, Buchwesen, Presse, Funk*. Leipzig: Enzyklopädie.
60. Trask, R. L. (2007) *Language and Linguistics: The Key Concepts*. London: Routledge.
61. Былинский К. И., Розенталь Д. Э. (1959) *Трудные случаи пунктуации*. Москва: Искусство.
62. Валгина, Н. С. (1989) *Современный русский язык: пунктуация*. Москва: Высшая школа.
63. Гельб, И. Е. (1982) *Опыт изучения письма*. Москва: Радуга.
64. Глазунова, Г. (1982) *Справочник по орфографии и пунктуации*. Rīga: Zvaigzne.
65. Ефимов, А. И. (1957) *Стилистика художественной речи*. Москва: МГУ.
66. Истрин, В. А. (1965) *Возникновение и развитие письма*. Москва: Наука.

67. Калнберзиня, Р. Я. (1969) Аббревиатуры латышского языка и их структурное описание. Из: *Математические методы в языкознании*. Рига: Зинатне. 87–89. с.
68. Колшанский, Г. В. (1974) *Паралингвистика*. Москва: Наука.
69. Панов, Е. Н. (1983) *Знаки, символы, языки*. Москва: Знание.
70. Свинцов, В. И. (1979) *Смысловой анализ и обработка текста*. Москва: Книга.
71. Табакова, И. (2006) К вопросу о номинации и классификации аббревиатурной лексики. Из: *Vārds un tā pētīšanas aspekti 10: rakstu krājums*. Лиерāja: Лиерājas pedagoģijas akadēmija. 389. с.
72. en.wikipedia.org/wiki/At_sign
73. en.wikipedia.org/wiki/Ampersand
74. www.tezaurs.lv/mlvv/
75. termini.lza.lv/
76. www.tezaurs.lv/#/sv/versālis
77. www.smithsonianmag.com/arts-culture/who-really-invented-the-smiley-face-2058483/
78. www.cs.cmu.edu/smiley/

DOKUMENTĀRĀ LAPA

Maģistra darbs „Grafisko līdzekļu izmantojums mūsdienu latviešu prozā” izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Sintija Ķauķīte _____
/paraksts un datums/

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: asoc. prof. Dr. philol. Ilze Lokmane _____
/paraksts un datums/

Recenzente: prof. Dr. habil. philol. Ina Druviete

/paraksts un datums/

Recenzente: Mg. hum. Daiga Deksnē

/paraksts un datums/

Darbs iesniegts Latvistikas un baltistikas nodaļā .05.2017.

Dekāna pilnvarota persona: _____
/paraksts/

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē .06.2017.

protokols nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretāre: doc. Jolanta Stauga _____
/paraksts/